

A személyiség problémája

a mai szovjet pszichológiában

Bölcsészdoktori értekezés

Készítette:

Riesz Béla

Szeged

1966

Diss. B 474

T A R T A L O M

Bevezető.....	1
---------------	---

Első fejezet

A polgári pszichológia személyiségfelfogása és a szemé- lyiség dialektikus materialista értelmezése	9
--	---

1. A személyiség idealista és mechanikus értelmezése a polgári filozófiában és pszichológiában	10
A. A neopozitívizmus, az egzisztencia- lizmus és a neotomizmus személyi - ségfelfogása	11
B. A személyiség problémája a polgári pszichológiában	
a. A viselkedés pszichológiája.....	13
b. A perszonalista lélektan	16
c. A freudizmus és a személyiség ..	17
2. A személyiség dialektikus materialista értelmezése a szovjet pszichológiában	
a. A funkció értelmezése és a "hagyo- mányos funkcionizmus bírálata....	22

b. A pszichikus folyamatok, állapotok, relációk és tulajdonságok össze - függésének néhány kérdése	27
3. A személyiség társadalomlélektani as- pektusa	40

Második fejezet

A személyiség erkölcsi-pszichológiai problémái a szovjet neveléslélektanban	44
1. A személyiség dialektikus materialista értelmezéséből kiinduló személyiségvizs- gálatok főbb irányai	45
2. A nevelés mint a személyiség erkölcsi fej- lődésének alapvető tényezője	
A. Az erkölcsi fejlődés, nevelés és okta- tás viszonyának pszichológiai értel- mezése	58
B. Az önnevelés és a távlatok szerepe a a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésében	72
C. Az erkölcsi nevelés pszichológiai alap- jai	79

Harmadik fejezet

85

A személyiség tanulmányozásá- nak elvei és módszerei

1. A személyiség tanulmányozásának elvei és irányai	
--	--

A.	A személyiség megismerésének elvei.....	86
B.	A személyiség megismerésének irányai	96
2.	A tanulói személyiség erkölcsi-pszichológiai tanulmányozásának programja	111
3.	A személyiség tanulmányozásának módszerei	115
	a. A természetes kísérlet módszere.....	117
	b. A pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszere	118
	c. A szociometria módszere.....	121
4.	A tanulók személyes kapcsolatainak a vizsgálata az általános iskola 8. osztályában	124
	Táblázatok I.	139
	Táblázatok II.	145
	Összegezés	150
	Irodalom	154

" Mindent az emberért, az ember javáért "

Bevezető

A pszichológia, mint az emberrel foglalkozó alapvető tudományok egyike, bármely természettudományos kérdésnél bonyolultabb, összetettebb, ugyanakkor magasztosabb témát tanulmányoz: az emberi személyiséget.

A személyiség problematikája, az ember lényegének feltárása mindenkor a tudományos gondolkodás középpontjában állt. Napjainkban egyre időszerűbb kutatási témája mind a marxista, mind a polgári tudománynak. Nevezetesen, éppen a személyiség kérdésében tárnul fel a legteljesebben a materializmus és az idealizmus alapvető ellentéte, a lét és tudat, az anyagi és eszmei, a fiziológiai és pszichológiai egymáshoz való viszonyának ellentétes értelmezése, a személyiség és a társadalom kapcsolatának gyökeresen különböző felfogása. Ezekben a kérdésekben a személyiség filozófiai, fiziológiai, pszichológiai és szociológiai aspektusa külön-külön és együttesen jelentkezik, szemléletesen tükrözve a modern tudományos megismerés két, dialektikusan összefüggő folyamatát: a tudományok differenciálódását és integrálódását.

A tudományok fokozódó differenciálódásának eredményeként új tudományágak jönnek létre, így a személyiség megközelítése is egyre sokoldalubbá, mélyebbé válik, ugyanakkor az egyes tudományágak közötti határok elmosódnak, a különböző tudományok adott kutatási téma szerint integrálódnak.

Figyelembe véve a személyiség természeti és társadalmi-

történeti jellegét, a személyiség egyaránt kutatási témája a természettudományoknak és a társadalomtudományoknak, mégis valamennyi tudománynak el kell határolnia a maga kutatási területét.

Igy például a történelmi materializmus a személyiséget mint a társadalmi fejlődés tevékeny résztvevőjét, adott társadalom, osztály képviselőjét vizsgálja.

A személyiség szerepe a történelemben - a történelem és a szociológia problémája.

A szociálpszichológia, mint a szociológia és a pszichológia határtudománya, a közösségben kölcsönhatásban élő és tevékenykedő személyiség relációit vizsgálja.

A marxista pszichológia - melynek kiinduló filozófiai álláspontja a dialektikus materializmus világnézete és módszere, természettudományos alapja I.P. Pavlov fiziológiai elmélete -, kutatásának középpontjába a személyiség pszichikus világát állítja, pszichikus struktúrája fejlődésének és fejlesztésének törvényszerűségeit vizsgálja.

A neveléstudomány a személyiség céltudatos, tervszerű, szervezett nevelésének és kommunista személyiség-fejlesztésének eszközeit, formáit és módszereit vizsgálja.

Az etika, mint adott társadalmi szokások, erkölcsi meggyőződések hordozóját szemléli a személyiséget.

A személyiség fiziológiai aspektusát tekintve, az idegrendszer működése vonatkozásában a neurofiziológia és a biokémia mellett, meg kell említenünk a fiziológia, a matematika és az elektronika elemeiből kialakult kibernetikát, mely tudomány egyre inkább képessé válik arra, hogy modelleken ellenőrizze az idegrendszer működésével kapcsolatos hipotéziseket. / 9;32;53; /

Az elmondottakkal csupán érintettük a személyiség problematikájával foglalkozó tudományok körét, hiszen még arról sem tettünk említést, hogy a pszichológia tudományán

belül mennyire differenciált a személyiség megközelítése. Találónan állapította meg P.N.Fedoszejev akadémikus[†], hogy napjainkban, amikor a tudományok a további differenciálódással egyidejűleg fokozódó mértékben áthatják egymást és kölcsönhatásba kerülnek, a szemléletesség kedvéért úgy kell elképzelnünk a dolgot, hogy a tudományos megismerés közös fájának egyes ágai bizonyos pontokon összenőnek, nemcsak átfonják, hanem táplálják is egymást. A személyiség problematikájára vonatkoztatva Fedoszejev szemléletes hasonlatát, a személyiség tanulmányozása során összefonódó valamennyi tudományág irányítója és éltető forrása: a m a r x i s t a d i a l e k t i k a, amely alapelve és egyben alapvető módszere a személyiség kérdéseivel foglalkozó tudományoknak.¹

A marxista dialektika, mint a személyiség megközelítésének alapvető módszere lehetővé teszi, hogy a marxista tudomány - filozófia, etika, pedagógia, pszichológia, szociológia -, sikerrel vegye fel a harcot a különböző objektív- és szubjektív idealista nézetekkel a személyiség kérdésében.

A kommunizmus építésének gyakorlatában, mivel a személyiség és a társadalom kölcsönhatásának problémája központi helyet foglal el, a t u d a t és az e r k ö l c s kérdése előtérbe került, különösen kiéleződik a harc az idealizmus és a materializmus között. Az ideológiai harc gyújtópontjában a személyiség, a személyiség és a társadalom kérdése áll. Éppen ezért napjainkban sürgetővé vált egy olyan korszerű s z e m é l y i s é g e l m é l e t kidolgozása, amely szilárd alapul szolgál a személyiség és a társadalom viszonyára vonatkozó antimarxista, idealista nézetek elleni harcban.

Dolgozatunk témájának pontosabb körvonalazása, valamint témaválasztásunk indoklása, úgy véljük, szükségessé teszi mindazon alapvető tényezők feltárását, melyek eredőjeként a személyiség problematikája különösen az utóbbi tíz évben a szovjet pszichológiai kutatások középpontjába került.

[†]P.N.Fedoszejev /15/; 1. Riesz B., 1965, A marxista dialektika módszere és a tanulói személyiség fejlődése. Módszertani Közlemények, V.évf.4.sz.

Az SzKP XX.kongresszusa előtti időszak pszichológia-történeti áttekintését nem tartjuk feladatunknak.Érdemle - ges elemzés igénye nélkül,csupán arra szeretnénk utalni, hogy a XX.kongresszus előtti időszakban,bár a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanításai és Pavlovnak a maga - sabbrendű idegműködés fiziológiájával kapcsolatos kutatásai megteremtették a feltételeket a szovjet pszichológia fejlő - dése számára,azonban a sztálini személyi kultusz légköre,a dogmatizmus és a vulgáris materialista tendenciák a filozó - fiában,kedvezőtlenül hatottak a pszichológia fejlődésére. A szovjet pszichológiában erőteljesen érvényesült az ember biológizálásának tendenciája,Pavlov tanításait egyesek el - torzítva,a pszichológia tárgyát a magasabbrendű idegműködés fiziológiájában akarták feloldani,ennek természetes követke - ményeként tagadni kezdték az ember szubjektív világával fog - lalkozó kutatások jogosultságát.Marx megállapítását az em - ber társadalmi lényegéről vulgárisan értelmezve,tagadták a személyiség-és társadalomlélektan létjogosultságát,azzal a meggondolással,hogy "az ember természeténél fogva társadal - mi lény,következésképpen egész pszichikuma társadalmi!"^{54-273/}

Természetesen nem vitás a pszichikum társadalmi ter - mészetéről szóló tétel,ugyanakkor azonban feltétlenül indo - kolt a tények sokoldalú tanulmányozása.E korszak hibáit érint - ve,nem lehet figyelmen kívül hagyni a szovjet fiziológiának és pszichológiának ezekben az években elért eredményeit,I.P. Pavlov,L.Sz.Vigotszkij,A.F.Lazurszkij,P.P.Blonszkij,B.M.Tjep - lov,A.R.Lurija,Sz.L.Rubinstein és még sok más világszerte el - ismert szovjet fiziológus és pszichológus neve fémjelzi ezen időszakban is,a szovjet pszichológia fejlődését.Az azonban tény,hogy a pszichológia tudomány a Szovjetunióban,csak az SzKP XX.kongresszusa után,a dogmatizmus felszámolásának ut - ján bontakozott ki a maga teljességében.

A szocializmus felépítésével,a kommunizmus általáno - san kibontakozó építésének feltételei között,az objektív té - nyezők mellett, egyre nagyobb szerepe van a szubjektív ténye -

-zőknek: a társadalmi tudatnak és a társadalmi erkölcsnek. Mivel a tudat és az erkölcs kérdése a személyiségtől függetlenül nem vizsgálható, a személyiség problematikája társadalmi szükségsszerűségként került a filozófiai, pszichológia, pedagógiai és szociológiai kutatások középpontjába.

A kommunista társadalom építése és a kommunista személyiség fejlődése kölcsönösen feltételezett, egymással elválaszthatatlanul összefüggő folyamat két oldala. Ez a fel fogás világosan tükröződik az SzKP XXII. kongresszusának határozataiból, a párt politikájából:

"A párt legfőbb célja, hogy felépítse a kommunista társadalmat, amelynek zászlóján ez áll: "Mindenkinek képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint". Ebben ölt testet teljes mértékben a párt jelszava:

"Mindent az emberért, az ember javáért!"⁺

A kommunizmus anyagi és technikai bázisának megteremtése, a termelőerők fejlődése, az automatizáció és a komplex gépesítés alapvető, de nem az egyetlen feltétele a kommunizmus felépítésének. /19;38/

A legmodernebb technika sem nélkülözheti az embert, sőt fokozott követelményeket állít az emberrel szemben. A szükségletek szerinti elosztás megköveteli a kommunista erkölcs általánossá válását, a munkához való kommunista viszony kialakítását.

Ebből adódik a személyiség problematika előtérbe kerülésének másik fő tényezője: a kommunista személyiség fejlesztése, a kommunista nevelés kérdése. Ahhoz, hogy a kommunizmusba való átmenethez szükséges anyagi és technikai bázis létrejöhessen, ki kell nevelni "a kommunista holnap emberét". /68/

⁺ Az SzKP XXII. kongresszusa. Kossuth. 1962. 713.1.

Az SzKP XXII.kongresszusa,a kommunizmus építőinek "erkölcsi kodexét" megfogalmazva,világosan meghatározta a kommunista nevelés célját: a sokoldalú kommunista személyiség kialakítását,a kommunista erkölcs,a kommunista eszmeiség és a munkához való kommunista viszony szellemében történő nevelés útján.

A kommunista nevelés,mint a személyiség fejlődésének vezető elve,egyaránt érvényes e r k ö l c s i és a l k o - t ó erejének tökéletesítésére és olyan t á r s a d a l - m i g y a k o r l a t megszervezésére,melynek során a gyermeki személyiség fejlődése t u d a t o s, c é l i - r á n y o s, t e r v s z e r ű fejlesztés útján maradéktalanul biztosítható.

A személyiség tervszerű fejlesztése megköveteli az oktatás és a nevelés egységét,és ezen egységes folyamat pedagógiai és pszichológiai megalapozottságát.

A Szovjetunióban a pszichológia és a pedagógia tudománya egyre közelebb kerül egymáshoz.Ez a közeledés törvényszerű,hiszen a szovjet pszichológiában általánosan elfogadott az a felfogás,hogy a pszichológiát olyan konkrét "reális" tudománnyá kell tenni,amely a gyakorlat által felvetett konkrét problémákhoz kapcsolódik.Mivel a kommunizmus építésének gyakorlatában a személyiség fejlesztése elsőrendű,gyakorlati feladat,ezért a pszichológia,különösen a n e v e l é s l é l e k t a n számára a személyiség fejlesztésének pszichológiai problémái a legidősebb kutatási programot jelentik./10/

Figyelembe véve,hogy a személyiség tevékenységében a tudatosság,eszmeiség és az erkölcsiség alapvető motivációs szerepet tölt be,egyet kell értenünk Vegyenovval,hogy a pszichológia elsősorban akkor nyújt hathatós segítséget a pedagógiának a kommunista nevelés feladatainak megvalósításában,ha a személyiség s z u b j e k t i v v i l á g á b a segít behatolni a nevelőnek./78/

Amennyiben elfogadjuk,hogy a kommunista nevelés lényegében azt jelenti,hogy a tanuló szubjektív világának fej -

-lődését irányítjuk, úgy elengedhetetlenül szükséges a személyiség dialektikus materialista értelmezéséből kiinduló korszerű személyiség elmélet kidolgozása, amely szilárd alapul szolgál a nevelés elmélete és gyakorlata számára, egyben lehetővé teszi a személyiségvizsgálatok tudományos, objektív módszereinek kidolgozását.

A bevezetőben elmondottak figyelembe vételével, úgy gondoljuk, nem szükséges külön indokolni téma-választásunkat. Az új ember nevelése valamennyi szocializmust építő országnak, köztük hazánkknak is létkérdése. A társadalmi tudat formálása, az erkölcsi nevelés feladatainak megvalósítása, a munkához való új viszony kialakítása a mi nevelői munkánkknak is a gerincét kell hogy képezze. Marx a szocializmust a kommunista társadalom első fokának tekintette, "amely minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében, még magán viseli annak a régi társadalomnak az anyajegyét, melynek méhéből származik!"⁺

Ebből adódóan a világnézeti és erkölcsi nevelés terén, a közösségi ember, mint személyiség formálása terén jelentős feladatokat kell megoldanunk, hiszen "a szocialista erkölcsi nevelés a kommunista erkölcs előkészítője, a szocialista társadalomban már jelenlevő kommunista erkölcsi vonások kibontakoztatója." /3-13./

A személyiség formálása terén problémáink sok tekintetben azonosak a szovjet pszichológia és pedagógia problémáival.

Dolgozatunk, a szovjet lélektan, elsősorban a nevelés lélektan néhány problémakörét vizsgálja a személyiség, a tanulói személyiség megismerése és nevelése aspektusából.

Mivel a személyiség megismerése és fejlesztése általános lélektani megalapozottságu személyiség-elmélet nélkül nem képzelhető el, a polgári pszichológia és filozófia személyiségfelfogását bírálva, elemző módon összegezni kívánjuk a szovjet személyiség-kutatások főbb irányait, melyek ugyan kutatási témájuk szerint differenciáltak, ugyanakkor a személyiség dialektikus materialista értelmezésében összege-

⁺Marx-Engels Válogatott Művei II.16.1.
/Szikra, 1949./

-szádnak. Személyiségfelfogásunk alapján, dolgozatunk második fejezetében, neveléslélektani aspektusból kívánjuk vizsgálni a Szovjetunióban folytatott személyiségvizsgálatok néhány kérdését, különös tekintettel

a tanulói személyiség erkölcsi fejlesztésének kérdéseire,
a munkához való kommunista viszony kialakításának problémáira, valamint a személyiség és a közösség viszonyára.

Végül, a szovjet pszichológiában alkalmazott személyiségvizsgálatok alapvető módszereit ismertetve, ezzel összefüggésben, néhány konkrét személyiségvizsgálatot szeretnénk ismertetni, köztük saját vizsgálatainkat is, amelyeket a szovjet pszichológiában alkalmazott módszerek felhasználásával, a tanulók társas kapcsolatainak vizsgálata terén eszközöltük.

Dolgozatunk azt a célt kívánja szolgálni, hogy az időszerű szovjet pszichológiai kutatások néhány, általunk lényegesnek tartott problémáját elemző módon összegezve, ha szerény kereteihez mérten is, de hozzájáruljon egy olyan korszerű személyiségelmélet kidolgozásához, amely elengedhetetlenül szükséges a sokoldalú kommunista személyiség formálása elméleti és gyakorlati /pszichológiai és pedagógiai/ problémáinak megoldásához.

I.

A polgári pszichológia személyiségfelfogása és a személyiség dialektikus materialista értelmezése

" A filozófiai gondolatnak mindig középponti kérdése volt

- és az ma is -,

hogy milyen viszonyban állnak a pszichikus jelenségek az anyagi világ más oldalaival. Éppen e kérdés eldöntése határozta meg a pszichológia elméletének utjait."

Sz.L.Rubinstein

1. A személyiség idealista és
mechanikus értelmezése a polgári filozófiában
és
pszichológiában

A modern fiziológiai kutatások alapján fejlődő szovjet pszichológia tudományának alapvető jellemzője a marxista-leninista filozófiával való szoros kapcsolata, kölcsönös viszonya. Napjainkban, a tudományok általános fejlődésének időszakában amikor a pszichológia tudományában egyre fokozódik a materializmus és az idealizmus, valamint a dialektika és a metafizika harca, különösen időszerű Lenin megállapítása, mely szerint: "Komoly filozófiai megalapozottság nélkül semmiféle természettudomány, semmiféle materializmus nem állhatja meg a helyét a burzsoá eszmék támadása és a burzsoá világ szemlélet visszaállítása ellen folytatott harcban."⁺

A filozófia alapkérdése - az anyagi és az eszmei viszonyának problémája -, egyben a pszichológiának is alapkérdése, amely közvetlenül összefügg a fiziológiai és a pszichikai viszonyának, a pszichikum természetének és determináltságának, a tudat problémájának kérdéseivel.

Ezekben a kérdésekben a szubjektív-és objektív idealizmus a marxista filozófiával merőben ellentétes álláspontot foglal el. Mivel a polgári pszichológia és filozófia szorosan összefonódik a személyiségről vallott idealista nézetekben, ezért a polgári pszichológiai irányzatok bírálata feltételezi filozófiai alapjaik bírálatát is.

⁺ Lenin Művei, 33. köt. Szikra, 1953. 225. l.

A. A neopozitívizmus, az egzisztencializmus és a neotomizmus személyiségfelfogása

A pozitívista és neopositívista koncepciók lényege, hogy tagadják a filozófia alapkérdésének jelentőségét, az anyagi és az eszmei viszonyának kérdésében csak a személyiség s z u b j e k t i v tapasztalatának, relációinak problémáját látják. M. B. Mityin megállapítása szerint "sohasem lépik túl a szubjektív emberi tapasztalat határait, s nem látnak hidat az eszmei és az anyagi között." /15-23./ A neopozitívizmus, idealista koncepciójából adódóan a társadalmi élet tudományos kutatásának kiindulópontjává az e g y e s ember pszichológiáját jelenti ki, a társadalmat az egyénre korlátozza, és végeredményben a társadalmat nem realitásnak, hanem absztrakciónak tekinti. "Egyetlen önmagát meghatározó társadalmi realitás e szempontból az "elsődleges" m i k r o c s o p o r t, s végeredményben az egyes ember és azok a kapcsolatok, amelyekbe az egyes emberek valamilyen módon más egyes emberekkel kerülnek." 27-54/ Mivel a "másodlagos" társadalmi csoportoknak /nemzetek, államok, osztályok, foglalkozások/ csak az individuum értékelésétől függően van bizonyos jelentősége, a neopositivisták tagadják az objektív törvényszerűségek létezését a társadalomban, s igyekeznek egymással szembeállítani a személyiséget, valamint a társadalmi haladás törvényeit,

Az egzisztencializmus a létezését teszi a filozófiai világnézet alapjává. Ténylegesen a gondolkodásból, a s z u b j e k t u m létezésének az eszméjéből indul ki. Az egzisztencialista J. P. Sartre szerint a filozófia kiindulópontja "az egyén szubjektivitása", melyből az a következtetés adódik, hogy "az emberi világon, az emberi szubjektivitás világán kívül nincs más világ!" +

Az egzisztencializmus tételeiből következően a személyiség

+ Sartre, J. P., *Existentialisme est un humanisme*, Paris, 1956. /oroszul/vö. 57/

problémáját a társadalmi átalakulások nem képesek megoldani, mivel a személyiség életének fő problémája nem társadalmi, hanem antropológiai: a létezés, a halál problémája.

A neotomizmus, mint az objektív idealizmus mai válfaja, a teológiát a filozófia és a tudomány fölé helyezi. A neotomizmus szerint a filozófia feladata a hit alátámasztása, ebből adódóan mint a Vatikán hivatalos filozófiai doktrínája, vallási aspektusból támadja a marxizmus személyiségfelfogását. T. Molneu francia neotomista "Marxtól a marxizmusig" című munkájában a marxizmussal polemizálva azt írja, hogy "a forradalmi marxizmus nem ismeri el az emberi személyiség értékét", -szerinte- "a marxizmus statisztikai filozófia, amely csak nagy számokban gondolkozik." /57/

A neopozitívizmus, az egzisztencializmus és a neotomizmus filozófiai aspektusának és személyiségfelfogásának nagyon vázlatos ismertetésével csupán azt kívántuk szemléltetni, hogy a különböző polgári filozófiai irányzatok kiinduló koncepciója azonos: a szellemi jelenségek elszórtak, egymással szembeesőek; a személyiséget elvonatkoztatják a társadalomtól, és ebben antimarxista társadalmi-politikai tartalmuk tárul fel.

Rubinstein szerint nem az a feladatunk, hogy mindezeknek az "izmusoknak" ellensúlyozására felsorakoztassuk a dialektikus materializmusnak az összefoglaló formuláit, amelyekben rendszerint az ugynevezett filozófiai alapkérdés megoldását összegezik. A marxista filozófia elválaszthatatlanul összefügg a tudománnyal, adott esetben a pszichológiával, mivel pszichológia aspektusú személyiségfelfogásunk alapja az a dialektikus materialista felfogás, amely szerint a "a világ összes jelenségeinek kölcsönös összefüggése: a jelenségek kölcsönhatása." /63-35/

Az anyagi és az eszmei dialektikus ellentétei egymásnak, az objektív és a szubjektív, a fiziológiai és pszichikai viszonyának problémái ismeretelméleti síkon lényegileg

egy és ugyanazon problémának különböző aspektusai. Az anyagi alapja az eszmeinek, az objektív a szubjektív -nak, a fiziológiai a pszichikainak, ugyanakkor az utóbbit nem redukálja az előbbire a marxista dialektika, hanem az eszmeit, a szubjektívát, a pszichikait sajátos minőségnek tekintve a k t i v szerepüket is hangsúlyozza. Ebben gyökeresen különbözik az egész nem-marxista filozófiától, amelyre az ellentétes beállítottság jellemző: a pszichikum, mint sajátos /sui generis/ lét jellemzése, anélkül, hogy figyelembe venné a pszichikum megismerési viszonyát az anyagi léthez. / 15;60;63/

A polgári filozófiának ez a beállítottsága tükröződik a különböző polgári pszichológiai irányzatokban, melyek közül a behaviorista, perszonalista és freudista irányzatokkal kívánunk foglalkozni személyiségfelfogásuk aspektusából.

B. A személyiség problémája a polgári pszichológiában

"Idealista és mechanikus tendenciák keresztezik egymást a személyiségről szóló modern nézetekben."

Sz.L.Rubinstein

a. A viselkedés pszichológiája /behaviorizmus és neobehaviorizmus/

A személyiség dialektikus materialista értelmezésével szemben a mechanisztikus felfogás mintájául az "inger-válasz" formula szolgálhat /watsoni/, amely a pszichikus jelenségeket közvetlenül a külső behatásokból akarja levezetni. Az "inger-válasz" formula mechanikussága abban rejlik

-állapítja meg Sz.L.Rubinstein-, hogy nem veszi figyelembe a pszichikus jelenségek közvetítő szerepét az ember objektív életfeltételek által meghatározott tevékenységének és viselkedésének determináltságában.

A pszichikus jelenségek, a tudat szerepének ignorálása a behaviorizmus filozófiai és fiziológiai szemléletének egyenes következménye. W. James "új" machista nézeteit bírálva Sz.L.Rubinstein helyesen állapította meg, hogy: "A tudat, ha mint "tapasztalatot" tárgya - a l é t - helyébe állítják, csakugyan óhatatlanul "szertefoszlik"; az emberben a pszichológiai kutatás tárgyaként csak a minden tulajdonképpen pszichikus tartalmat nélkülöző külső reakciók maradnak meg." /63-26/

A tudat kiemelése a személyiségből és a lét helyébe állítása szükségszerűen ahhoz a mechanikus behaviorista felfogáshoz vezet, amely a személyiség tevékenységét, viselkedését mechanikus reakciók egyszerű összességére redukálja, és a személyiséget biológiai - z á l t pszichológiai törvényeknek veti alá.

Watson -aki lényegében elsőként fogalmazta meg a viselkedéslélektan elveit Thorndike zoopszichológiai kutatásai alapján-, a tudatot csupán mint a tudományos ismeret objektumát tagadja. Elismeri a tudat létezését, de tagadja tanulmányozásának lehetőségét. A tudatnak ebből a felfogásából az következik, hogy a pszichikus vagy tudati jelenségek /mivel objektíve nem ellenőrizhetők/ nem értoznak a pszichológiai kutatás szférájába, következésképpen a pszichológiai kutatás tárgya: a tudattól elszakított viselkedés.

A viselkedés / behavior / nem egyéb, mint a szervezetnek a környezet ingereire adott válaszmozgása, reakciója.

A behaviorizmus a személyiséget lényegében " r e f l e x m e c h a n i z m u s k é n t " fogja fel, mely mechanizmusban a döntő szerepet az öröklött anatómiai-fiziológia struktúrában végbemenő f i z i o l ó g i a i folyamatok játszószék. A személyiséget olyan organizmusként kezelik, amely a fizikai, különösen a társadalmi környezethez való alkalmaz-

-kodási aktusok integrációjának produktuma. A személyiség és a társadalom viszonyát naturalisztikusan fogják fel, az állatok és a környezet viszonyának analógiájára. Ennek megfelelően a személyiség a társadalommal való kölcsönhatásában olyan aktusokat valósít meg, amelyeknek / a "struggle for life" elvének megfelelően / egyedüli célja az életben maradás.

A személyiség behaviorista felfogása, a pszichikus fejlődésnek mint biológiai érésnek az értelmezése, a n o v e l é s tudatformáló, személyiségfejlesztő szerepének tagadását jelenti. A viselkedéslélektan az oktatást csupán a biológiai érésre épülő mechanikus gyakoroltató folyamatnak tekinti, melynek eredményeként olyan "készség-komplexumok" alakulnak ki, amelyekben - felfogásuk szerint - a megértés, a tudat nem játszik szerepet.

A viselkedéslélektan mechanikus személyiségfelfogásának bírálata feltétlenül indokolt, mivel vizsgálati módszereit tekintve a személyiség vonatkozásában nemcsak idealista, hanem reakciós álláspontot képvisel. Az ö r ö k l é s szerepét abszolútizálva a k é p e s s é g e k kialakulásában a behaviorizmus olyan személyiségvizsgálati módszer alapját képezi, amelyet a személyiség vizsgálatánál egyöntetűen elvetnek a szovjet pszichológusok. A polgári pszichológiában széles körben alkalmazott "teszt-módszer" alapját a behaviorizmusnak a személyiségre vonatkozó mechanikus felfogása alkotja. Sz. L. Rubinstein szerint "olyan módszerrel akarnak diagnózist készíteni a fejlődő személyiségről, amely figyelmen kívül hagyja annak fejlődési folyamatát és a fejlesztés megszervezését az oktatás és a nevelés révén." /64-80/ Bár a neobehaviorizmus a viselkedés magyarázatában bizonyos mértékig eltér a watsoni "stimulus-reaktion" sémától, de személyiségfelfogása alapjában nem változott. /15;41;43;64/

b. A perszonalista lélektan

A személyiségből kiinduló pszichológia lényegében a viselkedéslélektan mechanikus személyiség-felfogásának fonákja, amely a pszichikus jelenségek értelmezésében csupán a személyiség belső tulajdonságaiból vagy tendenciáiból indul ki. Mind a viselkedéslélektan, mind a tudatpszichológia végső fokon a pszichikum, a tudat ugyanazon felfogásából indul ki, elszakítják a tudatot a gyakorlati tevékenységtől, amelyben a tudat, a maga tárgyi-értelmi tartalmában kialakul.

W. Stern perszonalista pszichológiája lényegében a pszichikusnak és a fizikainak a dualista felfogását próbálta leküzdeni oly módon, hogy a személyiséget és aktusait nem lehet sem a pszichikus, sem a fizikai képződményekhez sorolni. Stern tehát a "pszichofizikai semlegesség" elvét alkalmazva a személyiségfogalmat elvont metafizikai kategóriává teszi. Így Sternnél a személyiség fogalma - állapítja meg Sz. L. Rubinstein - "a fejlődés legkülönbözőbb fokaira terjed ki, ezért nem jellemző egyikre sem. Nemcsak a társadalmi embert ismeri el személyiségnek, hanem egyrészt mindenfajta organizmust, sejtet, még a szervetlen testeket is, másrészt a népet, a világot, az istent." /64-121/

A perszonalista lélektan a személyiséget az egészlegesség és céltudatosság formális, történelmen kívüli kategóriáival jellemzi, amelyek az önfenntartásban és az önkifejtésben nyilatkoznak meg. Mivel a személyiség perszonalista felfogása egyoldalúan csak a személyiség belső tendenciáit veszi tekintetbe, a személyiség szubjektív tulajdonságaiból indul ki a pszichikus jelenségek vizsgálatánál.

A környezet és a nevelés szerepét nem tagadja ugyan a perszonalizmus, azonban a környezetet mechanikusan szemléli, ennek eredményeként a környezet nem más mint külső, elsősorban társadalmi tényezők együttese, melynek a személyiségre gyakorolt hatása megváltoztathatatlan.

A külső és belső tényezők szerepének, a személyiség fejlődése elvének téves értelmezése végső soron oda vezet, hogy a "gyermeket elszakítják saját történelmi korától és arra kárhoztatják, hogy egész gyermek-és serdülő kora során azokat a szakaszokat járja, amelyek az emberiség számára már rég a múltba tűntek? /64-260./

Nemcsak a perszonalista lélektannak, hanem a polgári pszichológiának általában a l a v p v e t ő fogyatékosága, hogy felfogásuk szerint a személyiség fejlődését az á t-öröklés és a környezet mechanikusan determinálja, a fejlődést az é r é s r e korlátozzák, ezáltal kihagyják a személyiség fejlődésének legfőbb láncszemét: az ember tudatos tevékenységét és nevelését.

A behaviorista és a perszonalista személyiségfelfogás, különböző aspektusból ugyan, de mégis egyöntetűen külön választja a személyiséget meghatározó külső és belső tényezőket, a személyiséget "sajátos belső szférába" zárva elszakítja reális anyagi alapjától, az o b j e k t i v v a l ó s á g t ó l.

c. A freudizmus és a személyiség

A freudizmus, pontosabban a freudi pszichoanalitikus iskola különböző irányzatai / orthodox és neofreudista /, napjainkban, elsősorban az Egyesült Államokban, csaknem a tudomány és a kultúra valamennyi területére behatolnak.

Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy a pszichoanalízisben az emberi élmények, a viselkedés motivumai, az affektusok, az ösztönös, a tudattalan és a tudatos viszonya, a személyiség belső ellentmondásai és konfliktusai "filozófiai, pszichológiai és pszichiátriai, szociológiai és pedagógiai igényekkel tükröződnek.

Éppen ezért a pszichoanalízis mondhatni "divattá" lett a modern polgári társadalomban, szoros kapcsolatban van a polgári szociológiával és a filozófiával, elsősorban az egzisz-

-tencializmussal, valamint különböző pozitívista, introspektív és tomista áramlatokkal.

Nem tartjuk feladatunknak a pszichoanalitikus irányzatok bírálatát, csupán személyiség-elméletünk szempontjából szeretnénk a freudizmussal foglalkozni.[†]

A szöveget pszichológiában a személyiségről szólva, alapvető jelentősége van a személyiség és a társadalom; a személyiség tevékenysége és annak motivációja; a személyiség fejlődése és nevelése kérdéseknek. A. N. Leontyev megállapítása szerint a biológiai és a társadalmi problémája a tudományos pszichológia számára döntő jelentőségű. /43/

Ilyen aspektusból vizsgálva a különböző pszichoanalitikus irányzatokat, azt látjuk, hogy alapkoncepciójuk ugyanaz:

az emberi pszichikumban a tudattalan primátusa, a kényszeres tudattalan motiváció.

Freud a személyiség társadalmi életének konkrét formáit ignorálva, a személyiség tevékenységének és viselkedésének mozgató erőt az individuum biológiai mélységeiben keresi. A kényszeres motivációnak a pszichikumon belül működő mechanizmusait a primitív embertől biológiailag örökölt ösztönerektől származtatja. Freud szerint az ösztön a szervezet mélyéből származó autonóm erő, amely a személyiségnek a környező világhoz való viszonyán kívül áll. A személyiség tevékenységét ugyan az ösztön fatálisztikusan motiválja, de a társadalmi környezet gyakran "cenzurázza" az ösztönök kielégülését, azaz a személyiség "kényszeres motivációinak elfojtásában" a társadalom a "cenzor" szerepét tölti be. Az elfojtott /elsősorban szexuális/ ösztönök vagy a tudatalattiba kerülnek /álom manifesztáció/, vagy szublimált formában nyernek kielégülést.

[†] A pszichoanalízis bírálatával kapcsolatban lásd: Wells, H. K., 1962, Pavlov és Freud. Kossuth K.; Wells, H. K., 1965, Freudtól Brommig. Kossuth K.; Hermann I., 1964, Sigmund Freud avagy a pszichológia kalandja. Gondolat K., valamint irodalom: / 15; 61; 63; 64; 75; 80 /

A Fromm-féle humanista pszichoanalízis, a freudista volesszületett, vad, primitív ösztön-ént átformálva, a tudattalanról "az összes emberi potencialitások hordozójának" tekintti, beleeértve a személyiség jó és rossz tulajdonságait, tevékenységének motivumait, fejlődésének tendenciáit. A gondolatok, érzelmek és viselkedésformák Fromm szerint nem a környezeti külső feltételekre adott reakciók, hanem "a személyiségen belül lappangva élő tendenciák", amelyek "mintegy alkalomra várnak, hogy kifejezésre juthassanak".⁺

A személyiség fejlődését öröklött pszicho-biológiai tényezők determinálják, ebből adódóan a freudizmus az oktatásnak és a nevelésnek nem sok szerepet tulajdonít. Azáltal, hogy a személyiség fejlődésében túlértékelik és abszolutizálják az első évek jelentőségét /lényegében az iskoláskor előtti szakaszt/ tagadják az effektív nevelői ráhatások sikerének lehetőségét az iskoláskorú, serdülő gyermekeknél.

Metafizikusan szemlélve a személyiség fejlődését úgy vélik, hogy az ember pszichikus mechanizmusa és a személyiség alapvető tulajdonságai 4-6 éves korig kialakulnak. Ezután a gyermeki pszichikum elveszti plaszticitását "megmerevedik" és már nem képes érdemlegesen változni. A személyiség egész életútját a korai gyermekévek folyamán kialakult pszichikus tulajdonságok határozzák meg, a személyiség ezt követő fejlődése csak "bizonyos élettapasztalattal kiegészített múltbeli szituációk lejátszása."⁺⁺ / E.Hilgard /80/ /

A korai gyermekévek kétségtelenül nagyon jelentősek nevelési szempontból, a személyiség további fejlődése szempontjából, hiszen az egyes életkori szakaszok egymásra és egymásba épülve végül is egységes személyiség-strukturát alkotnak, melyhez azonban a serdülő-korú aktuális személyiség fejlődése ugyanúgy hozzátartozik, mint az azt megelőző és a serdülőkort követő fejlődési szakaszok.

A freudi koncepció elfogadása, lényegében a nevelés lehetőségének tagadása. "A hagyományos nevelés útján - írja Hilgard-

⁺Fromm, E., 1941, *Escape from Freedom*. New York.

⁺⁺Hilgard, E., 1958, *Theories of Learning*. 321. l.

nem lehet lényeges változtatásokat elérni a személyiség strukturájában. Az ilyen változás s p e c i á l i s nevelést igényel, melyet csak a m é l y - t e r á p i a, azaz a pszichoanalízis képes nyújtani". /uo./

Lényegében Hilgard nevelési elképzeléseiben az a freudi koncepció érvényesül, amely szerint minden normális személyiség csak viszonylagosan normális, ezért nemcsak pszichikus defektus esetében, hanem minden esetben minden tanulónál indokolt a pszichoanalízis.

B. Morris véleménye szerint is csak a pszichoanalízis képes az embereket arra megtanítani, hogy lelki világuk irracionális szféráját bizonyos mértékig kormányozni tudják, a nevelésnek ebben kell segítséget nyújtania.⁺

A céltudatos, személyiség-fejlesztő nevelés szerepének ignorálása logikusan következik a freudisták azon felfogásából, hogy a gyermek viselkedését egoista és amorális motívumok vezérlik, amelyek a gyermek biológiai ösztöneiből és a tudattalan impulzusokból származnak. Ezeket az amorális motívumokat, /mivel változtathatatlanok/ leküzdeni nem lehet, csupán szublimálni, azaz az infantilis szexuális energiát valamilyen társadalmilag hasznos tevékenységre átvinni. /80/

Az egész pszichoanalitikus felfogás mélységesen idegen a marxista pszichológiától, a marxista személyiség-elmélettől. A szovjet pszichológusok szerint a freudizmusnak mégis kétségtelen érdeme, hogy felhívta a figyelmet a tudattalan problémájára. Ilyen szempontból tartotta figyelemre méltónak N. K. Krupszkaja a freudizmust: "...nagyon lényeges a tudat alatti impulzusok és a tudatos közötti összefüggés feltárása. A kérdésnek ez a vonatkozása nagyon érdekes Freudnál ...bár Freud a marxizmustól mélységesen idegen, mégis egyes gondolatait materialista szemszögből át lehetne dolgozni. Az ember tudat alatti impulzusainak a tudatosra történő vonatkoztatása, nagyon lényeges pedagógiai szempontból." ++

⁺ Morris, B., 1956, Freud, Jung and Adler. "The New Era in Home and School". No. 1.

++

N. K. Krupszkaja, 1932, "На путях к новой школе", № 6.

A freudizmus felhívta ugyan a figyelmet a "tudattalan" problémájára, de a tudatos és a tudattalan kölcsönös kapcsolatának kérdését sem Freud, sem követői nem tudták megoldani. F.V. Basszin a tudat és a tudattalan problémájával foglalkozva megállapítja, hogy a szovjet pszichológusok és fiziológusok nem hagyhatják szkeptikusan figyelmen kívül a tudattalan problémáját. Egyetértünk F.V. Basszin felfogásával amely szerint: "...maga a "tudattalan" létezésének elismerése arra kötelezi a pszichoanalízis elvetőit, hogy új - objektív, kísérleti - utakat keressenek a nem tudatosított pszichikus folyamatok tanulmányozásához." /15-549./

A szovjet fiziológia és pszichológia fejlődése lehetővé teszi e probléma megoldását is.

Mivel a pszichoanalízis a tudatalatti elsődleges szerepét hangsúlyozza a személyiség pszichikus életében és a társadalom életében, a tudati folyamatot a kéregalatti és agytörzsi zónákkal kapcsolja össze, s így próbálnak fiziológiai magyarázatot találni arra, hogy az emberi viselkedést nem a társadalmi, külső életfeltételek szabják meg, hanem azok a "romboló ösztönök", amelyek magában az emberi agyban, a tudatalattiban léteznek. Éppen ezért nagy érdeme a p a v l o v i f i z i o l ó g i á n a k, hogy felfedte azt a konkrét mechanizmust, amely egyidejűleg magyarázatot ad arra, - hogyan hozza létre az agy a pszichikumot és hogyan válik a tudat az objektív valóság visszatükrözésévé.

Napjainkban külföldön is egyre több haladó tudós a pavlovi elméleten alapuló szovjet fiziológia eredményeire támaszkodva veszi fel a harcot a tudománytalan pszichológiai áramlatokkal, köztük a pszichoanalízissel. Ezzel kapcsolatban szeretnénk H.K. Wells munkásságára utalni, valamint J. Clayton amerikai tudós véleményét idézni: "Szerencsére Pavlovnak az agykéreg működéséről szóló alapvető munkája most már objektív tudományos bázist nyújt az emberi tudat tanulmányozásához." + /15:58;75;/

+ Clayton, J.C., 1954, Some problems in the Struggle against Psychoanalysis.
Political Affairs. 34. köt. 4. sz. 50. l.

2. A személyiség dialektikus materialista
értelmezése
a szovjet pszichológiában

"Végső soron minden
pszichikus jelenséget
külső hatás idéz elő,
de akármilyen külső ha-
tás csupán közvetített
módon, e hatásoknak ki-
tett személyiség tulaj-
donságain, állapotain és
pszichikus tevékenysé-
gén mint valamilyen
prizmán
keresztül tükröződve
határozza meg a pszi-
chikus jelenséget."

Sz.L.Rubinstein

a. A funkció értelmezése és a "hagyományos funkcioná-
lizmus bírálata

Amióta a szovjet pszichológiai kutatások
központjába a személyiség problematikája került és a
személyiség kommunista nevelése új szemléletmód érvénye-
sítését teszi szükségessé, a szovjet pszichológusok kuta-
tó tevékenységét a funkcionista szemlélettel való szem-
benállás jellemzi.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a szovjet pszicho-
lógia lemondott a pszichikus funkciók tanulmányozásáról,
ellenkezőleg - a f u n k c i ó k a g y i m e c h a -
n i z m u s a i n a k problémái, e problémák megoldása
alapvető komponense a személyiség, a személyiség tevékeny-
sége értelmezésének. A korszerű személyiségvizsgálatok azt

mutatják, hogy fiziológiai szempontból minden tevékenység olyan dinamikus funkcionális rendszert alkot, amelyet egyrészt a környezetből, másrészt a szervezetből kiinduló bonyolult jelzések irányítanak. A külső környezetből és a szervezetből kiinduló jelzések a különböző, de egymással összefüggő idegközpontokban szintetizálódnak. Tehát n e - u r o l ó g i a i szempontból a tevékenység strukturáját az egyes idegközpontok részvétele jellemzi éppen ezért a funkcionális szervek, a funkcionális rendszerek kialakulásának és jellemzőinek feltárása elválaszthatatlan része a személyiségvizsgálatoknak. /41/

A szovjet pszichológia a f u n k c i ó fogalmát fenn - tartva, csupán alkalmazásának t e r ü l e t é t korlá - tozza, szemben a mechanikus funkcionális koncepcióval a - melyben a pszichikus folyamatok mint funkciók vizsgálata azt jelentette, hogy a pszichológiában a f u n k c i ó - n á l i s " f i z i o l ó g i a i " álláspontot érvénye - sitették, s a tudatot csupán az funkciók egyszerű összegé - nek vagy kötegének fogták fel. Így, - A. V. Vegyenov szavaival élve - a pszichikus folyamatok és funkciók kedvéért egyes pszichológusok szem előtt tévesztették a személyiséget.

Sz. L. Rubinstein a funkció fiziológiai aspektusát figyelem - be véve, a funkció fogalmát csupán azokra a pszichofizikai megnyilvánulásokra korlátozza, amelyek a " p s z i c h o - f i z i o l ó g i a i m ű k ö d é s s i k j á n " egy - értelműen meghatározhatók. Ilyen értelemben az érzékenysé - get, mivel a pszichofiziológiai működés síkján egyértelmű jelentése van, mint meghatározott szervi funkciót fogja fel, ugyanakkor megállapítja, hogy az érzékenységnak mint funk - cióknak a létezése az é s z l e l é s t nem változtatja funkcióvá. Az észlelés összetett folyamat, amelyben már részt vesznek a pszichikus tevékenység különböző oldalai. /64/

A funkciók tanulmányozása feltétlenül indokolt, mivel a pszichikus folyamatok funkcionális alapon kelet - keznek, de a folyamatok nem redukálhatók magukra a funkciók - ra. A személyiségnek mint - elsősorban külső tényezők hatá -

-sára kialakult- "belső feltételek összességének" tanulmányozását nem helyettesítheti az egyes funkciók, vagy funkcionális struktúrák személyiségtől független vizsgálata. A funkcionális pszichológia hibáinak tényleges leküzdésénél nem az a lényeges, hogy a funkciót így vagy úgy értelmezve azzal azonosítsák ami már nem nevezhető funkciónak, hanem a pszichológiai kutatásba be kell kapcsolni a t e - v é k e n y s é g vizsgálatát, mivel a tevékenységben formálódnak a különböző pszichikus funkciók és folyamatok specifikus sajátosságai, a tevékenységben alakul és formálódik az egész pszichikum, a személyiség.

Sz.L.Rubinstein szerint csak a pszichofizikai egység szemlélésében, a funkciók ilyen jellegű tanulmányozása képes feltárni a f i z i k a i r ó l /fiziológiaiáról/ a tőle minőségileg különböző, de vele a legszorosabban összefüggő p s z i c h i k u s h o z való átmenetet. /60;61;64; /

A szovjet pszichológusok, ha kutatási témakörükből adódóan más és más aspektusból közelítik is meg a személyiség problematikáját és személyiségfelfogásuk bizonyos értelemben nem egyértelmű, a funkcionalizmus kérdésében egységes álláspontot képviselnek, amennyiben, helytelenítik a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok egymástól, a személyiségtől, és a környezeti feltételektől független vizsgálatát.

B.M.Tyeplov, aki az individuális különbségek tanulmányozását - az idegrendszer sajátosságainak tanulmányozása útján -, a pszichológia egyik legfontosabb feladatának tekinti, a funkcionalizmus bírálataánál, az individuális-pszichológiai különbségek vizsgálatának és gyakorlati alkalmazásának aspektusából indul ki. A funkcionalista szemléletnek tulajdonítja, hogy a pszichológia nem nyújtott kellő segítséget a pedagógiának, az oktatás és nevelés elméletének és gyakorlatának. Így például az i s m e r e t e k, j á r t a s s á g o k és k é s z s é g e k kérdésével foglalkozó vizsgálatok nem voltak összhangban a személyiség egészében történő vizsgálatával, s csupán az individuá-

-lis különbségek pszichológiai tanulmányozására szorítkoztak. Véleményünk szerint is az egyéni pszichológiai különbségek sikeres tanulmányozásának feltétele, a személyiség - pszichológia általános kérdéseinek kidolgozása.

B.M. Tyeplov és munkatársai kutatásainak az útja, a magasabbrendű idegtevékenység fiziológiájától vezet a pszichológiához. Az egyszerűtől a bonyolult felé haladva, a fiziológiai tartalom feltárása után, az "idegrendszeri típusok" tanulmányozása során nyert adatok felhasználásával, a kutatás befejező mozzanata a személyiség bonyolult pszichológiai sajátosságainak analízise.

D.N. Uznadze, R.G. Natadze és általában a gruz pszichológusok, a tevékenységhez történő beállítódás aspektusából bírálják a hagyományos funkcionalista szemléletet, amely a személyiséget atomisztikusan szemléli. Nem lehet kétséges -állapította meg D.N. Uznadze-, hogy a valósággal aktív kapcsolatot közvetlenül maga a személyiség, a szubjektum létesít nem pedig pszichikus tevékenységének különálló aktusai. Ha ezt a kétségtelen tényt kiinduló tételként elfogadjuk akkor nem lehet vitás, hogy a pszichológiának nem az egymástól különálló pszichikus folyamatokból kell kiindulnia, hanem a valóságos cselekvő individuumból, mint e g é s z l e g e s személyiségből, aki a valósággal kölcsönhatásban létezik.⁺

N.D. Levitov a pszichikus folyamatok és a személyiség tulajdonságai közé a pszichikus á l l a p o t fogalmát vezeti be és ezáltal kíván egységes személyiség-elméletet megteremteni. Mivel a pszichikus állapotok elválaszthatatlanok az ember szubjektív szférájától, egyrészt a behaviorizmussal szemben, másrészt a funkcionalista felfogással szemben elengedhetetlennek tartja a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok összefüggésének és kölcsönhatásának feltárását. /45;46; /

A pszichológia tudományában hosszú időn keresztül uralkodó funkcionalista megközelítése a pszichikus tevékenységnek, figyelmen kívül hagyta a pszichikus állapotok kérdését.

⁺ Узнadze, Д.Н., 1950, Основные положения теории установки, Тбилиси.

N.D.Levitov a folyamatok, állapotok és tulajdonságok összefüggésének dialektikus értelmezésével jelentős mértékben hozzájárult a funkcionalista szemlélet leküzdéséhez.

A.G.Kovaljov személyiségfelfogásában és a funkcionális szemlélet bírálata során lényegében a rubinsteini koncepció érvényesül. Sz.L.Rubinstein szerint nem lehet felépíteni az ember pszichikus tulajdonságairól szóló tant pszichikus tevékenysége tanulmányozásától elvonatkoztatva. Ugyanakkor az emberi tevékenységet, a pszichikus folyamatok lefolyásának törvényszerűségeit sem lehet feltárni figyelmen kívül hagyva függésüket az egyén pszichikus tulajdonságaitól.^{/60/} A.G.Kovaljov szerint is a pszichológiát csak akkor lehet vezetni, ha elméletében és gyakorlatában nem küszöböli ki azt az alapvető hiányosságot, hogy a pszichikus folyamatok vizsgálatát a személyiség tulajdonságaitól elválasztva végzik, ugyanakkor a személyiség tulajdonságait is, e felfogásból adódóan, úgy értelmezik, mintha azok a folyamatoktól és állapotoktól függetlenül jönnének létre.^{/32/}

V.N.Mjasziscsev a személyiség-elméletet lényegében új fogalommal gazdagítva, a r e v l á c i ó k aspektusából bírálja a funkcionalista szemléletet. Felfogása szerint a személyiség pszichikus élete egységes, egészes, amelyben a tudományos analízis csak a vizsgálat aspektusából különíthet el egyes oldalakat. A pszichikus életnek ilyen alapvető oldalai a pszichikus folyamatok, viszonyok, állapotok és a személyiség tulajdonságai. A személyiség legdinamikusabb és legbonyolultabb viszonyai az őt körülvevő világhoz pszichikus tevékenységében jut kifejezésre. Mivel a pszichikus tevékenység sajátosságai, a pszichikus folyamatok, viszonyok és állapotok a környezettel való kölcsönhatás során úgy jelentkeznek, mint a s z e m é l y i s é g sajátosságai, V.N.Mjasziscsev külön alá húzza a személyiség fogalmának c e n t r á l i s jellegét.^{/53/}

Az elmondottakkal, ha csak vázlatosan is, azt szeretnénk volna szemléltetni, hogy a korszerű személyiség-elmélet kidolgozásának feltétele: a funkcionalista szemlélet leküzdése.

b. A pszichikus folyamatok, állapotok, relációk és tulajdonságok összefüggésének néhány kérdése

A szovjet pszichológiai szakirodalmat tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a pszichikus folyamatok, állapotok, relációk és tulajdonságok összefüggésével és kölcsönhatásával foglalkozó összegező munka nem jelent meg. Véleményünk szerint ez annak tulajdonítható, hogy a személyiség problémája érdemlegesen csak az utóbbi évtizedben került a szovjet általános lélektani kutatások középpontjába. Eddigi fejtegetéseink során utaltunk azokra a tényezőkre, amelyek a személyiség-elmélet kidolgozását hátráltatták. A szovjet pszichológiai kutatások jelentős tényanyagot tártak fel külön-külön a pszichikus folyamatok és tulajdonságok vonatkozásában, az állapotok és a viszonyok problémája is kutatás tárgyát képezte, azonban a már említett okok miatt mindezen kérdések összegezése a személyiség aspektusából nem történt meg. Jelenleg is vita tárgyát képezi a folyamatok és tulajdonságok osztályozásának kérdése, a pszichikus állapotok értelmezése, a gruz pszichológiai iskola "beállítódás" /usztanovka/-elmélete, a személyiség szociálpszichológiai aspektusa. Témánk kidolgozását megnehezíti, hogy nem minden irodalomhoz jutottunk hozzá, bár törekedtünk a rendelkezésünkre álló szakirodalom elemző feldolgozására. Ugy gondoljuk, hiba lenne, ha a feldolgozott irodalom alapján valami mesterséges elméleti konstrukciót alkotnánk a cimbén foglaltaknak megfelelően, ezért a folyamatok, állapotok és tulajdonságok összefüggésének kérdését, valamint az ezzel összefüggő relációk pszichológiájának kérdéseit csak annyiban kívánjuk összegezni, amennyiben az a szovjet pszichológusok munkáiban, ha külön-külön is, de megtörtént.

Témánk kifejtésénél elsősorban Sz.L. Rubinstein, A.G. Kovaljov, V.N. Mjasziscsev és N.D. Levitov munkáira támaszkodunk. /12; 30; 31; 32; 34; 45; 46; 53; 54; 60; 61; 64/

Sz.L.Rubinstein személyiségfelfogásának alapvető jellemzője, hogy a dialektikus determinizmus elvét bármely pszichikus jelenség vizsgálatánál következetesen alkalmazva a személyiséget elsődlegesen külső okok hatására kialakult "belső feltételek összessége" néven nem más, mint a differenciált pszichikus folyamatoknak, állapotoknak és tulajdonságoknak a személyiségben integrált egysége. Bármely differenciált pszichikus jelenség tanulmányozása tehát megköveteli a jelenség személyiségben integrált jellegének tanulmányozását is. A személyiség tanulmányozásánál Rubinstein következetesen figyelembe veszi és alkalmazza a pszichofizikai és pszichofiziológiai egység elvét, a fejlődés és a történetiség elvét⁺, az elmélet és a gyakorlat egységének elvét, mely alapelvek a tudat és a tevékenység egységének tételeiben összegeződnek. Mindezen alapelvek elengedhetetlenül szükségesek a személyiség, mint "belső feltételek összessége" dialektikus materialista értelmezéséhez. A pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok nem egyoldalúan belülről determináltak, hanem a személyiség és a külvilág kölcsönös viszonyai által meghatározottak. A személyiség fő tevékenységi formái - a játék, tanulás és a munka - tulajdonképpen az egyén kapcsolata az objektív világgal, nem pedig a szubjektum merőben szubjektív kifejeződése.

A pszichikus jelenségek elsődleges lényegi összefüggését az objektív valósághoz való viszonyuk határozza meg.

A személyiség és a külvilág, a pszichikus jelenségek összefüggésének másik lényegi összefüggését a pszichofiziológiai aspektusu vizsgálat tárja fel.

— — — — —
⁺ "Az emberi tudatnak a társadalmi-történeti fejlődés folyamatára vonatkoztatva, melynek során az emberek léte meghatározza tudatukat, életmódjuk gondolkodásmódjukat és érzelmeik jellegét, miközben az utóbbiak visszahatnak az előbbiekre."/64-144/

A pszichikus jelenségek elsősorban az a g g y a l ö s z -
szefüggésben nyilvánulnak meg.⁺

Sz.L.Rubinsteinnek az a tétele, amely szerint a pszichikum
az agy tevékenysége vagy funkciója, s egyuttal az objektív
valóság visszatükrözése, feltételezi a pszichikus tevékeny-
ség r e f l e x t e v é k e n y s é g k é n t való fel-
fogását. A reflextevékenység fogalma Rubinsteinnél gyökere-
sen különbözik a behaviorista "stimulus-reaktion" formulá-
tól, ugyanis az agy a pszichikus működésnek csupán szerve,
amely a személyiség / a pszichikus működés "szubjektuma" /
és a külvilág közti kölcsönhatást realizálja.

Az agykéreg reflextevékenysége egyszerre idegi és pszichi-
kus tevékenység, minden pszichikus tevékenység egyuttal
i d e g m ű k ö d é s i s; a magasabbrendű idegműködés egy-
uttal p s z i c h i k u s t e v é k e n y s é g i s.
Ezért a kérgi reflextevékenység vizsgálatának kettős as-
pektusa van: egyrészt f i z i o l ó g i a i - ingerlés,
gátlás, irradiáció és kölcsönös indukció -, másrészt p s z i -
c h o l ó g i a i - észlelés, emlékezés, gondolkodás stb.
Mivel a személyiségben az objektív valóság tükrözése során
e két aspektus együttesen jelentkezik, a pszichológiai ku-
tatás ugyanazokat a folyamatokat, melyeket a fiziológia ta-
nulmányoz, új, specifikus minőségükben a személyiség síkján
tárja fel.⁺⁺

A pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonsá-
gok /fiziológiai jellegük figyelembe vételével/ egymással
és a környezettel összefüggésben s a j á t pszichológiai
kifejezést nyernek. Ez abban nyilvánul meg, hogy bármely kül-
ső behatás csak akkor eredményez valamilyen pszichikus ef-
fektust "ha mint egy prizmán megtörik a szubjektum pszichi-
kus állapotán, gondolatainak és érzelmeinek kialakult rend-
jén." /63-243/

⁺"A fiziológia számára a valóság az agyra, az anali-
zátorokra ható ingerek összessége; a lélektan szá-
mára pedig a valóság objektumokként jelenik meg" /40/

⁺⁺"Mindazok a pszichikus folyamatok..., a személyiség-
ben játszódnak le... mindegyikük a személyiségtől
függ." /64-953/

A pszichikus folyamatoknak a személyiségtől való függését Sz.L.Rubinstein a következőkben látja:

a/ Az i n d i v i d u á l i s a n differenciált különbségekben.

/ Az embereket individualitásuk általános alkatától függően az észlelésnek, a megfigyelésnek, az emlékezésnek stb. különböző t i p u s a i jellemzik és az individuális különbségek megmutatkoznak az észleleti, emlékezeti stb. tartalomban is./

b/ A pszichikus folyamatoknak nincs ö n á l l ó fejlődési vonaluk függetlenül a személyiségtől.

/ A pszichikus folyamatok közül például az érzelmek elhalása és új érzelmek keletkezése elsősorban a személyiség "beállítódásától függ./

c/ A pszichikus folyamatok nem maradnak meg csupán spontán módon lezajló folyamatoknak, hanem t u d a t o s a n s z a b á l y o z o t t működésekké vagy műveletekké válnak, amelyeket a személyiség irányít.

/ Például az emlékezetben az önkéntelen megjegyzést felváltja a tudatos bevésés, majd ez átalakul a tanulás szervezett tevékenységévé./

Mivel a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok kölcsönösen feltételezettek, nemcsak a pszichikus folyamatok lefolyása függ a személyiség adott pszichikus állapottól és tulajdonságaitól, hanem a pszichikus folyamatok, a pszichikus tevékenység is alapvető szerepet tölt be az állapotok létrejöttében és a személyiség viszonylag stabil tulajdonságainak kialakulásában.

N.D.Levitov a pszichikus állapotok meghatározásánál külön kiemeli, hogy " a pszichikus folyamatokon kívül n i n c s és nem is lehet semmilyen pszichikus állapot."/ 46-20 /

A pszichikus állapotok a folyamatokhoz hasonlóan változékonyak ugyanakkor a folyamatoktól nagyobb e g é s z l e g e s s é g ű k k e l és nagyobb á l l a n d ó s á g u k k a l különböznek. A pszichikus folyamat átmehet pszichikus

(pszichikus) állapotba; /például egy művészi festmény észlelési folyamata meglehetősen bonyolult pszichikus állapotba mehet át, e festmény hatása következtében. A pszichikus állapot sajátossága mindenekelőtt a pszichikus folyamatok l e f o l y á s á n a k sajátosságát jelenti.

/ Például a "szorakozottság" állapota gyakran kifejezésre jut az érzékelés és észlelés, az emlékezés és a gondolkodás területén; az akaratí aktivitás gyengülésében, sőt gyakran sajátos emocionális átélésekben. /46/

A pszichikus folyamatok nemcsak az állapotokkal, hanem a személyiség pszichikus tulajdonságaival is kölcsönhatásban léteznek.

A. G. Kovaljov a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok összefüggésének kérdésénél lényegében Rubinsteinnel és Mjasziscsevvvel megegyezően úgy véli, hogy a pszichikus folyamatok lényegében a kiinduló folyamatok, az építőanyagok, amelyekből az állapotok és a pszichikus tulajdonságok összetevődnek. Kovaljov szerint a pszichikus tevékenység és a tulajdonságok kialakulása e g y i d e j ü l e g megy végbe, és ezek e g y s é g e s folyamatot alkotnak. /31; 32/ Igen lényeges annak figyelembe vétele, hogy a pszichikus folyamatok vagy a pszichikus tevékenység egyidejűleg k ü l ö n b ö z ő szinteken mennek végbe, ugyanakkor jogosulatlan a "magasabbrendű" pszichikus folyamatok külsődleges szembeállítás az "alacsonyabbrendű" folyamatokkal. Minden "magasabbrendű" pszichikus folyamat előfeltételezi az "alacsonyabbrendűeket", és azok alapján megy végbe.

Rubinstein szerint az elvontabb fogalmak piramisszerű alkotmányt képviselnek, amelynek csucsat az egyre magasabb rendű absztrakciók jelentik, alapját pedig / különböző rendű absztrakciók rétegeivel fedve / az é r z é k i általánosítások, a többé-kevésbé elemi generalizációk termékei alkotják. Az érzéki pszichikus tevékenységek és a megfelelő tulajdonságok kialakulása lényegileg egyetlen folyamat két kifejezése. A pszichikus tulajdonságok fiziológiai sikon idegkapcsolatok rendszereként jelennek meg, s törvényszerűen fellépő pszichikus tevékenység formájában léteznek. /42; 63/

Sz.L.Rubinstein szerint a pszichikus folyamat, a pszichikus tevékenység azáltal rögződik a személyiség tulajdonságainak formájában, hogy generalizálódnak a tevékenység feltételei és sztereotipizálódik a tevékenység.

Igy például a pszichikus folyamat annak arányában megy át képességbe, ahogyan sztereotipizálódnak a folyamat lezajlását meghatározó kapcsolatok. E sztereotipizálódás eredményeként a pszichikus folyamat nem jelenik meg többé látható módon, kiesik a tudatból; de helyében megmarad egyrészt az új "természeti képesség", a reflexkapcsolatok sztereotipizált rendszere formájában.

/63-311./

Tehát a képesség nem más mint "az általánosított pszichikus tevékenységeknek az egyénben rögződött rendszere", azon pszichikus folyamatok /tevékenységek, állapotok/ rögződésének eredménye, melynek révén a cselekvések és tevékenységek regulációja végbemegy.

A jellemvonások kialakulási folyamata: a személyiség ösztönzői, motivumai generalizációjának és sztereotipizációjának folyamata. /32;61;63/

A.G.Kovaljov nem ért egyet Rubinstein felfogásával, hogy a személyiség tulajdonságai a pszichikus folyamatok generalizálásának és általánosításának következményei. Véleménye szerint a folyamat és a tulajdonságok összefüggése ennél bonyolultabb: "A dolog nemcsak a folyamat rögzítéséből és általánosításából áll, hanem mindenekelőtt az egy módosításu, de különböző folyamatok szintézisének kialakulásából, azt követő rögzítéssel és a keletkezett rendszer általánosításával." /31-184/

Kovaljov a pszichikus folyamatok és a személyiség tulajdonságai kölcsönhatásának problémájánál az ember megismerő tevékenységének kérdéseiből kiindulva I.P.Pavlov, A.N. Leontyev, B.G.Ananyev kísérleti kutatásainak eredményeire támaszkodva igazolja téziséit. /32/

A.G.Kovaljov a pszichikus folyamatok dinamikusságát kiemelve, pszichikus folyamatokon a valóság tükröződésének közvetlen, dinamikus tevékenységét és a valósághoz

történő v i s z o n y u l á s t érti.

A pszichikus folyamatok az ember pszichikus életének kiinduló folyamatai, a viselkedésben elsődleges r e g u - l á c i ó s szerepet töltenek be, biztosítva a személyiségnek a valósággal való aktív kapcsolatát.

A személyiség tulajdonságai, mint a folyamatok i n t e g - r á l t kifejeződései, a folyamatokból származnak, azon kívül nem léteznek és nem is nyilvánulhatnak meg.

Amíg a folyamatok elsősorban dinamikus jellegűek, addig a tulajdonságok s t a b i l képződmények, amelyek az adott emberre t i p i k u s , meghatározott tevékenységi és viselkedési szintet biztosítanak.

A pszichikus tulajdonságok kialakulásánál igen nagy jelentőségű a pszichikus folyamatok általánosítása, amely az első és a második jelzőrendszer szintjén megy végbe. Az ideg-folyamatok integrálási mechanizmusainak, azok általánosítási és kibontakozási mechanizmusainak tanulmányozása útján lehet megmagyarázni a bonyolult "pszichés jelenségeket", amely elengedhetetlen feltétele a személyiség tulajdonságai formálásának. /31;32./

A pszichikus folyamatok és tulajdonságok összefüggését, ha csak vázlatosan is, de több szempontból elemeztük. Foglalkoztunk a pszichikus állapotok kérdésével is a folyamatok vonatkozásában. A következőkben az állapotok és a tulajdonságok összefüggésének kérdésével szeretnénk foglalkozni.

A pszichikus állapotok fiziológiai mechanizmusát figyelembe véve az állapotok nemcsak a pszichikus folyamatokkal, hanem a személyiség individuális tulajdonságaival is szoros kapcsolatban vannak. Közös jellegük abban rejlik - állapítja meg N.D. Levitov -, hogy az i n d i v i d u á l i s tulajdonságok és a pszichikus á l l a p o t o k a pszichikus tevékenységnek nemcsak a különálló elemeit, funkcióit és oldalait, hanem a pszichikus tevékenység individuális és s z i n t e t i k u s jellemzését nyújtják. A pszichikus állapotoknak a személyiséggel, a személyiség

tulajdonságaival való kapcsolata abban is tükröződik, hogy azok a terminológiák, amelyeket a pszichikus állapotok vonatkozásában alkalmaznak, többségükben a jellem területéről származnak. Így az aktivitásról és passzivitásról, a határozottságról és határozatlanságról stb. beszélhetünk mint időleges állapotokról és mint a személyiség állandóbb vonásairól. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Levitov a személyiség jellemvonásai és a pszichikus állapotok közötti megfelelést egyáltalán nem tekintti általános szabálynak. Így például a "gátlástalanság" mint a kolerikus típus tulajdonsága és az adott szituációban megnyilvánuló "gátlástalanság" nem azonos. Az utóbbi olyan pszichikus állapotot fejez ki, amely minden embernél előfordulhat, de keletkezése e p i z ó d i k u s jellegű, mivel meghatározott szituációban erős ingerek hatására jön csak létre.

A kezdetben epizódikus jellegű pszichikus állapotok a szituáció i s m é t l ő d é s e következtében a reflexek megerősödése folytán á l l a n d ó s u l h a t n a k és a kezdetben szituatív pszichikus állapotok a személyiség tartós tulajdonságaivá válhatnak.

Az elmondottakat a pszichikus állapotok fiziológiai mechanizmusa teszi világossá.

A.G.Kovaljov szerint "állapoton a nagyagy féltekéi kérgőnek ideiglenes m e g h a t á r o z o t t f u n k c i o n á l i s s z i n t j é t kell érteni, amely a szervezet b e l s ő közegének vagy a k ü l s ő feltételeknek meghatározott befolyását tükrözi." /31-189;32/

Lényegében ezt támasztják alá P.Sz.Kupalov kutatásai a "lerövidített feltételes reflexek" vonatkozásában. Kupalov kutatásai azt igazolták, hogy a "lerövidített" / "osonka" / reflexeknek k é t típusa létezik: az első típus esetében külső hatások az idegsejtek olyan meghatározott á l l a p o t á t váltják ki, amely nem egyezik meg a külsőleg kifejezett reakcióval. Az ilyen állapot létezéséről csak azokban az esetekben lehet ítéletet alkotni, ha ez az álla-

-pot súlyosan és intenzíven zajlik le és szubjektív kifejezést nyer az intenzitás, a feszültség vagy a fáradtság érzésében.

A második típus az elsőtől abban különbözik, hogy a reakció nem külső vagy belső ingerekre, hanem az agykéreg funkcionális állapotára adott válaszként keletkezik.

Az agykéreg funkcionális állapota mindig részt vesz az időleges kapcsolatok képződésében. Gyakorlatilag nem léteznek izolált feltételes reflexek, hanem mindig megvan a meghatározott rendszerük. A feltételes reflexek képződésének gyorsasága, azok sajátosságai, a reflex-reakciók pontossága és érzékenysége függő viszonyban van a kéreg, mint rendszer már meglévő funkcionális szervezetétől, az agyideg különböző részeinek adott pillanatban kialakuló funkcionális állapotától.

A pszichikus állapotok átalakulásának jelenségét a személyiség stabil pszichofizikai képződményeibe még világosabbá teszi A.A. Uhtomskij "domináns tana". A "domináns", mint az agy működésének ideiglenes mechanizmusa nyomot hagy hátra, amely újra reprodukálható adekvát inger hatására. Mivel az állapotok meghatározott ingerlések hatása alatt jönnek létre, a hatás ereje, tartóssága és jelentősége növeli az analizátorok ingerelhetőségét, a domináns felerősíti az ingerléstől jövő energiát. Ennek következtében például a "figyelmetlenség", vagy a "figyelmezetlenség" stb. mint adott szituációban megnyilvánuló pszichikus állapot, tartós tulajdonsággá válhat. Ez a folyamat mind pozitív, mind negatív irányban megnyilvánulhat, éppen ezért a pszichikus állapotok tartós tulajdonsággá válásának kérdése igen nagy jelentőségű a személyiség nevelése vonatkozásában. /32;45;46./

Differenciáltan vizsgálva a személyiségben egységes struktúrát alkotó folyamatok, állapotok és tulajdonságok kérdését, arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a folyamatokon, állapotokon és tulajdonságokon belül is az egyes

folyamatok /érzékelés, észlelés, figyelem, gondolkodás stb./ állapotok és tulajdonságok /irányulás, képesség, temperamentum és jellem/ egymás között is összefüggésben és kölcsönhatásban léteznek és fejlődnek. Ugyanakkor figyelembe kell venni hogy a személyiségben egységes strukturát alkotnak, a személyiség és a külvilág kölcsönhatása folytán fejlődnek.

A személyiség egyes oldalain belüli kölcsönhatások kérdésével nem kívánunk külön foglalkozni. Témánk további kifejtése szempontjából viszont indokoltnak tartjuk, hogy röviden foglalkozzunk a személyiség tulajdonságain belül a j e l l e m problémájával.

A "jellem" és a "személyiség", a jellem és a személyiség más tulajdonságaival / temperamentum, képesség/ való kölcsönhatás kérdésével foglalkozva B.G. Ananyev arra mutat rá, hogy a személyiséget nem lehet visszavezetni a jellemre, ugyanakkor a jellemet sem lehet a személyiség részmegnyilvánulásának tekinteni. A jellem a személyiség fejlődésének elsődleges produktuma, amely sajátosan nyilvánul meg az adott személyiség tevékenységében, kifejezve és tartalmazva a személyiség irányultságát, temperamentumát és képességeit. A személyiség fejlődése során a jellem maga válik a fejlődés feltételévé. A jellem strukturájában az egyes k o m p o n e n s e k világosan tükrözik a jellem és a személyiség más tulajdonságainak kölcsönhatását.

Igy a jellemben tükröződnek a személyiség i r á n y u l t s á g á n a k sajátosságai /szükségletek, érdekek, eszmék/; a személyiség k o m m u n i k a t í v sajátosságai / a személyiség viszonyai/; a k a r a t í és i n t e l l e k t u á l í s tulajdonságai; emocionális-dinamikus megnyilvánulásai, amelyek t e m p e r a m e n t u m á b ó l alakulnak ki.

A.G. Kovaljov és V.N. Mjasziscsev a jellem komponenseinek kölcsönhatását analizálva - más szovjet szerzőkhöz viszonyítva - nagyobb figyelmet szentelnek a jellem d i n a m i k á j a, fejlődése és a jellem struktúrájába tartozó komponensek kölcsönhatása vizsgálatának.

A személyiség tulajdonságai közül a jellem és a temperamentum viszonyának kérdésében a szovjet pszichológusok nincsenek egységes véleményen. A pszichológusok többsége a jellem problémáját elemezve /B.G. Ananyev, A.G. Kovaljov, V.N.

Mjasziscsev, Sz.L. Rubinstein és mások/ a temperamentumot úgy tekintik, mint a jellem t e r m é s z é t i alapját és mint annak egyik komponensét. Felfogásuk szerint a temperamentum szervesen beletartozik a jellem struktúrájába, mint a jellem d i n a m i k u s oldala. Ez a dinamikus oldal a jellem sajátosságainak meghatározott e m ó c i o n á l i s irányultságában nyilvánul meg, a személyiség megnyilvánulásainak, a pszichikus folyamatok lefolyásának meghatározott g y o r s a s á g á b a n jut kifejezésre.

Ilyen szempontból ellentétes álláspontot képvisel N.D. Levitov, aki helytelennek tekinti az előbb ismertetett felfogást. Levitov szerint a temperamentum és a jellem a személyiségnek k ü l ö n b ö z ő oldalai, de egymással kapcsolatban vannak. Ebben a vonatkozásban a temperamentum a jellemnek van alárendelve, mivel m i n ő s é g i l e g átalakul a jellem hatására. Fiziológiailag ez azt jelenti, hogy a n e v e l é s és az életfeltételek hatására a kapcsolatok új rendszerei alakulnak ki, amelyek á t a l a k i t j á k az ember természetes sajátosságait a temperamentum vonatkozásában.

A jellem alapvető komponensei Levitov szerint : az irányultság /melynek alapja a v i l á g n é z e t/ és az akarat.

A j e l l e m és a k é p e s s é g e k kölcsönhatását vizsgálva Levitov szerint a képességek egyik igen lényeges oldala az ún. "általános intellektus" helyes nevelés esetén a jellemmel e g y s é g b e n fejlődik.

/A jellem akaratí vonásai és az intellektus kapcsolatának vizsgálatánál /6. oszt. tanulóknál/ Levitov azt tapasztalta, hogy a vizsgált tanulók 75%-nál az értelmi fejlettség az akarat fejlődésének meglehetősen magas színvonalával függött össze. Azokban az esetekben, amikor ez a megfelelés nem állt f e n n t, egyenlőtlen vagy gyenge tanulási eredmény jelentkezett, azaz jellembeli fogyatékok akadályozták a képességek fejlődését./

B.G. Ananyev a képességek és a jellem kölcsönhatásban

történő fejlődésénél nagy szerepet tulajdonít a nevelés kérdésének. A gyermek pedagógiaiilag jól szervezett tevékenysége folyamatában nemcsak a képességek alakulnak, hanem a gyermeki személyiség **e r k ő l e s i** tulajdonságai is. Az olyan jellemvonások mint a munkaszeretet, kezdeményező-készség, szervezettség, állhatatosság, pontosság stb. a gyermeki tevékenység fejlődéstörténete során alakulnak ki. Az oktatás és a nevelés tényleges egysége biztosítja a képességek és a jellem fejlődésének kölcsönhatását és számolja fel a jellem és a képességek fejlődésének ellentmondásait.⁺

A pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok összefüggéséről és kölcsönhatásáról szólva nem feledkezhetünk el a személyiség **v i s z o n y a i n a k** /relációinak / összefüggéséről a személyiség más oldalaival.

A szovjet pszichológiai kutatás új irányzatának tekinthetjük a "relációk pszichológiáját".⁺⁺
V.N. Mjasziscsev abból az elvi álláspontból kiindulva tartja elengedhetetlennek a "viszonyok" vizsgálatát, hogy a személyiséget a környezettel, a társadalommal való kapcsolatában különböző viszonyai aspektusából ismerhetjük meg. Az ember legbonyolultabb és legdinamikusabb relációi a környező valóság vonatkozásában a pszichikus tevékenységben fejeződnek ki. Mjasziscsev, az embert relációinak aspektusából vizsgálva megállapítja: "Az ember pszichológiai relációi fejlődési perspektívában a személyiség individuális, szelektív, tudatos kapcsolatainak egy-egy rendszerét képviselik az objektív valóság különböző oldalaival való összefüggésben." /53-111/

A reláció fogalmát a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok fogalomkörébe illesztve megállapítja, hogy mindezek a személyiség **t e v é k e n y s é g é n e k** három momentumát világítják meg: a tevékenység **f o l y a m a t a**

⁺Kruteckij, V.A.,

Levitov, N.D., 1955 Проблема характера в советской психологии.

⁺⁺

Вопросы психологии характера.
Изд-во АПН.

И психологии отношений"

mindig az á l l a p o t meghatározott funkcionális-dinamikai háttérében fejlődik ki és aktivitásának színvonalát az objektumhoz mint feladathoz és mint a tevékenység céljához való v i s z o n y a határozza meg. A személyiség tulajdonságai a folyamatokban, állapotokban és különböző relációkban alakulnak ki, és ezen tényezők sajátosságai úgy jelentkeznek a tevékenység során, mint a személyiség tulajdonságai.

A személyiség pszichikus alkatát tehát a "s t r u k t u r á k s z i n t é z i s e" alkotja, amely lényegében azt jelenti, hogy a pszichikus f o l y a m a t o k, á l l a p o t o k, v i s z o n y o k és t u l a j d o n s á g o k a személyiségben összefüggésben és kölcsönhatásban léteznek.

A k ö r n y e z e t t e l való kölcsönhatás során a személyiség mint " szerves egység " funkcionál, e kölcsönhatásban külön-külön és együttesen fejlődnek a személyiség egyes oldalai. A tevékenységben az e g é s z személyiség nyilvánul meg. Ez lehetővé teszi, hogy nemcsak a környezet hat a személyiségre, hanem a személyiség is hat a környezetre és tevékenysége során maga is formálja környezetét.

A személyiség formálása, a gyermeki személyiség oktatása és nevelése szempontjából alapvetően fontos annak figyelembe vétele, hogy " a személyiség bármely tulajdonsága - pl. becsületesség, igazságszeretet, szervezetség - mint pszichológiai és pedagógiai realitás nem létezhet a gyermeki s z e m é l y i s é g e g y s é g é t ő l /kiemelés tőlem, R.B./, viselkedésétől, a valósághoz való viszonyának rendszerétől, nézeteitől és meggyőződésétől függetlenül. " /10-281./

3. A személyiség társadalomlélektani aspektusa

"A marxista szociológus, aki bizonyos meghatározott társadalmi viszonyokat tanulmányoz, egyben azokat a reális személyiségeket is tanulmányozza, akik tevékenységükkel szintén hozzájárulnak ezeknek a viszonyoknak a kialakulásához!"

V.I.Lenin

A személyiségről szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azoknak a társadalmi viszonyoknak a vizsgálatát, mely viszonyok közepette a személyiség tevékenységében megnyilvánul és formálódik. A tevékenységében felfogott személyiség mindig társadalmi kapcsolatok formájában jelenik meg és mindig meghatározott társadalmi viszonyok strukturájához tartozik. Mivel a személyiség e viszonyok nélkül nem létezik, lényegét adott társadalmi viszonyokban kell keresni. A személyiség társadalmisága nem csupán az egyik, hanem a legfőbb meghatározója a személyiségnek, ugyanakkor a társadalom sem az egyes emberek mechanikus összessége, hanem szerves egység, melynek alkotó elemei: az emberi viszonyok. Marx szavaival élve a társadalom "az emberek kölcsönös tevékenységének terméke."⁺ A személyiség és a társadalom kölcsönösen feltételezett. Személyiségelméletet a személyiség közösségi felfogása nélkül megalkotni nem lehet.

⁺

Marx-Engels Válogatott Művei II.440.1.

A polgári szociálpszichológiával ellentétben melynek felfogása szerint a személyiség a tömegben nivellálódik, a marxizmus klasszikusai feltárták a közösség döntő szerepét a társadalmi aktivitás és az egyes személyiség fejlődésében. A társadalmi tudat és annak fejlődése sajátosságait feltárva rámutattak a tudat aktív szerepére a társadalom átalakításában. A személyiség, mint a "társadalmi viszonyok összessége" meghatározásban kifejezésre jut a személyiség fejlődésének társadalmi feltételezettsége.

A szovjet pszichológiában először P.P. Blonszkij "A tudományos pszichológia vázlata" c. munkájában fogalmazta meg a személyiség fejlődésének társadalmi feltételezettségéről szóló tételt, amely véleménye szerint alapot ad arra, hogy az egész pszichológiát mint társadalmi szemléljük. Ugyanakkor nagy jelentőséget tulajdonított a nagyobb társadalmi csoportok pszichológiai tanulmányozásának, ezen csoportok tevékenysége irányításának céljából. Bár sem a pszichikum társadalmi feltételezettsége sem a nagyobb társadalmi csoportok pszichológiai vizsgálatának jogosultsága nem vitatható, mégis helytelen lenne P.P. Blonszkij felfogásának megfelelően az egész pszichológia tudományát társadalminak nevezni. Mind a személyiség - mind a társadalom tanulmányozása indokolt speciális lélektani aspektusból. B.F. Porzsnyev a "Társadalomlélektan és az új ember formálása" c. tanulmányában ezzel kapcsolatban a következő meghatározását adja a társadalomlélektannak: "szűkebb és specálisabb értelemben társadalom-vagy szociálpszichológiának nevezzük az emberek azon pszichikus sajátosságainak tanulmányozását, amelyek az emberek kollektívában történő kölcsönhatása során keletkeznek."⁺

Lényegében ezt az álláspontot képviseli V.N. Kolbanovszkij is, mivel véleménye szerint a társadalomlélektant az különbözteti meg az individuál-pszichológiától, hogy a társadalomlélektan a különböző t á r s a d a l m i természetű és

⁺"Kommunizist", 1963, 8. szám. 95. l.

nagyságu kollektívákban kialakuló tömegjellegű pszichikus jelenségeket tanulmányozza.

A szociálpszichológia tárgya tehát a különböző társadalmi csoportokban vagy kollektívákban, a lakosság tömegeiben megnyilvánuló pszichikus jelenségek tanulmányozása. A társadalmi szükségletek, izlések, érzelmek, hangulatok, érdekek és meggyőződések tanulmányozásával, a társadalomlélektan a közösségben élő emberek tudatát és viselkedését pszichológiai aspektusból tárja fel, kezdve az elsődleges kollektívától egészen a nagy társadalmi egységekig.

A szovjet lélektanban általában az az álláspont az elfogadott, hogy a társadalomlélektan a szociológia és az általános lélektan között közbülső helyet foglal el, mindkettővel közvetlen kapcsolatban van, mintegy a két tudomány érintkezési pontja.

Felfogásunk szerint is ez az álláspont a helyes, figyelembe véve a személyiség és a társadalom kölcsönös feltételezettségét.

A következetes materializmus a pszichológiában nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a pszichikumot úgy tekintjük mint az idegrendszer tulajdonságát, mint a magasabbrendű idegtevékenység folyamatát és eredményét, hanem abban is, hogy elismerjük a társadalmi törvényszerűségeknek /köztük pszichológiai törvényszerűségeknek is/ a pszichikumra, a személyiségre gyakorolt hatását. A közösség, mint társadalmi egység pszichológiai hatása a személyiségre, alapvető személyiségformáló tényező. Ezt példázza Makarenkó nevelői gyakorlata és egész elméleti munkássága. Makarenkó pedagógiai munkásságában a közösség elvéből, mint a szocialista társadalom egymással kölcsönös viszonyban álló közösségeinek alapelvéből ismúlt ki.

Az összes nevelői ráhatások centrumába a pedagógus kollektívát és a gyermeki közösséget állította, mint a személyiség formálásának leghatékonyabb tényezőit. Kolbanovszkij megállapítása szerint "bár Makarenko nem töprengett azon, hogy milyen társadalmi-pszichológiai jelentőséggel bír az általa kidolgozott elméleti-gyakorlati pedagógiai munka, vitathatat-

-lan, hogy elméleti koncepciója és a nevelői munkájában elért eredményei meghaladják mindazt, ami az utóbbi 30 év társadalmi-pszichológiai irodalmában található."/25-147/

Hasonló következtetésre jutott egyik tanulmányában U. Bromfenbrenner amerikai szociálpszichológus is, Makarenko munkásságát és nevelési koncepcióit értékelve.⁺

Makarenko nevelési alapgondolata "a közösségben, a közösségen keresztül a közösség számára", távolról sem jelenti az egyes személyiség individuális-pszichológiai megközelítésének kizárását. Az azonban kétségtelen, hogy az egyes személyiség nevelésével kapcsolatos problémák elsősorban akkor számolhatók fel, ha a nevelés folyamatába bekapcsolódik a közösségi ráhatásnak minden egyes tanulói személyiségre gyakorolt ereje, azaz a nevelői ráhatás effektusát a társadalomlélektani törvények érvényesülése megsokszorozza.

A személyiség értelmezésénél mind a személyiségi-mind a társadalmi lélektani aspektus érvényesítése indokolt, hiszen a szociálpszichológiai jelenségek, amelyek az emberek együttes tevékenysége folyamatában jönnek létre, alapvetően hatnak az emberre, az egyes személyiségre, ugyanakkor a személyiség nem mechanikusan tükrözi a közösség reá gyakorolt pszichológiai hatását, hanem az élet anyagi feltételei, a szociálpszichológiai hatások és az ideológiai ráhatások "mint valamilyen p r i z m á n keresztül" tükröződnek a személyiség tevékenységében, differenciált relációiban melyek a társadalommal, a társadalomban élő emberekkel száltalán vonatkozásban összekapcsolják."/25;35;53;54;63;65/

⁺ U. Bromfenbrenner, 1962, Soviet Methods of Character Education.

"American Psychologist" No 8.

II.

A személyiség erkölcsi-pszichológiai
problémái a szovjet neveléslélektanban

"A kommunista erkölcs alapja
a kommunizmus megszilárdí-
tásáért és betetőzéséért
folytatott harc.
Ez a kommunista nevelés, mű-
velődés és tanítás alapja."

V.I.Lenin

1. A személyiség dialektikus
materialista értelmezéséből kiinduló
személyiségvizsgálatok főbb irányai

A kommunizmus építésének gyakorlata elválaszthatatlanul összefügg a pszichológia tudományának elméleti és gyakorlati feladataival. Ezt a kapcsolatot a gyakorlat érdekei éppugy megkövetelik, mint a tudomány fejlődésének érdekei. A. A. Szmirnov szerint: "Semmilyen tudomány nem fejlődhet, ha kívül áll az életen, nem abból indul ki, ha nem vezeti be a gyakorlatba következtetéseit és indítványait, és ha nem ellenőrzi azokat a gyakorlatban". /71/

megy végbe a gyermeki személyiség fejlődésében a nevelés hatására.

A személyiség fejlesztésével kapcsolatos lényeges pszichológiai és pedagógiai probléma:

1. a nevelés életkori szakaszokra bontott konkrét céljainak pontos meghatározása.

A kommunista nevelés általános célkitűzése világos: sokoldalú kommunista kollektív-személyiség nevelése. A célkitűzésnek megfelelően a gyermekeknél meghatározott erkölcsi tulajdonságokat kell kialakítani, hogy meggyőződésben áll harcoljanak a kommunista társadalom felépítéséért. A probléma azzal van kapcsolatban, hogy mit jelent a kommunizmus ügyéért odaadó ember nevelése a különösen az életkori szakaszokban, például az iskoláskor előtti életszakaszban, kisgyermekkorban. A probléma megoldása elengedhetetlenül fontos, hiszen már ezekben az életkori szakaszokban olyan lényeges nevelési kérdéseket kell megoldani, mint a közösséghez /családi, óvodai/ való viszonyulás, a munka megbecsülése, szeretete és tisztelete, az iskolai tanuláshoz való elhivatottság kialakítása és így tovább.

L.I. Bozsovics szerint azzal, hogy az eszmei embert, mint példaképet megrajzoljuk a gyermek elé, melynek elérésére törekednie kell a nevelés problémája még nem nyert megoldást. A nevelés pontos céljának meghatározása speciális kidolgozást igényel, többek között a gyermek életkori sajátosságainak figyelembe vételét, valamint azoknak az eszközöknek a megválasztását, amelyek biztosítják, hogy a gyermek fejlődésének egyik vagy másik szakaszában mind az általános, mind az erkölcsi fejlődés vonatkozásában a kívánt eredményt elérjük.

Ilyen értelemben a következő kérdések merülnek fel:

- a/ A személyiség erkölcsi-pszichológiai természetének melyek az összetevői?
- b/ Életkori szakaszok szerint miben rejlenek az erkölcsi-

-pszichológiai tulajdonságok sajátosságai?

c/ Milyen konkrét erkölcsi-nevelési célokat kell kitűzni adott életkori szakaszokban?

E kérdések megoldásánál a személyiség dialektikus materialista értelmezéséből kell kiindulni.

A személyiség különböző tulajdonságai, így erkölcsi-pszichológiai tulajdonságai nem léteznek egymástól izoláltan. A személyiség tevékenységében és magatartásában az egységes struktúrát alkotó személyiség nyilvánul meg.

Bozsovcics Makarenkora hivatkozva állapítja meg, hogy a gyermeki személyiséget nem lehet "részenként" nevelni, ezért csak a gyermek "fejlődéstörténetének" ismeretében lehet hatékony a gyermek erkölcsi-pszichológiai tulajdonságainak, ezzel együtt egész személyiségének fejlesztése.^{/8/}

A szovjet általános-és neveléslélektani irodalmat tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy különösen a legutóbbi évekig elsősorban a m e g i s m e r é s i folyamatok életkori sajátosságaira fordították a fő figyelmet. A személyiségelmélet kidolgozatlansága és az általunk már bírált funkcionalista szemlélet következtében a kutatások nem a gyermeki személyiség e g é s z l e g e s s t r u k t u r á j á r a irányultak, hanem annak egyes összetevőire anélkül hogy a szükséges kapcsolatokat feltárták volna, például a személyiség irányultságával, szükségleteinek és életkörülményeinek tartalmával.

Személyiségfelfogásunknak megfelelően a személyiség bármely minősége, így erkölcsi-pszichológiai minőségei is, nem létezhetnek a gyermek egész személyiségének, nézeteinek és meggyőződéseinek, viselkedésének és a valósághoz való viszonyainak r e n d s z e r é n kívül. Igen figyelemre méltó Bozsovcicsnak az a megállapítása, hogy a gyermeki személyiség bármely minősége attól függően változtatja meg tartalmát és felépítését, hogy a szubjektum m i l y e n minőségeivel és sajátosságaival kerül kapcsolatba, és milyen konkrét viselkedési aktusban nyilvánul meg.

Igy például az a k a r a t o t sokan úgy tekintik, mint

valami önmagában teljességgel meghatározott erkölcsi- pszichológiai minőséget. Azonban az emberek akarati viselkedése más pszichológiai komponenseket is magában rejt. Például az az akarati erőfeszítés, amely az egyéni jólét elérésére irányul, lehetséges, hogy tisztán egoista motivumok által vezérelt szükségletekből indul ki, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy az egyéni jólét elérésére irányuló akarati erőfeszítés motivációjánál a társadalmi és az egyéni jólét összhangja nyilvánul meg, azaz a személyiség a társadalom boldogulásának, más emberek boldogulásának útján kívánja egyéni jólétét biztosítani.

Ezért az ember akarati tulajdonságainak nevelése, vagy akarati megnyilvánulásainak tanulmányozása megköveteli egész személyiségének figyelembe vételét, valamint azoknak a környezeti hatásoknak figyelembe vételét, amelyek a személyiségre hatnak pozitív vagy éppenséggel negatív irányban.

Sz. L. Vigotszkij, akinek a maga idején jelentős érdemei voltak a funkcionális szemlélet leküzdése terén/, arra törekedett, hogy konkrét-pszichológiai síkban értse meg a gyermek pszichikus fejlődésének kapcsolatát a környezeti hatásokkal.

Vigotszkijnál " a f e j l ő d é s t á r s a d a l m i s z i t u á c i ó j a " fogalom a k ü l s ő feltételeknek és a fejlődés b e l s ő feltételeinek azt a sajátos kölcsönös viszonyát jelölte, amely minden életkori szakasz számára tipikus.

A fejlődésnek éppen ez a "társadalmi szituációja" határozza meg a gyermek pszichikus fejlődésének d i n a m i k á j á t az adott életkori szakaszban, és eredményezi azokat az új, m i n ő s é g i l l e g sajátos pszichikus képződményeket, amelyek az életkori szakasz végére létrejönnek.^{8;78/}

A gyermeki személyiség erkölcsi-pszichológiai tulajdonságainak formálásánál a gyermek életkori pszichológiai sajátosságait tehát nem az egyes pszichikus folyamatok vagy tulajdonságok funkcionális aspektusából kell feltárnunk, hanem ezeket a sajátosságokat az egészleges gyermeki személyi-

-ség s z i n t e t i k u s jellemzésének síkján kell feltárnunk meghatározott életkori szakaszban.

A személyiség fejlesztésének másik lényeges neveléslélektani problémaköre:

2. a gyermeki személyiség fejlesztése m ó d - s z e r e i v e l és u t j a i v a l foglalkozik.

E problémakörben jelentős helyet foglal el a személyiség i r á n y u l t s á g á n a k, t ö r e k v é s e i n e k és s z ü k s é g l e t e i n e k kérdése.

A tanulói személyiség tudatos törekvéseinek és közvetlen szükségleteinek figyelembe vétele és helyes szervezése, irányítása nélkül nem lehet a nevelés effektív módszereit kidolgozni, nem lehet a személyiség fejlődését céltudatosan befolyásolni.

A tevékenység / játék, tanulás, munka / nevelő erejét minde- nek előtt a gyermeknek a tevékenységhez való v i s z o - n y a határozza meg. A szovjet neveléslélektani kutatások azt mutatják, hogy a gyermekek által végzett tevékenységek közül elsősorban az a tevékenységi forma válik személyi- ségformáló tényezővé, amely a gyermek s z ü k s é g l e - t e i n e k megfelel, ugyanakkor a különböző tevékenységi formák közül azokat sajátítja el elsősorban, amelyek é r - d e k l ő d é s é n e k és s z ü k s é g l e t e i n e k megfelelnek.

Bozsovcics, aki nagy jelentőséget tulajdonít a szükségletek vizsgálatának a gyermeki tevékenység motivációs szférájá- nak tanulmányozása vonatkozásában, azt állapította meg, hogy a pedagógusok ezt a fontos követelményt azért nem tudják realizálni, mivel a tevékenység motivumainak feltárása fel- tételezi "a motivációs szféra ontogenetikus fejlődése tör- vényyszerűségeinek ismeretét, valamint annak szerepét a gyer- meki személyiség formálódásában." /8-17/

A gyermek erkölcsi magatartásának és erkölcsi fejlődésének problémája elválaszthatatlanul összefügg a szükségletek

fejlődésének kérdésével, a szükségletek funkciójával és jellegével, valamint fiziológiai mechanizmusának feltárásával.

L.I. Bozsovics szerint az eddigi személyiségvizsgálatok lehetővé teszik annak feltételezését, hogy a gyermek szubjektív szférája, erkölcsi fejlődése megértésének a kulcsa: a gyermek t ö r e k v é s e i és s z ü k s é g l e t e i rendszerének feltárása.

Fel lehet tételezni, hogy a gyermek életkori pszichológiai sajátosságainak sajátos komplexuma, elsősorban azon szükségleteinek és törekvéseinek rendszerétől függ, amelyeket a gyermek fejlődésének t á r s a d a l m i s z i t u á c i ó i határoznak meg minden egyes életkori szakaszban.

Véleményünk szerint is ezek a feltételezések indokoltak, mivel a pszichikus fejlődés menetében nem is annyira maguk a pszichikus folyamatok és funkciók változnak, mint amennyire megváltozik h e l y ü k és s z e r e p ü k attól függően, hogy milyen közös motivációs rendszerbe foglaltatnak. Az elmondottak különösen az i f j u k o r pszichikus fejlődése vonatkozásában jelentősek, hiszen mindmáig fennáll az a vélemény az ifjukur értelmezésében, hogy az ifjukori pszichikus fejlődésben lényegében semmi új nem keletkezik, hogy ez az időszak a serdülőkor és az azt megelőző életkori szakaszokban elért pszichikus fejlődési szintet stabilizálja.

Valójában, bár minőségileg új képződmények az egyes pszichikus folyamatokban és funkciókban, például az emlékezetben vagy a gondolkodásban nem figyelhetők meg, d e az ifjukorra jellemző u j t á r s a d a l m i p o z i c i ó eredményeként mégis jelentős v á l t o z á s o k következnek be a m o t i v á c i ó s s z f é r a f e j l ő d é s é b e n, s ezzel együtt megváltozik a helye és a szerepe az ö s s z e s pszichikus folyamatoknak az ifjukori személyiség-strukturában.

A gyermeki fejlődés mozgató erőinek értelmezésénél különösen két problémakörre hívja fel L.I. Bozsovics a figyelmet:

a/ A gyermeki közösség problémája, a közösség hatása a személyiség fejlődésére;

/Ebben a vonatkozásban tanulmányozni kell, hogy milyen feltételek mellett sajátítja el a gyermek a kollektív követelményeit, hogyan teszi azokat magáévá, azaz a gyermek kollektívában történő fejlődése feltételei között, hogyan fejlődnek ki a gyermeki személyiség saját társadalmi szükségletei és törekvései./

b/ Meghatározott erkölcsi-pszichológiai eszmények, példaképek hogyan alakulnak ki a gyermeki személyiségnél.

/Ez a problémakör lényegében a gyermek világnézetének, erkölcsi jellemzőinek, eszméi kialakulásának kérdéseit tartalmazza./

L.I. Bozsovcics nem állítja azt, hogy az ideológiát mint eszméi tartalmat pszichológiai eszközökkel kell tanulmányozni, de úgy véli, hogy az ideológia miután az egyénit udát tényévé vált, egyre inkább meghatározza a személyiség pszichológiai jellemzőit. Alapvetően befolyásolja tevékenységét és viselkedését, törekvéseit és élményeit, jellemének strukturáját. /8-19/

A szovjet neveléslélektanban különösen az utóbbi években számos kutatás foglalkozik az erkölcsi fogalmak kialakulásával és a különböző korú gyermekek eszméinek tanulmányozásával. Ezzel kapcsolatban nem elegendő, hogy csupán a tartalmát tanulmányozzuk az erkölcsi fogalmaknak és eszméknek, hanem fel kell tárni az erkölcsi fogalmak és eszmék funkcióját, regulációs szerepét a gyermeki tevékenység és viselkedés motivációjában. /7;8;9;71;78;/

A gyermek erkölcsi-pszichológiai fejlődésének kérdése, a gyermeki tevékenység és magatartás motivációs szférájának vizsgálata megköveteli a személyiség fejlődését meghatározó további tényezők feltárását.

3. A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése közvetlen kapcsolatban van a világnézet kialakulása folyamatával.

Sz. L. Rubinstein szerint bármennyire is nagy jelentőséget tulajdonítunk a szükségleteknek és az érdeklődésnek, a

személyiség irányultságát nem lehet pusztán ezekre visszavezetni.

Már említést tettünk arról, hogy L.I. Bozsovics jelentős szerepet tulajdonít az ideológia hatásának a személyiség fejlődésére. Sz.L. Rubinstein szerint az intenzív és közvetlen társadalmi hatások eredményeképpen kialakuló eszmények jellegét, az erkölcsi fogalmak és eszmék meggyőződésének kialakulását nagymértékben az ideológia, a világnézet határozza meg. A személyiség erkölcsi-pszichológiai arculatát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a kommunista meggyőződés bonyolult egységben foglalja magába az erkölcsi, politikai, esztétikai és érzelmi meggyőződések rendszerét. A világnézetet nem lehet csupán úgy tekinteni, mint a személyiség meggyőződésének egyik elemét. A világnézet alapvetően meghatározza a személyiség erkölcsi motivációs rendszerének kialakulását.

Sz.L. Rubinstein a szükségletek, az érdeklődés és az eszmények szerepét vizsgálva a személyiség irányulásában, arra a következtetésre jut, hogy a tevékenység ösztönzői, a személyiség szükségletei és érdeklődései között "rendszerint meghatározott hierarchia jön létre", amely gondolataink és cselekvéseink irányát szabályozza. /64-985/ E "hierarchiában" a világnézet, az eszményekben szemléletes kifejezést nyerve, elsődlegesen meghatározza, hogy a társadalmilag jelentős egyben eszményes jelentőségűvé válják.

N.D. Levitov szerint is a személyiség irányultságában a legjelentősebb az eszmei-politikai irányultság, amely magába foglalja a társadalmi irányultságot, a személyiség egész strukturájának belső gazdagságát. /47/

Az eszmei-politikai irányultság kérdésével, a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésével szoros kapcsolatban van

4. a munkához való kommunista viszony kialakításának problémája.

A.G. Kovaljov szerint e problematika a kutatási kérdések széles körét foglalja magába.

Ide vonatkoztathatjuk:

a/ a munkához való felkészültség pszichológia strukturájának és komponenseinek feltárását;

b/ a tanulók munkához való felkészültsége pszichológiai fejlődési feltételeinek, valamint, a pszichológiai felkészültség egyes szakaszainak vizsgálatát;

c/ a tevékenység feltételei között a munka é l e t s z ü k s é g l e t t é válása folyamatának tanulmányozását;

d/ a munka hatásának vizsgálatát a személyiség testi fejlődésére és erkölcsi-pszichológiai tulajdonságainak kialakulására. /32/

A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése, lényegében a k o l l e k t i v - e m b e r i személyiség fejlesztése problémája.

5. A kollektív-emberi személyiség, a k ö z ö s s é g i ember erkölcsi fejlődése csak k ö z ö s s é g b e n képzelhető el, miközben a közösség tagjaival együttes tevékenységet folytat közös c é l o k érdekében.

A.G.Kovaljov e problémakörrel kapcsolatban lényeges feladatnak tekinti, hogy a pszichológia feltárja a közösségi ember pszichikus arculatának sajátosságait, a közösségi érzések és tudat fejlődésében a fejlődés és a szakaszosság jellegzetességeit vizsgálja, valamint állapítsa meg azokat az optimális feltételeket, amelyek meggyorsítják a tanulók k ö z ö s s é g i v i s z o n y a i n a k keletkezését és megszilárdulását.

V.N.Kolbanovszkij szerint a személyiség nevelése számára nem elegendő az a tényanyag, amelyet az általános-és neveléslélektan feltár. A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésének kérdését társadalomlélektani aspektusból közelíti meg, és az emberek közösségben történő kölcsönös viszonyainak kérdését a társadalomlélektan központi problémájának tekintti. Az emberek közösségi kölcsönös viszonyainak kérdésénél különös fontosságot tulajdonít a kapcsolatok olyan lényeges faktorának mint a "pszichológiai érintkezés"⁺, amely

⁺ "психологическое общение"

egyike a legfontosabb emberi szükségleteknek. / 25/

V.N.Mjasziscsev az erkölcsiség problémáját ugyancsak a közösségi viszonyok aspektusából közelíti meg, szociológiai-pszichológiai-pedagógiai szempontokat érvényesítve. Felfogása szerint az erkölcsiség problémája mindenekelőtt az erkölcsi viszonyok problémája.

Az erkölcsi harc, a morális és az amorális ösztönzők összeütközése során, ezen konfliktus eredményét, az erkölcsi cselekedetek motivumait a meglévő erkölcsi viszonyok színvonala, dominanciája határozza meg. Az amorális cselekedet, vagy a kompromisszum jellegű elhatározás, a személyiség viszonylagos gyengeségét fejezi ki, elsősorban erkölcsi viszonyainak színvonalát tekintve.

A kommunista személyiséget jellemző erkölcsi viszonyok kialakulásában a közösség elsődleges szerepet tölt be, mivel a közösségben és a közösséggel való kölcsönhatás folyamatában nyilvánulnak meg és formálódnak különböző viszonyai, mely viszonyok között alapvető a munkához való kommunista viszony kialakítása.

A közösségben formálódó személyiség erkölcsi arculatának jellemzői a kommunista viszonyulásban fejeződnek ki: odaadás a kommunizmus ügye iránt;

a haza és a szocialista országok iránti szeretet;

a társadalom hasznára végzett lelkiismeretes munka;

gondoskodás a társadalmi értékek megőrzéséről és gyarapításáról;

magasfoku társadalmi kötelességtudat;

a társadalmi érdekek védelme;

kollektivizmus és elvtársi segítőkészség;

humanizmus és egymás kölcsönös tiszteletben tartása. /54-283/

A kommunizmus építője erkölcsi kódexének elvei/55/ a személyiség erkölcsi-pszichológiai minőségeiben realizálódnak,

ezek a tulajdonságok elsődlegesen jelentősek a társadalom és a személyiség számára.

A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésével foglalkozó kutatások sorában jelentős helyet töltenek be azok a kutatások, amelyek az erkölcsi fejlődés kérdését az erkölcsi

6. elvek, fogalmak, szokások és
érzelmeik aspektusából közelítik meg.

A gyermek erkölcsi fejlődését vizsgálva elengedhetetlenül fontos az erkölcsi nevelés pszichológiai alapjainak feltárása és ennek során az erkölcsi elvek szerepének tisztázása, az erkölcsi fogalmak, érzelmek és szokások kölcsönös kapcsolatának feltárása a személyiség erkölcsi fejlődésében.

A.V.Vegyenov a személyiség erkölcsi fejlődésének fő tényezői között megemlíti ugyan az erkölcsi eszmék, alapelvek és az erkölcsös magatartás szabályai ismeretének fontosságát, véleménye szerint azonban ezek a kérdések már keblőn feltártak, mivel: "A kommunista erkölcs kérdéseivel számtalan tanulmány, monográfia és tankönyv foglalkozik, amelyek az erkölcsi normák, erkölcsi követelmények szerepét feltárva arra is választ adnak, hogy milyen csatornákon, milyen módszerekkel lehet tudatosítani az emberekben a kommunista erkölcs eszméit, elveit és szabályait?"/77-12/ +

Ugyanakkor kevésbé ismert a személyiség erkölcsi fejlődésének másik két alapvető tényezője:

a/ az erkölcsi tradíciók
és

b/ a személyes erkölcsi
gyakorlat kérdése.

A.V.Vegyenov véleménye szerint e tényezők mellőzése annak tulajdonítható, hogy hosszú időn keresztül nem foglalkoztak a pszichológusok sem a társadalomlélektan, sem a személyiséglélektan kérdéseivel. A társadalomlélektannak jelentős szerepe van a személyiség lényegének feltárásában, elsősorban azért

+
A.V.Vegyenov felfogásával több vonatkozásban nem értünk egyet. Ez esetben is dolgozatunk külön fejezetében az erkölcsi fejlődés tényezőit elemezve bírálni kívánjuk A.V.Vegyenov felfogását.

a különböző kollektívában élő emberek reális, gyakorlati, mindennapi kölcsönös viszonyait tanulmányozza, különös tekintettel az adott kollektíva erkölcsi tradícióira, mely tradíciók jelentősen meghatározzák a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődését.

A kollektívában minden egyes ember személyes erkölcsi gyakorlata során fellépő külső és belső ellentmondások leküzdésének módja a személyiség egészét kifejezi.

A személyiség dialektikus materialista értelmezéséből kiinduló személyiségvizsgálatok főbb irányait elsősorban a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése aspektusából körvonalaztuk. A személyiségvizsgálatok módszereivel dolgozatunk III. fejezetében kívánunk foglalkozni. Végezetül még egy problémakörre szeretnénk felhívni a figyelmet, amely a szovjet pszichológiai kutatások új irányzatának tekinthető.

A szovjet pszichológiában hosszú időn keresztül nem fordítottak kellő figyelmet azokra a pszichikus képződményekre, amelyek ugyan a gyermek tudatán kívül léteznek, de mégis fontos helyet foglalnak el pszichikumának strukturájában, és hatást gyakorolnak magatartására.

A freudizmus és más "mélylélektani" irányzatokkal szemben, amelyek a "tudattalan" szerepét abszolutizálva a tudat szerepét ignorálják, teljességgel érthető a szovjet pszichológusoknak az a törekvése, hogy a tudat és a tevékenység dialektikus materialista felfogását érvényesítsék a személyiség pszichológiai értelmezésében.

Azonban a "tudattalan" primátusával szemben állva azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy nem elegendő csupán a tudatot nevelni, a gyermeket meggyőzni és ezzel mintegy az egész személyiséget úgy tekinteni, hogy tevékenységét, magatartását csupán tudatos motívumok irányítják.

A gyermeki személyiség erkölcsi tulajdonságai feltárásával és azok formálásával kapcsolatos kutatások során L.I. Bozsovics és munkatársai gyakran szemben találták magukat

azzal a ténnyel, hogy a társadalmi gyakorlat során keletkező érzelmek és szokások, amelyek a gyermek cselekedeteit és magatartását meghatározzák, gyakran függetlenek tudattól, sőt néha azzal ellentétesek.

I.M.Szeccsenov megállapítása szerint" a teljesértékű erkölcsi tett nem a tudatos akarati aktus eredménye, hanem mindig erkölcsi érzelmek és erkölcsi szokások eredménye."*

Már két embernél, akik azonos erkölcsi tudattal rendelkeznek lehetséges, hogy merőben ellentétes, különböző jellemvonásokat találunk, amelyek a különböző életkörülmények hatására alakultak ki.

Az elmondottakból kiindulva L.I.Bozsovics nagy jelentőséget tulajdonít a személyiség pszichológiai problémái kutatása terén a gyermek életének és tevékenységének folyamatában keletkezett, de általa nem tudatosult pszichikus jelenségek tanulmányozásának, feltárva ezen jelenségek származását, sajátosságait és szerepüket a gyermek viselkedésében és személyiségének fejlődésében.

+

Сеченов, И. М., 1947, Избр. философские и психологическое произв. М., 301. стр.

2. A nevelés mint a személyiség erkölcsi fejlődésének alapvető tényezője

A. Az erkölcsi fejlődés, nevelés és oktatás viszonyának pszichológiai értelmezése⁺

A nevelés folyamatának lényegéről a szovjet pszichológiában különböző nézeteket találunk. Egyesek úgy vélik, hogy a nevelést az oktatástól csak sa-
játos feladatai és módszerei különböztetik meg. Mások sze-
rint a nevelés nem korlátozódhat csak a felvilágosító
munkára, nem elég az értelemre hatni, hanem pozitív vagy ne-
gativ é r z e l m e k e t kell kiváltani a neveltekben.
Lényegében e felfogást egészíti ki az az irányzat, hogy az
értelmi és az érzelmi nevelői ráhatást gyakorlásnak kell
kiegészítenie, melynek alapján kialakulnak a viselkedés szo-
kásformái. Eszerint az erkölcsi nevelés az értelmi és érzel-
mi momentumokat is magába foglaló s p e c i á l i s
g y a k o r l a t - r e n d s z e r.

A nevelés folyamatának van olyan értelmezése is, hogy a ne-
velés lényege a szigorú s z e r v e z e t i és f e -
g y e l m e z é s i formákban rejlik, amelyek végső soron
azt eredményezik, hogy a személyiségnél kialakul az önszer-
vezettség és az önfegyelem.

A pedagógiai és pszichológiai jellegű tudományos kutatások
között viszonylag kevés olyan munkát találunk, amelyek a
gyermeki személyiség erkölcsi nevelésének és fejlődésének
kérdéseivel foglalkoznának. A.V. Vegyenov ezt a tényt egy-
részt a kutatási téma bonyolultságával, másrészt azzal ma-
gyarázza, hogy egyesek a nevelés folyamatát az oktatásra
vezetik vissza. Ilyen értelemben bírálja L.I. Bozsovics és

⁺A fejlődés, nevelés és oktatás viszonyának értelme-
zésében A.V. Vegyenov tanulmánya nyomán/78/ vita bon-
takozott ki a "Szovjetszkaja Pedagogika" hasábjain
//6;49//, ezért indokoltnak tartjuk, hogy e kérdéssel
részletesebben foglalkozzunk.

G.P.Scsedrovickij felfogását.

L.I.Bozsovics szerint " a személyiség tulajdonságait nem lehet csupán a meggyőzés,követelmény,jutalmazás és büntetés útján nevelni.A határozott magatartás módjaira elvileg ugyan úgy kell megtanítani a gyerekeket ahogyan megtanítjuk az orosz nyelvre vagy a matematikára."⁺

Ebben az esetben - állapítja meg Vegyenov a különböző magatartási módok elsajátítása az oktatás eredménye,azok nem fejlődnek,hanem elsajátítják őket.

A fejlődés azonosítása az oktatással még nyilvánvalóbban megmutatkozik G.P.Scsedrovickij felfogásában: "...a fejlődés és elsajátítás rendszere, valamint az oktatás és képzés rendszere csupán egyetlen osztatlan rendszer."⁺

E felfogás értelmében az oktatáson kívüli pszichológiai fejlődés csupán illúzió,a nevelés folyamatának leegyszerűsítése az oktatásra.

A.V.Vegyenov az ember társadalmi lényegéből kiindulva,a személyiség erkölcsi és alkotó erejének sokoldalu fejlesztésére gondolva úgy véli,hogy a szovjet pszichológusok nem korlátozhatják a figyelmüket bizonyos jártasságok,készségek és szokások kialakulásának kérdéseire.Véleménye szerint"az nevel, aki valóban irányítja a személyiség fejlődését, aki képes behatolni neveltjeinek szubjektív világába?"

Bár Vegyenov felfogásával bizonyos kérdéseket illetően nem értünk egyet,ezt a megállapítást feltétlenül figyelemre méltónak találjuk a személyiség fejlődésének tényezőit figyelembe véve.

A szovjet pedagógia és a pedagógiai pszichológia az embert társadalmi lénynak tekinti és soha nem állítja szembe a

⁺Божович, Л. И., 1963, "Тезисы докладов на II съезде Общества психологов, вып. 5, симпозиумы. М., стр. 105.

⁺Щедровицкий, Г. П., 1963, "Доклады участников симпозиума по проблемам игры. Литографированное изд. стр. 69.

társadalommal. Azonban a személyiség erkölcsi fejlődésének azonosítása az oktatással - írja Vegyenov - azt mutatja, hogy a pedagógia és a pszichológia még mindig nem értékelte megfelelően az ember azon tulajdonságait, melyek társadalmi létezésének folyamán alakultak ki. Egyes pszichológiai tankönyvekben még találhatók olyan állítások, hogy a gyermek b i o l ó g i a i lényként születik, és csak élete folyamán társadalmiasul. Ezzel kapcsolatban a következő vitatható megállapítást eszközli: "A valóságban pedig a gyermek

olyan öröklöttséggel⁺ születik, melyet társadalmi létezése programjának lehet tekinteni. /78-21/

Társadalmon kívül a gyermek nem életképes.

"A nevelés kérdései mindenekelőtt azon sajátosan emberi tulajdonságok fejlesztésével kapcsolatosak, melyekkel az embert nem az állatok, hanem az emberi ősök ruházták fel." /uo./

/ A.V. Vegyenovnak ez a megállapítása véleményünk szerint is vitatható, azonban nem tartjuk helyesen alkalmazott bírálatnak egy-egy kiragadott idézet cáfolatát. Azokat a kérdéseket, amelyekkel nem értünk egyet A.V. Vegyenov értelmezésében, külön jelezzük, és bírálatukat Vegyenov egész koncepciójának figyelembe vételével eszközöljük. /

A nevelés kérdésével foglalkozva Vegyenov úgy véli, hogy a nevelés bármely társadalmi feltételek között m a g á b a f o g l a l j a a z o k t a t á s t. A kommunizmus építésének feltételei között még inkább lehetetlen volna a gyermeket a tudományos-materialista világnézetre nevelni, ha nem támaszkodnánk a tudomány alapjainak tanulmányozására, az erkölcsi eszmék meghatározott körének elsajátítására. A nevelés elképzelhetetlen meghatározott magatartási módok megtanítása nélkül, szokások és készségek egész sorának kialakítása nélkül.

+

наследственность

A.V.Vegyenov nem tekinti feladatának a nevelés fogalmának tudományos meghatározását, csupán a nevelés és az oktatás közötti fő különbségekre kíván rámutatni. Szerinte az oktatás az emberi társadalom által felhalmozott anyagi és szellemi kultúra összes gazdagságának elsajátítását teszi lehetővé: "Az oktatás folyamatában a gyermek kívülről gazdagodik: nem ismert, nem tudott most pedig ismer és tud.

A nevelés - kedvező körülmények megteremtése annak fejlődése számára az emberben, amely társadalmi természeténél fogva sajátja.

Ez - minden ember természeti érintkezési

szükségletének⁺ fejlesztése, majd az emberekkel történő együttműködés során, ezen szükséglet alapján erkölcsi erőinek fejlesztése.

Ez - a természetes képességek fejlesztése a tudatos tevékenység különböző formáinak megtagadása útján, és ezen az alapon az ember összes alkotó erőinek fejlesztése." /77- 21,22/kiemelés tőlem,R.B./

A.V.Vegyenovnak az oktatással és a neveléssel kapcsolatos megállapításaival, bírálóival együtt több vonatkozásban nem értünk egyet.

A továbbiakban A.V.Vegyenov a nevelő felelősségteljes munkájával foglalkozva arra a következtetésre jut, hogy a nevelőnek olyan körülményeket kell megteremtene, melyek közepette a gyermekek egyrészt képesek felhalmozni

⁺" потребность в общении "

személyes gyakorlati tapasztalataikat, másrészt állandóan figyelemmel kell kísérnie mi játszódik le neveltjeinek szubjektív világában. A nevelőnek bármely órán vagy órán kívüli rendezvényen következetesen meg kell figyelnie, hogy milyen hatással van a gyermekre valamely esemény, milyen újat hoz a gyermek gondolatainak és érzéseinek világába egy-egy új ismeret, a tanulói személyiségnél milyen külső vagy belső ellentmondások keletkeznek, hogyan aktualizálódnak a már korábban meglévő ellentmondások és hogyan nyilvánulnak meg cselekedeteikben, magatartásukban.

A.V. Vegyenovnál a személyiség fejlődése, erkölcsi nevelése szempontjából alapvető szerepe van "az érintkezési szükséglet" fogalmának.

I.M. Scselovanova, N.A. Aszkarina és G.D. Rozengard-Pupko kísérleteire hivatkozva, mely kísérletek szerint az érintkezési szükséglet kielégítése nélkül a kicsinyek sem pszichikusan, sem fizikailag nem fejlődnek kielégítő módon, /vö. hospitalizáció, R.B./ Vegyenov szerint, mivel az érintkezési szükséglet a gyermeknek veleszületett tulajdonsága, későbbi fejlődése alapvető módon e szükségletének kielégítésétől függ.

Az érintkezési szükséglet a környezetéhez tartozó felnőttek iránti állandó orientációra készíti a gyermeket. Céltudatosan és szándékosan törekszik céljainak elérésére, emellett igényli a felnőttek értékelő megnyilatkozásait, támogatásukat és helyeslésüket keresi. Ilyen módon már a korai gyermekévekben megnyilvánuló alkotó aktivitás már erkölcsi jelleggel bír.

Az utánzás képessége, amely kezdetben a gyermek együttműködési lehetőségét biztosítja a felnőttekkel, Vegyenov szerint veleszületett képesség^{és}, ugyancsak alapvető a gyermek fejlődésében. A gyermek a környezetéhez tartozó emberek foglalatosságait megfigyelve és utánozva, a felnőttek által végzett tevékenységnek ~~magas~~ a

a külső oldalait reprodukálja,hanem a tevékenység célját ragadja meg.Ennek köszönhetően a gyermeknél a tevékenység, fejlődése elérhető színvonalának keretei között,nem csupán r e a k t i v, hanem c é l i r á n y o s is.

A.V.Vegyenov szerint a gyermekeknek t e r m é s z e t -
t ő l - f o g v a s a j á t j u k
a megismerési törekvés,veleszületett
tulajdonságuk a t e r e m t é s
az
a l k o t á s

iránti vágy.

Azonban a " h i b á s n e v e l é s elidegeni-
ti a gyermekeket a munkától,lustasá-
got és közömbösséget fejleszt ki ben-
nük az ismeretek iránt!"/77-23./

Mivel a gyermekek természetes érintkezési szükséglettel születnek,kivánják a felnőttekkel való együttműködést:

"E b b e n a z é r t e l e m b e n
ő k k ö z ö s s é g i e m b e r e k." /uo/

De a nevelésben elkövetett hibák ahhoz vezetnek,hogy a primitív e g o c e n t r i z m u s , e g o i z m u s s á válik és a gyermek szembe kerül környezetével.

"A gyermekek nem születnek egoistának vagy naplopónak - ezek a vonások el-
lentétesek az emberi természettel,
ezek a vonások a h e l y t e l e n
n e v e l é s következményei." /uo./

A fejlődés,nevelés és ^{az} oktatása kérdéseiről elmondottakat összegezve A.V.Vegyenov megállapítja,hogy a k o m m u -
n i s t a n e v e l é s az emberben azt bontakoztat-
ja ki,amely mint a d o t t s á g ö r ö k l ö t t ,
azaz széleskörű lehetőséget teremt a valójában emberi te-
vékenység számára,s ezzel együtt biztosítja az ember al-
kotó képességeinek kibontakozását,más emberekkel történő
együttműködése során.A.V.Vegyenov szerint az oktatás

s e g i t a n e v e l é s n e k , az oktatás folyamataiban az ember elsajátítja az emberiség által felhalmozott tapasztalatokat, melyek társadalmi eszmékben, tudományos ismeretekben, társadalmi tradíciókban, az emberi kultúra vívmányaiban maradtak fenn.

A kommunista nevelés alapvető célja a k o m m u n i s t a t u d a t o s s á g kialakítása, amely lényegében azt jelenti, hogy a kommunizmus erkölcsi kódexe minden egyes embernek személyes tulajdonává kell hogy váljék.

A.V.Vegyenov felfogása a fejlődés, nevelés és oktatás viszonyának kérdéséről több vonatkozásban vitatható. Abban azonban még bírálói is egyetértenek Vegyenovval, hogy az erkölcsi fejlődés és nevelés kérdései, annak ellenére hogy a kommunista nevelés centrális problémái mégis viszonylag kevés elméleti kutatás témakörét képezik.

Véleményünk szerint A.V.Vegyenov tanulmánya egyrészt ezért időszerű, másrészt ezzel együtt azért, hogy a személyiség szubjektív világára hívja fel a figyelmet. A személyiség szubjektív szférájának feltárása és az erkölcsi fejlődés, nevelés és oktatás viszonyának megértése, véleményünk szerint nem választható el egymástól. Szerintünk külön érdeme A.V.Vegyenovnak az a humanitás, ahogyan a gyermeki személyiség nevelését megközelíti. Ezt még akkor is érdemének tekintjük, ha eközben a nevelésnek és az oktatásnak a személyiség erkölcsi fejlődésében betöltött szerepét nem egészen helyesen, esetenként helytelenül látja.

Áttanulmányozva azokat a bírálatokat, amelyek A.V.Vegyenov tanulmányával kapcsolatosak, kialakult bennünk egy olyan gondolat - amely egyáltalán nem tekinthető ugyan újnak, de még az elvi viták során is sokan megfélekedeznek róla -, hogy az utkeresés feltételezi az esetleges tévedéseket, utvesztőket is. A bírálatot akkor tartjuk jogosnak, ha egyben elv s z e r ű és t u d o m á n y o s, ugyanakkor nem az utvesztőbe zárja a kutatót aki jószándékkal esetleg odatévedt, hanem érdemleges bírálattal tárja fel

tévedéseit és segíti további kutató munkájában.⁺

A.V.Vegyenov tanulmányát többen bírálták: B.D.Leuhin, Z.I. Ravkin, A.V.Sztyepanov /49/, N.I.Boldürev /5/, B.T.Lihacsev /48/, ugyanakkor Vegyenov szerint a személyiség erkölcsi fejlődésében alapvető szerepet játszó "érintkezési szükséglet" koncepciót elfogadja B.I.Adaszkin /1/.⁺⁺

Nem tartjuk feladatunknak valamennyi bíráló észrevételeinek részleteiben történő ismertetését, annál is inkább mert például B.T.Lihacsev bíráló megjegyzéseivel sem mindenben értünk egyet, és ha ellenkező előjellel is, de az ő tanulmánya is bírálatot érdemelne. Elsősorban azért, mert B.T.Lihacsevnél hiányzik a bírálat logikai tisztsága, és részben ebből adódóan következetesen szubjektívizmussal vádolja Vegyenovot, csaknem egyenösségjelet téve Pestalozzi és Vegyenov alapgondolatát illetően. Ez legfeljebb annyiban indokolt, hogy mindketten mély humanizmussal közelítették meg a gyermeki személyiség nevelésének kérdését, ez pedig nem volt bűne Pestalozzinak és még kevésbé bűne Vegyenovnak, figyelembe véve a párt jelszavát: "Mindent az emberért, mindent az ember javára". Természetesen ez a jelszó nem jelentheti a személyiség hipertrofiáját a közösséggel szemben, nem jelentheti a közösségi nevelés lebecsülését és a "pedagógiai páros viszony" elsőfokosságát a személyiség erkölcsi nevelésében. Annyiban viszont kétségtelenül igaza van Lihacsevnek, hogy a "társadalmi viszonyok" szerepét alapvetően figyelembe kell venni, különösen, ha a kommunista erkölcsi nevelés problémáiról van szó. A.V.Vegyenov a társadalmi viszonyok szerepét, csakugy mint a közösség szerepét a személyiség erkölcsi fejlődésében árnyékban hagyta, és ezért feltétlenül bírálat illeti.

⁺ Navezetesen ilyen értelemben nem értünk egyet A.V.Vegyenovval, ahogyan A.G.Kovaljov könyvét /"A személyiség pszichológiája"/ bírálta. vö. "Voproszú Pszihologii" 1964/1. és 1964/4.sz.

⁺⁺ Lásd: B.I.Adaszkin /1-103.1./ és A.V.Vegyenov /78-22.1./

N.I.Boldürev "Az erkölcsi nevelés folyamatának minőségi sajátosságairól" c. tanulmányában az erkölcsi nevelés lényegéből kiindulva bírálja A.V.Vegyenov felfogását az erkölcsi nevelés és az oktatás viszonyát illetően.

N.I.Boldürev az erkölcsi nevelés folyamatának az alapvető komponensei közül kiemeli a kommunista magatartás szokásainak és készségeinek kimunkálását, az erkölcsi érzelmek fejlesztését és az erkölcsi tudat formálását. A személyiség erkölcsi tulajdonságai a magatartás, az érzelmek és a tudat orgánikus egységét alkotják, ezért nagyon helyesen mutat rá arra, hogy bármely tényező figyelmen kívül hagyása az erkölcsi-pszichológiai tulajdonságok kialakításának folyamatában, a személyiség erkölcsi fejlődésének egyoldalúságához vezet.

Mivel a tanulói személyiség erkölcsi fejlődése a társadalmi magatartás normáinak és az erkölcsi eszmék elsajátításának eredményeként megy végbe, nem ért egyet Vegyenovval, hogy a gyermek "olyan öröklöttséggel születik, amelyet társadalmi létezése programjának lehet tekinteni." /vö:61.o./

Egyetértünk Boldürevvel abban is, hogy Vegyenov alapkoncepciójából adódóan, elsősorban az "érintkezési szükséglet" szerepének eltulzásából / a gyermek születésétől kezdve "kollektív lény"/ lényegében a nevelés szerepét arra korlátozza, hogy azokat a kedvező feltételeket kell megteremtene, melyek közepette a gyermek természetes képességei kibontakozhatnak. Az "érintkezési szükséglet" szerepét a személyiség fejlődésében nem vitathatjuk, mivel a szükségletek általában alapvető szerepet töltenek be a személyiség fejlődésében születésének pillanatától kezdve, és az érintkezési szükséglet is közvetlenül megnyilvánul már a csecsmónél a környezetéhez való sajátos viszonyulásában.

Az azonban, hogy a gyermek születésétől kezdve igényli a felnőttek közelségét, a társas kapcsolat elemi formáit még nem jelenti azt, hogy a gyermek ilyen értelemben "közössé-

gi ember". Megfigyelhető, hogy például 3-4 éves koru gyermekek játék közben, például egy homokozóban egymás közeliében szeretnek játszani, azaz igénylik a társak közelségét, de legtöbbször külön-külön játszanak a saját vödörrel és egyéb játékaikkal, amennyiben egy nagyobb gyermek közös játékra próbálja bírni őket, megbomlik az addigi nyugodt játékritmus, huzakodnak egymással stb. Egyébként maga Vegyenov is említést tesz a gyermekkori ego-centrizmusról/ vö. 63. o. /, amely primitív formájában, mint életkori jellemző egyik mutatója annak, hogy a gyermek nem születik "közösségi embernek", hanem a nevelés folyamatában válik azzá, miközben a közösségben kialakulnak közösségi relációi elsősorban cél tudatos nevelői irányítások eredményeként.

Erről a tényről megfélekezett Vegyenov és a nevelés szerepét korlátozva, lényegében a fejlődéssel azonosítja, csupán a fejlődési feltételek megteremtésére redukálja a nevelést.

Kétségtelen, hogy a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése feltételezi a kedvező feltételek megteremtését, de csak erre korlátozni a nevelés szerepét helytelen. Ebből adódóan Vegyenov tanulmányának azok a megállapításai, amelyek a természetes adottságok és ezen adottságoknak a gyermeki fejlődésben betöltött szerepével, valamint a "hibás nevelés" kérdéseivel kapcsolatosak, valóban emlékeztetnek a "szabad nevelés" elméletének tételeire, mint ahogyan ezt bírálói is joggal észrevételezik.

Azzal sem tudunk egyetérteni, ahogyan Vegyenov az oktatás szerepét értelmezi.

Helyesen állapítják meg B.D. Leuhin, Z.I. Ravkin, A.V. Sztyepanov, hogy Vegyenov "akarva nem akarva, de a nevelésnek az oktatással történő szembe állításához jut el". /49-129/

Bár az oktatás és a nevelés nem azonos folyamatok, de közöttük mégis szerves kapcsolat létezik.

Amennyiben a nevelés állandó figyelmet igényel a gyermek

belső világa iránt,annyira megköveteli ezt az o k t a -
t á s is.

Ilyen értelemben szeretnénk felhívni a figyelmet Sz.L. Rubinstein megállapítására,aki Vigotszkijnak az oktatásról vallott nézeteit bírálva arra mutatott rá,hogy a helyesen megszervezett oktatásnak ö s s z h a n g b a n kell állnia a gyermek lehetőségeivel a fejlődés adott szintjén."Az olyan oktatás,amelyben a gyermek az ismereteknek és készségeknek csak a k ü l s ő o l d a l á t sajátítja el,megszűnik igazán képző,vagyis formáló folyamat lenni: n e m a l a k i t b e l ü l r ő l ,hanem csak k i v ü l r ő l i n d i t j a b e a f e j l ő d é s f o l y a m a t á t." /64-253/ /kiemelés tőlem,R.B./

A.V.Vegyenov bár említést tesz arról,hogy az "oktatás segít a nevelésnek",de nem teszi hozzá /nemcsak szavakban,hanem gondolatmenetébe illesztve sem/,hogy a "nevelés segít az oktatásnak".Az oktatás folyamatában a gyermek nem csupán "k i v ü l r ő l g a z d a g o d i k és ennek következtében " i s m e r és t u d " /vö.61.o./

A szociálista társadalomban az iskola fejlődésének egyik alapvető jellemzője,hogy az oktatás n e v e l ő szerepet tölt be.Az oktatás nem választható el a neveléstől:" o k -
t a t v a n e v e l ü n k és n e v e l v e , o k t a -
t u n k." /47-129./

Sem az oktatás,sem a nevelés szerepét nem lehet korlátozni a személyiség erkölcsi-pszichológiai tulajdonságainak kialakulásában.Az erkölcsi eszmék és az erkölcsi tulajdonságok nem születnek az emberrel,hanem a társadalmi viszonyok,a társadalmi életfeltételek hatására,az oktatás és a nevelés folyamatában alakulnak ki.Vegyenov megfelelkezik arról,hogy a nevelés és a környezettel való kölcsönhatás folyamatában a személyiségnél új erkölcsi-pszichológiai tulajdonságok alakulnak ki,amelyek nem természetétől függva sajátjai.

Az elmondottakat összegezve,véleményünk szerint a fejlődés,nevelés és oktatás kérdése a belső és a külső kölcsönös

viszonyának problémája, a személyiség /mint elsősorban külső tényezők hatására kialakult "belső feltételek összessége/ és a környezet /társadalmi viszonyok, nevelés, oktatás/ kölcsönhatásának problémája.

Mind a fejlődésnek, mind a nevelésnek és az oktatásnak megvan a maga s p e c i f i k u m a , melyet figyelembe kell vennünk kölcsönös kapcsolatuk feltárásánál.

A fejlődés vonatkozásában figyelembe kell vennünk az ö r ö k l ö t t a d o t t s á g o k a t , mivel ezek az adottságok a személyiség fejlődésének, erkölcsi-pszichológiai tulajdonságai kialakulásának tág lehetőségeit biztosítják. Az adottságok s z ü k s é g e s , d e n e m e l e g e n d ő feltételei a gyermek társadalmi létezésének mint társadalmi lénynak. Valójában a "gyermek létezése programját", fejlődésének egész menetét csak részben az adottságok, de sokkal inkább a t á r s a d a l m i é l e t f e l t é t e l e k , a nevelés és az oktatás tartalma, formái és módszerei határozzák meg.

Mivel a személyiség fejlődése, a pszichikus fejlődés struktúrához kötött működés , egyetértünk Rubinsteinnel, hogy a fejlődés folyamán az agy szerkezete meghatározza a viselkedésnek, az életmódnak az illető individuum számára l e h e t s é g e s formáit; az életmód viszont meghatározza az agy szerkezetét és funkcióit. /64-156./

A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése tehát feltételezi a külső és a belső kölcsönhatását.

A fejlődés és az oktatás, a fejlődés és a nevelés egysége -állapította meg Rubinstein- azt jelenti, hogy ezek a folyamatok / az érés is, az oktatás, a nevelés is/ kölcsönösen összefüggő és egymást kölcsönösen átható oldalakként, láncszemekként egységes folyamatba kapcsolódnak, amelyben az ok és az okozat folytonosan helyet cserélnek.

Az o k t a t á s és a n e v e l é s m e g h a t á r o z z a a f e j l ő d é s t , ugyanakkor a f e j l ő d é s m e g h a t á r o z z a a n e v e l é s t és az o k t a t á s t. Ebből adódóan a gyermeki személyiség tulaj-

donságai, erkölcsi-pszichológiai jellemzői nem fejlődnek és nevelődnek, hanem a személyiség, mint egészes egység úgy fejlődik hogy nevelik és oktatják.

Személyiségfelfogásunknak alaptétele, hogy a fejlődés folyamatában a "külső" -, "beécsővé" válik. Ez a folyamat azonban nem egyszerűen a külső hatások és a tapasztalat egyszerű és passzív elsajátítása, hanem V.N. Mjasziscsev szerint "bonyolult spirálszerű folyamat", amelyben a gyermeki személyiség, aki bár még erőtlen a valóságra gyakorolt hatásában, de már aktíván szelektív, szükségleteinek megfelelően alakítja a külső hatásokat belső impulzussá. A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése elválaszthatatlanul összefügg szükségleteinek fejlődésével, aktivitásával. A társadalmi környezet követelményei, a céltudatos nevelés és oktatás új követelményeket támaszt a személyiséggel szemben, a külső hatások mint valami "prizmán tükröződve" új belső impulzusok okozói, ugyanakkor az ok és az okozat egymást felváltva új szükségleteket eredményeznek, melyek már az új belső impulzusok eredményeként adresszálódnak a környezet felé. Így a személyiség tevékenységét, magatartását és cselekedeteit a személyiségnek és a társadalomnak az állandó kölcsönhatása ösztönzi és regulázza.

A személyiség erkölcsi tulajdonságai társadalmi gyakorlata során történő fejlődése folyamatában alakulnak ki. Ezt a társadalmi gyakorlatot közösségekben folytatja, éppen ezért a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése szempontjából is alapvető szerepet tulajdonítunk a közösségnek, a közösségi nevelésnek. Ugyanakkor jelentős szerepet tulajdonítunk a nevelő személyiségnek, hiszen a közösségi nevelés effektusa jelentős mértékben attól függ /különösen a gyermeki személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése vonatkozásában/ hogy a nevelő közvetve vagy közvetlenül hogyan szervezi meg a közösséget és hogyan irányítja a gyermekek

közösségi tevékenységét. Az is kétségtelen, hogy a nevelőnek nagy gondot kell fordítania a közösségben tevékenykedő személyiség "érintkezési szükségletének" kielégítésére. Ez különösen jelentős a közösség jó pszichológiai atmoszférája megteremtése szempontjából, amely egyik feltétele a személyiség jó irányba történő erkölcsi-pszichológiai fejlődésének. Mindezek figyelembe vételével sem tudunk egyet-érteni azzal, ahogyan Vegyenov előtérbe helyezi a nevelő-nevelt pszichológiai érintkezésének fontosságát az erkölcsi-pszichológiai fejlődés vonatkozásában.

Ezzel kapcsolatban Makarenko szavaira szeretnénk hivatkozni: "Pedagógiai irodalmunkban a "nevelő" szóval lépten nyomon csak egyes számban találkozunk: "A nevelő legyen ilyen meg ilyen"... Én nem hiszem, hogy a pedagógiának az egyes, elszigetelt nevelővel kell számolnia. Persze nagyon fontos a tehetséges pedagógus, aki vezetni, irányítani tudja a közösséget..." /51-163/ de! "... egyetlen pedagógusnak sincs joga egyedül, saját kockázatára és saját felelősségére eljárni. Mindenütt pedagógus-közösséget kell létesíteni: mert semmiféle nevelési folyamatról nem lehet ott szó, ahol a nevelők nem egyesülnek közösségben, ahol a közösségnek nincsen egységes munkaterve..." /uo./ Makarenko tehát bár elismeri a pedagógus személyiségének fontosságát a nevelésben, de a pedagógus kollektív szerepét teszi első helyre. Véleményünk szerint is, a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése akkor lehet csak teljes, ha a nevelő /mint a pedagógus kollektíva képviselője/ a közösségben, a közösségen keresztül formálja azokat az erkölcsi tulajdonságokat, amelyek a közösségi ember jellemzői.

Felfogásunk szerint a közösségi nevelés, a nevelő vezető szerepét figyelembe véve, a személyiség egészséges fejlődésének alapvető tényezője, céltudatos, tervszerű nevelés nélkül a személyiség erkölcsi fejlődése a kommunista erkölcs kodexében lefektetett elveknek megfelelően nem képzelhető el.

B. Az önnevelés és a távlatok
szerepe
a személyiség erkölcsi - pszichológiai
fejlődésében

Eddigi fejtegetéseink során már rámutattunk arra, hogy a személyiség viszonya a környezeti hatásokhoz, beleértve a nevelést is, sajátos. Ez a sajátosság nem más, mint a környezet és a személyiség kölcsönhatása, a személyiség fejlődésének dialektikus determináltsága. A tanulói személyiség vonatkozásában, a tanuló a nevelés - oktatás - képzés során aktívan sajátítja el a fejlődéséhez szükséges ismereteket, jártasságokat és készségeket, aktívan fejleszti ki viselkedésének szokásformáit. A személyiség a tevékenység folyamatában fejlődik és tevékenységével maga is hat a környezetre. Ez a kölcsönhatás a személyiség fejlődése során egyre magasabb szinten valósul meg. A szocialista pedagógiában éppen ezért tulajdonítunk nagy jelentőséget a tanulói aktivitás elvénél, hiszen a tanulói személyiség fejlődésében, a "fejlődés" /önkibontakozás tevékenység útján/ és a "nevelés" /céltudatos, tervszerű tevékenység/ egymással elválaszthatatlan kapcsolatban vannak, s ez a kapcsolat aktív tevékenységben valósul meg. Ebben a kölcsönhatásban a fejlődés nem csak eredménye a nevelésnek, hanem feltétele is.

Az elmondottakat igazolja, hogy az önnevelés, mint a személyiség erkölcsi-pszichológiai jellemzői kialakításának egyik alapvető tényezője, csak a személyiség meghatározott fejlettségi szintjén képzelhető el.

Az ismeret, az önképzés és az önnevelés valamint a személyiség öntevékenysége, a fejlődő személyiség erkölcsi-

-pszichológiai érettségének mutatója.

Amíg a személyiség fejlettségének ezt a szintjét eléri bonyolult és hosszú fejlődési folyamaton megy keresztül, mely folyamatban a külső hatások és a belső feltételek /ösz-tönzők, impulzusok, szükségletek stb./ állandóan együttműködve változtatják szerepüket a fejlődés szakaszaitól függően.

1. A.G.Kovaljov szerint a f e j l ő d é s e l - s ő s z a k a s z a lényegében az iskolás-kor előtti élet-szakasz, amely a személyiség fejlődésének s z i t u a t i v - f e j l ő d é s i szakasza. Ebben az életkori szakaszban az u t á n z á s é s a k ü l s ő r á h a t á s o k döntő je-lentőségűek. Az ismeretek felhalmozása, a gyermek tapasztala-tainak gazdagodása arányában a külső /nevelési/ hatásokra ki-alakuló belső ösztönzők egyre inkább b e l ű l r ő l kezdik meghatározni a gyermek tevékenységének, tetteinek jellegét.

2. A gyermeki személyiség fejlődésének m á s o d i k szakaszában / serdülőkor előtti szakasz / a viselkedés deter-minációjában mintegy a külső és a belső e g y e n s ű l y á t figyelhetjük meg.

3. A további fejlődés során a belső motívumok egyre inkább domináló szerepet töltenek be a viselkedés reguláció-jában. A serdült már jobbra meghatározott elvek vezérlik és Kovaljov megállapítása szerint "megálmodott életperspektívái-ból" indul ki tevékenységében és magatartásában. /34-59./

A.I.Epifanceva a személyiség p e r s p e k t í v á i n a k pszichológiai sajátosságait vizsgálva, a t á v l a t n a k, mint az emberi tevékenység céljának nagy jelentőséget tulaj-donít. A perspektíva jelleg^e, ereje és gazdagsága - a személyi-ség fejlődésének lényeges mutatója.

A távlatok keletkezése elvileg új feltételeket teremt meg a személyiség fejlődése számára. A.I.Epifanceva szerint az é r z e l e m , a k é p z e l e t és az a k a r a t , mint a távlatok a l a p v e t ő k o m p o n e n s e i , a sze-mélyiség e g é s z é t kifejezik.

a/ A képzelet vagy fantázia, annak elképzelése, hogy mit

szeretne a jövőben elérni az ember - a tudat specifikus szerepével kapcsolatos. A tudat megelőzheti a gyakorlatot, irányíthatja azt. A képzeleti képek, amelyek a személyiség a k t u á l i s b e á l l i t ó d á s á n a k felének meg, megelőzik a reális eredményt, amely csak a jövőben érhető el." A távlat fontos pszichológiai sajátossága éppen az, hogy úgy jelentkezik, mint a kívánt, az óhajtott jövő képzelete, amely születése pillanatában az álmodozáshoz, az álomképhez hasonló." /14-98./

Bár a távlat tartalmazza az álmodozás sajátosságait, arra mégsem vezethető vissza. Az álmodozás lehet p a s s z i v, elvonhatja az embert a reális valóságtól. A t á v l a t viszont a r e á l i s l e h e t ő s é g e t tükrözve, a j ö v ő e l é r é s é r e ö s z t ö n z. Ebben az értelemben a c é l h o z, de még inkább a f e l a d a t h o z hasonló. A cél és a feladat mindig konkrét, az elérésének, teljesítésének az utjai és eszközei általában világosak, pontosan elhatároltak.

A közeli, közbeeső és messzi távlatok rekációjában, mindezt egészében nem vonatkoztathatjuk például a messzi távlatokra. A távoli jövőt az ember csak elképzelni képes, gyakran csak általános vonásaiban, de mint k i v á n s á g ö s z t ö n z ő szerepet tölt be és erősen érzelmi színezetű.

b/ Ezért A.I. Epifanceva a távlatok másik alapvető tényezőjének az é r z e l m e k e t tekinti, melyek szoros kapcsolatban vannak a fantáziával, a képzelettel.

A távlatok megjelenítése szubjektive örömélményt jelent a személyiség számára, amely a távlat eléréséhez ujjabbá és ujjabb ösztönzést nyújt.

Véleményünk szerint a messzi távlatok eléréséhez vezető uton elért eredmények, sikerek hatnak és visszahatnak a személyiség fejlődésére. A hatás következtében kialakuló sikerélmény visszahat a személyiség további tevékenységére és ujjabbá akaratí erőfeszítésekre ösztönzi, a k t i v t e v é k e n y s é g r e készíteti.

c/ A távlatok harmadik alapvető komponense, mely nélkül

a kitűzött távlati célok nem érhetők el : az a k a r a t. Véleményünk szerint az akarat feltétele is és eredménye is a személyiség közeli vagy távlati célok érdekében kifejtett tevékenységének.

F e l t é t e l e , mivel a személyiség már meglévő akarat-tulajdonságai nélkül, a távlati cél elérése csupán álme-dozás; e r e d m é n y e - mivel a kitűzött cél érdekében folytatott a k a r a t i e r ő f e s z i t é s e k e t i g é n y l ő t e v é k e n y s é g e során, különböző külső és belső e l l e n t m o n d á s o k leküzdése ut-ján új akarat-tulajdonságai alakulnak ki, formálódik jelle-me és egész személyisége. Éppen ezért az "akaratot" nemcsak a távlatok, hanem a személyiség egésze alapvető komponensé-nek tekintjük.

A személyiség fejlődése, ö n m ű v e l é s e és ö n n e - v e l é s e szempontjából elsődlegesen fontos, serdülőkor-ban és az azt követő életkori szakaszokban is, hogy m i l y e n távlatokat tűz ki maga elé.

Az egyéni távlatok különbözőek lehetnek: egyesek szoros kap-csolatban vannak a k ö z ö s s é g t á v l a t a i v a l, azaz meghatározott t á r s a d a l m i jelentőséggel bir-nak, mások kifejezetten egyéni, e g o i s t a jellegűek le-hetnek.

A távlatok irányultsága azoktól a s z ű k s é g l e t e k t ő l és kívánságoktól f ü g g, amelyek az embert tevékenységre ösztön-zik. A közösségi nevelést éppen azért tartjuk a k o m m u n i s t a nevelés " l o g i k a i t e n g e l y é n e k " /3/, mivel a közösségi nevelés biztosítja, hogy a közösségben fej-lődő személyiség szükségletei, érdekei és kívánságai ne csu-pán egyéni, hanem elsősorban k ö z ö s s é g i t á v l a - t o k elérésének motiválói legyenek.

A közösség hatására a személyiségnél új távlatok keletkez-hetnek, amelyek esetleg ellentmondásba kerülnek a r é g i , esetleg kifejezetten egyéni jellegű távlatokkal.

A távlatok d i n a m i k á j a és ennek eredményeként ke-

-letkező ellentmondások, sajátos módon a tevékenység motivációs rendszerének á t é p ű l é s é h e z vezetnek. /14/ Mivel a tevékenység elvét a személyiség fejlődése alapelve- nek tekintjük, nagy jelentőséget tulajdonítunk általában, de különösen s e r d ű l ő k o r b a n a tevékenység he- lyes megszervezésének, a m u n k a t e v é k e n y s é g - b e n v a l ó a k t i v r é s z v é t e l n e k . A szovjet pszichológiában egyöntetű az a felfogás, amely alapvetőnek tekintti a munkában, különösen a társadalmilag hasznos munkában történő részvételt.

Ez a felfogás teljességgel indokolt, hiszen a munka folya- matában a személyiség hajlamai, képességei, erkölcsi-pszic- hológiai arculata nemcsak közvetlenül megnyilvánul, hanem a személyiség ,mint e g é s z l e g e s e g y é n i - s é g formálódik. A személyiség t á v l a t a i ugyan - csak a tanulás, a munka során keletkeznek és változnak és ezek a tevékenységi formák tesszik lehetővé a helyes távlat- tok megválasztását is.

A távlatok keletkezésével szoros kapcsolatban van az ön- ismeret, az önképzés és az öznevelés igénye, mint ahogyan ezt A.G.Kovaljov kutatásai igazolják.

A gyermeki személyiség fejlődésének harmadik szakaszában, serdülő- és ifjukorban A.V.Vegyenev nagy jelentőséget tu- lajdonít a cél és a folyamat közötti ellentmondásnak.

Véleményünk szerint ez indokolt, különösen akkor, ha ezt az ellentmondást, a távlatok és az öznevelés aspektusából vizs- gáljuk.

A serdülő különböző közeli vagy távoli célokat tűz ki maga elé, bizonyos távlatok elérésére törekszik. Viszont fejlődé- sének adott színvonalán, a megvalósítás folyamatában külön- böző tényezők / köztük saját fogyatékoságai / akadályoz- zák célkitűzéseinek realizálását. E felismerésből adódóan jelenkezik az önismeret, az önképzés és nem utolsósorban az öznevelés igénye, mivel e nélkül /meglévő hiányosságai felismerése és kiküszöbölése nélkül/ kitűzött céljait nem tudná realizálni. Szeretne többet tudni, de a tanulás ,mint

folyamat fárasztó, esetenként unalmas. Szeretne erős akaratú lenni, de ennek megvalósítása, az akaratí nevelés folyamata már kevésbé vonzó, mint a cél.

A serdülőkorra vonatkozó pszichológiai kutatások arról tanuszkodnak, hogy az ö n n e v e l é s igénye mindenek előtt az a k a r a t i fogyatékokosságok leküzdésére irányul. Ebben az életkorban a szilárd akaratí tulajdonságokkal rendelkező ember, mint példakép jelentős motiválója a gyermekek ö nnevelési igényének.

Ennek igazolására A. G. Kovaljon tanulmányából szeretnénk idézni néhány részletet, melyek VII.-VIII. osztályos tanulók önvallomásaival kapcsolatosak. /34/

"Amikor elolvastam "Az acélt megedzik" című regényt, úgy éreztem, mintha én is cselekednék, mint Pável Korcsagin. De ez nem így van. Még a legkönnyebb feladatot - a napirendet sem tudom pontosan betartani. Az akaratomat kell hogy eddzem."

"Olyan jellemvonásokat szeretnék kialakítani magamban, mint Pável Korcsagin jelleme. Egyelőre még nem sok eredménnyel. Nem mindig mondok igazat, nem mindig teszem azt amit megígértem."

"Azt a feladatot tűztem ki magam elé, hogy jó eredménnyel fejezem be az általános iskolát. Megérttem, hogy ehhez akaratierő szükséges és törekszem is, hogy kialakítsam azt... Azonban nem mindig sikerül. Nehéz átnevelni magamat. Nem mindig tudok leszámolni kívánságaimmal."

A tanulmányból vett idézetekkel azt szeretnénk szemléltetni, hogy az ö n n e v e l é s nehéz feladat elé állítja a gyermekeket, új ellentmondások keletkezéséhez vezet

melyek megoldása egy-egy lépést jelent előre a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése útján.

Az önévelésben elért sikerek útján történő személyiség-fejlődés nemcsak s z u b j e k t i v feltételektől függ, hanem o b j e k t i v tényezőktől is.

A szubjektív feltételek az objektív tényezőkhez viszonyítva másodlagosak, mivel a külső feltételek, a nevelés és az élettapasztalat elsődleges szerepet tölt be az önévelés vonatkozásában is.

A nevelés folyamatában alakulnak ki a személyiség erkölcsi-pszichológiai jellemzői, gazdagodnak erkölcsi képzetek és fogalmak, meggyőződései. Környezetével történő állandó kölcsönös kapcsolatában tudatos és spontán nevelői hatások eredményeként alakulnak ki szokásai és "végső soron az az erkölcsi ideál, amely regulázza viselkedését a jelenben és meghatározza terveit a jövőre vonatkozóan." /34-60./

Az önévelésben az objektív tényezők között jelentős szerepet tölt be a k ö z ö s s é g, annak követelményei és állandó támogatása. A közösség követelményei gyakran az elsődleges impulzus szerepét töltik be az önévelésben.

Ez vonatkozik a f e l n ő t t korra is, hiszen a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődését önképzés és önévelés útján a társadalom követelményei újra és újra ösztönzik, ugyanakkor a közösség, a társadalom támaszul is szolgál, a feltételeket is megteremti a személyiség erkölcsi-pszichológiai és általános fejlődése számára.

Azonban hiba lenne azt gondolni, hogy a kommunista erkölcsi-ség fejlődése mintegy a u t o m a t i k u s a n bekövetkezik a szocialista társadalom életfeltételei és közösségi viszonyainak hatására.

Végezetül, mintegy a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése vonatkozásában elmondottak összegezéséül, foglalkozni szeretnénk a szokások, érzelmek és fogalmak kölcsönös viszonyával és szerepével a gyermek erkölcsi-pszichológiai fejlődésében.

C. Az erkölcsi nevelés pszichológiai alapjai

A szovjet pszichológusok megállapításai szerint, hosszú időn keresztül i n t e l l e k t u a l i z m u s jellemezte az erkölcsi nevelést. A nevelés egyoldalú intellektualisztikus jellege a tevékenység szerepének nem kellő értékeléséből adódott, s mivel a személyiség erkölcsi gyakorlata a háttérbe szorult, az erkölcsi nevelésben a szóbeli erkölcsi ráhatások domináltak.

Mivel ezen az úton nem alakulhattak ki az erkölcsi magatartás szokásformái, igen sok esetben szakadék volt tapasztalható a "szó" és a "tett", a t u d a t és a m a g a t a r t á s között.

Gyakran előfordulnak olyan esetek, hogy a tanuló tudatosította az erkölcsi követelményt, elismeri annak helyességét és szükségességét és esetleg törekszik is annak megvalósítására, végeredményben mégsem teljesíti azt a követelménynek megfelelően.

Igy például a tanuló tisztában van azzal, hogy a tanulás kötelesség, jó tanulás nélkül nem lehet teljes értékű állampolgár belőle. Ennek ellenére nem készíti el feladatait, nem tanul becsületesen. Szavakban tisztában van azzal, hogy szüleit, tanárait és általában az idősebbeket, de pajtásait is tisztelnie, szeretnie kell, ugyanakkor cselekedeteiben ezzel ellentmondásban nyilvánul meg.

A kommunista erkölcsi nevelésnek elsődleges feladata, hogy az erkölcsi magatartás és az erkölcsi tudat egységét biztosítsa.

Makarenko szerint a tudat és a cselekedetek egységének megteremtésében, az erkölcsi tudat és a magatartás közötti hézag /"kanavka"/ felszámolásában alapvető szerepük van a szokásoknak és a tapasztalatnak.

Az erkölcsi szokások lényege, nemcsak abban a képességben és jártasságban rejlik, hogy bizonyos tevékenységet a tudat külön ellenőrzése nélkül végre tudjon hajtani a gyermek, hanem abban is, hogy tevékenységét adott cselekedetekben kipróbált és kialakult szükségletei motiválják.

Ezen szükséglet kialakulásának alapját az erkölcsi követelmény képezi, melynek betartása szokásává válik és magatartásában újabb és újabb megerősítést nyer.

Mivel ezek a szokások a dinamikus sztereotípiák tulajdonságaival rendelkeznek, meghatározott szituációban nem igényelnek előzetes latolgatást. Viszont az erkölcsi szokások ezen tulajdonsága /reflex-tulajdonság/ nélkülözhetetlenné teszi a személyiség erkölcsi gyakorlatát, melyben ezek a kapcsolatok megerősítést nyernek, és tovább gazdagodnak, a személyiség szükségletévé válnak.

Az erkölcsi szokások kialakítása bonyolult folyamat, és nem vezethető vissza csupán az ismétlésre és a megerősítésre.

A társadalmi magatartási módok kialakítása a tanulói személyiség életmódjának és tevékenységének olyan megszervezését igényli, amely állandóan arra ösztönzi, hogy állandóan, szisztematikusan reprodukálja a környezet, a nevelés által kialakított magatartási formákat.

Igy például a társadalmilag hasznos munkatevékenységben való részvétel csak akkor alakítja ki a társadalmi kötelesség tudatát, a munka iránti szükségletet, ha azt értékes erkölcsi ösztönzők motiválják.

Nélkülözhetetlenül fontos a társadalmi magatartás gyakorlatának speciális megszervezése, melynek eredményeként a tanulói személyiségnél nemcsak keletkeznek hanem meg is erősödnek a viselkedés állandó formái, kialakulnak a tanuló erkölcsi szokásai.

L.I. Bozsovcics megállapítása szerint a gyermek csak azokat a tevékenységeket teszi valójában a magáévá, amelyek szükségleteinek megfelelnek. Ezzel kapcsolatban nagy jelentősége van az erkölcsi érzelmek nevelésének,

Az e r k ö l c s i é r z e l m e k nevelése mindenek előtt a tevékeny-

ségben történik. A tevékenységben való aktív részvétel során a tanuló különböző érzelmeket él át. Különösen jelentős a közösségi ráhatás, hiszen a közösség pozitív vagy negatív értékelő viszonya a tanuló tetteinek, magatartásának vonatkozásában, mély erkölcsi áttételekre készíteti a tanulót.

Az intellektualizmus az erkölcsi nevelésben, az egyik leg-hatékonyabb eszköztől fosztja meg a nevelőt, azáltal, hogy az erkölcsi nevelés érzelmi atmoszféráját kizárja.

Az erkölcsi nevelés az érzelmi aspektus figyelmen kívül hagyásával a "száraz, üres prédikáció" jellegét ölti, és nem tölt be személyiség-formáló szerepet.

D.V. Antonov az erkölcsi érzelmek és élmények pszichológiai sajátosságait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az erkölcsi érzelmek gazdagsága, különösen a tudatosult erkölcsi érzelmek jelentős szerepet töltenek be a személyi-ség cselekedeteiben, magatartásában. Gyakran előfordul, hogy a személyiség "érzelmeire hallgatva" cselekszik és csak azután próbál választ adni arra, hogy miért is cselekedett éppen úgy. Ez a tény arra hívja fel a figyelmet, hogy a nevelés folyamatában olyan erkölcsi érzelmeket kell kialakítani, amelyek alapját meghatározott erkölcsi e s z m é k, fogalmak képezik, mivel a tudatos erkölcsi érzelmek, élmények a k t i v módon szervezik az ember erkölcsi magatartását.^{/8/}

Az erkölcsi érzelmek nevelését tehát nem lehet elszakítani az

e r k ö l c s i n é z e t e k és f o g a l m a k kialakításától.

A tevékenység és a nevelés során kialakult erkölcsi szokások és érzelmek elengedhetetlen alapj~~á~~ul szolgálnak az erkölcsi f o g a l m a k kialakítása számára. Ugyanakkor a tudatos erkölcsi fogalmak eredményeként differenciálódnak az erkölcsi érzelmek is, és határozottabban motiválják a személyiség magatartását. Mindezek a kölcsönhatásban lévő folyamatok biztosítják az e r k ö l c s i m e g g y ő -

- z ó d é s e k kialakulását.

Ezért az erkölcsi érzelmek és az erkölcsi fogalmak szembe állítása az erkölcsi nevelésben vagy azt eredményezi, hogy a tanuló bizonyos erkölcsi fogalmakkal rendelkező, "számító"egoistává válik,vagy ellenkező esetben tudatosult erkölcsi fogalmak nélkül csupán az érzelmeire hallgató szentimentális ember lesz,vagy magatartását az állandó labilitás jellemzi,mivel nincs tisztában azokkal az erkölcsi normákkal,melyet a társadalmi együttélés szabályai irnak elő.

Az erkölcsi fogalmak akkor válnak meggyőződéssé,amikor azok emocionális átélés objektumává válnak.

A kollektivizmus,a szocialista humanizmus,a hazafiság és az internacionalizmus nemcsak erkölcsi k ö v e t e l - m é n y e k ,hanem erkölcsi é r z e l m e k is.

A kötelesség,az igazságosság,a becsületesség nemcsak erkölcsi k a t e g ó r i á k ,hanem é r z e l m e k is. Az erkölcsi meggyőződések,mint az erkölcsi nézetek rendszere általában a serdülőkori életkori szakaszban kezd kialakulni.

Az iskoláskor előtti szakaszban a gyermekeknek kialakulnak az elsődleges képzetek arról,hogy "mit szabad és mit nem".Ebben az életkori szakaszban az erkölcsi magatartás szokásformáinak a kialakulásában és az erkölcsi képzetek gazdagodásában fő szerepet a felnőttekkel való közvetlen é r i n t k e z é s és az u t á n z á s játszik.

A felnőttek,elsősorban a szülők személyes példája,a gyermek életmódjának helyes megszervezése,a napirend pontos betartása,a követelmények értelmének megmagyarázása,a mesék erkölcsi nevelő lehetőségeinek kiaknázása,a gyermek játékanak helyes irányítása,és különösen az óvodai közösségben való részvétele és az óvodai közösség erkölcsi-pszichológiai fejlesztő hatása,mind olyan tényezők,amelyek lehetővé teszik,hogy a gyermek tapasztalatokra tegyen szert az erkölcsi magatartás területén,ön maga is erkölcsi gyakorlatot folytasson és elsődleges erkölcsi képzetek

egyre pontosabbak,körülhatároltabbak legyenek.

A későbbiek során már az általános iskola alsó osztályai-ban kialakulnak az elemi fogalmai a hazáról,a munkáról,a fegyelmezettségről,a barátságról stb.

Az iskolai élet tevékenységi formáiban való részvétele so-rán,a céltudatos és tervszerű erkölcsi nevelés hatására,a gyermek fokozatosan halad előre az erkölcsi normákról alkotott elemi,felszínes képzetektől a differenciált er-kölcsi fogalmakig,amelyek egyre inkább meghatározott rend-szerre ötvöződnek,és az iskola felsőbb osztályaiban az er-kölcsi tudat alapját képezik.

Az erkölcsi szokások,érzelmekek és fogalmak az egész erköl-csi fejlődés során egymást feltételezve,kölcsönhatásban fejlődnek figyelembe véve,hogy az erkölcsi fejlődés szaka-szosságától függően külön-külön is domináló szerepet töl-tenek be.

Az erkölcsi szokások,érzelmekek és fogalmak végső soron ugy nyilvánulnak meg mint a személyiség erkölcsi meggyőződés-ből fakadó cselekedetei és tettei.

Annak érdekében,hogy a személyiség erkölcsi magatartását,egész tevékenysége jellegét valóban meggyőződésszerű alapuló-szükségletei motiválják,a kommunista erkölcsi elveknek és a társadalmi együttélés szabályainak megfelelően,külön szeretnénk kiemelni a v i l á g n é z e t i n e v e - l é s jelentőségét,mint a kommunista erkölcsi meggyőző-dés alapvető személyiség-formáló tényezőjét.

A személyiségről vallott felfogásunknak megfelelően a sze-mélyiség erkölcsi meggyőződése,személyisége egészétől el-választhatatlanul elsősorban k ö z ö s s é g i v i - s z o n y u l á s a i b a n fejeződik ki t e v é k e n y - s é g e során,miközben személyes e r k ö l c s i g y a - k o r l a t o t folytat.

A személyiség erkölcsi gyakorlata,a különböző tevékenysé-gi formákban /játék,tanulás,munka,sport/ történő erkölcsi-pszichológiai fejlődése elválaszthatatlanul összefügg a személyiség n e v e l é s é v e l és o k t a t á s á v a l.

A családi és az iskolai nevelés, a gyermekek életrendjének és napi rendjének cél- tudatos és észszerű megszervezése, a családi és az iskolai közösség pszichológiai atmoszférájának megteremtése, a gyermek fejlődési sajátosságai figyelembe vételével történő nevelés és oktatás összhangban a gyermek szükségleteivel, a közösség nevelő hatásai, a tanár és a tanulók, valamint a gyermekek egymás közötti kölcsönös kapcsolatai mind olyan tényezők, amelyek elválaszthatatlanul összefüggnek a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésével.

Ezek a tényezők teszik lehetővé, hogy a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlettségének meghatározott szintjén az önnnevelés igényével a kommunista társadalom távlatainak megfelelően küzdjön egyéni célkitűzéseinek megvalósításáért, a társadalom és önmaga boldogulásáért.

. . .

Az elmondottakkal lényegében összegezni kívántuk, az ismétlések elkerülésére törekedve, dolgozatunk második fejezetének egyes kérdéseit.

A továbbiakban a személyiség megismerésének néhány alapvető módszerével és e módszerek felhasználásával eszközölt konkrét vizsgálatokkal kívánunk foglalkozni.

III.

A személyiség tanulmányozásának elvei és módszerei

"Végső fokon a probléma egy dologban csúcsosodik ki: a pszichológiát olyan konkrét "reális" tudománnyá kell tennünk, amely az emberi tudatot tevékenységének viszonyai között vizsgálja, s ezért már kezdetben a gyakorlat által felvetett konkrét problémákhoz kapcsolódik!

Sz.L.Rubinstein

1. A személyiség tanulmányozásának elvei és irányai

A szovjet pszichológiában általánosan elfogadott álláspont, hogy a személyiség tanulmányozásánál g y a - k o r l a t i c é l o k a t kell követni. A személyiség tanulmányozásának gyakorlati céljai a szovjet pszichológiában elválaszthatatlanul kapcsolódnak a kommunizmus építése feladataihoz. Ez a szemlélet a pszichológiai kutatások v a l a m e n n y i t e r ü l e t é n megnyilvánul.

Mivel a kommunista társadalom felépítésének g y a - k o r l a t i feladatai között kiemelkedő jelentőségű a f e l n ö v e k v ő n e m z e d é k k o m m u n i s t a n e v e l é s e , ezért a személyiség megismerésének kérdéseivel elsősorban n e v e l é s l é l e k - t a n i aspektusból kívánunk foglalkozni.

A. A személyiség megismerésének elvei

A személyiség megismerésének elvei a szovjet pszichológiában a dialektikus materializmus elvi és metodológiai alapjaira épülnek.

A.G.Kovaljov a polgári pszichológia vizsgálati módszereit bírálva helyesen mutat rá arra, hogy a pszichológiai módszerek kidolgozása nemcsak a kutatás céljainak, feladatainak és tárgyának sajátosságaitól függ, hanem a tudomány metodológiai pozíciójától is. Így például az e m p i r i k u s pszichológia, amely kutatása tárgyának a tudatjelenségeket, /mint immanens, szubjektív adott jelenségeknek a körét/ tekintette, a pszichológiai kutatás alapvető módszerének az i n t r o s p e k c i ó t tartotta. Az introspekciónak a szubjektív idealizmus filozófiai alapjaira épült.

A jelenkori polgári pszichológia empirikus módszerei lényegében a pragmatizmus és a pozitivizmus filozófiai aspektusából adódnak.

A személyiség vizsgálatánál alkalmazott empirikus módszerek / projektív tesztek és mások / csak a viselkedés meghatározott tényeit képesek megállapítani, de nem biztosítják a pszichikus jelenségek törvényszerűségeinek kutatását, ezért ezekkel a módszerekkel csak a pszichikus tevékenység eredményei mutathatók ki. Ugyanakkor figyelmen kívül maradnak a pszichikus aktivitás folyamatai és motivumai, melyeknek elemzése nélkül nem lehet érdemleges következtetéseket levonni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kísérleti kutatásoknak a polgári pszichológiában alkalmazott módszerei egészében elvetendőek. Bizonyos gyakorlati célok érdekében, mint kiegészítő módszerek felhasználhatók alkalmazásuk korlátait figyelembe véve.

A személyiség megismeréséhez szükséges tudományos módszerek kidolgozásánál a dialektikus materializmus metodológiai elveiből kell kiindulnunk, amelyek a jelenségek objektív megközelítését követelik meg.

A.G.Kovaljov a személyiség megismerésének elveiről szólva a dialektika alapkérdéseiből indul ki.

Személyiség-elméletünknek megfelelően a személyiségfejlődést összefüggő, egységes folyamatnak tekintjük. Ez a fejlődési folyamat a dialektika törvényszerűségeinek megfelelően megy végbe. Ezért véleményünk szerint a személyiség értelmezésénél, a személyiség vizsgálatánál, nélkülözhetetlen egyrészt a dialektika törvényszerűségeinek felismerése a személyiség fejlődésében, másrészt a dialektikus módszer alkalmazása a kutatás módszertani alapelveként. A dialektikus módszer alkalmazása nélkül nem tárható fel a személyiség fejlődésének dialektikája, csupán a fejlődés mozzanatai, nem a fejlődő személyiséget ismerjük meg, hanem a pszichikus tevékenység adott szituációban regisztrálható eredményeit.

V.I.Lenin világosan megfogalmazta a dialektika elemeit, amelyeket figyelembe véve és amelyekből kiindulva lehet csak a marxista pszichológia metodológiai elveit meghatározni.

A d i a l e k t i k a

- e l e m e i :
- 1/ a vizsgálódás o b j e k t i v i -
t á s a / nem példák, nem letérések,
hanem a dolog magán-és magáért-valóan/;
 - 2/ e dolog más dolgokra való sokrétű
v o n a t k o z á s a i n a k egész
összessége;
 - 3/ ennek a dolognak /illetőleg' je -
lenségnek/ f e j l ő d é s e , saját
mozgása, saját élete;
 - 4/ belsőleg ellentmondásos t e n -
d e n c i á k /és oldalak/ ebben a
dologban;
 - 5/ a dolog /jelenség stb./ mint e l -
l e n t é t e k összege és e g y -
s é g e ;
 - 6/ ezeknek az ellentétéknek,ellent -
mondásos törekvéseknek stb. h a r c a ,
,illetőleg' kibontakozása;
 - 7/ az analízis és szintézis egyesíté -
se - az egyes részek szétbontása és e
részek együttes összessége,összegezése.*.

A dialektika elemeinek realizálása a személyiség megismerésének elveinél, a pszichológiai módszerek alkalmazásánál, megköveteli az objektív megközelítés gyakorlatban történő megvalósítását.

A személyiség vizsgálatának aspektusából ez azt jelenti, hogy objektív módszerekkel fel kell tárni a személyiség

* Lenin, V.I., "Hegel "A logika tudománya" c.művének konspektusa."

reális viszonyait, viszonyulásainak soktétűségét figyelembe véve;

a személyiséget fejlődésében kell vizsgálni a fejlődését meghatározó tényezők aspektusából, ilyen értelemben elsődleges figyelmet kell fordítani a közösségben történő vizsgálatnak, mivel a közösség elsődleges fejlődési tényező;

a személyiséget viselkedésének és sokrétű tevékenységének közepette kell vizsgálnunk, mivel a személyiség fejlődése ellentmondások keletkezése és megoldása útján elválaszthatatlanul összefügg tevékenységével, amelyben megnyilvánul és fejlődik;

a személyiséget egészében, a maga teljességében és relációinak összességében kell vizsgálni, mivel az analitikus megközelítés, a személyiség szintetikus jellegének figyelmen kívül hagyásával nem nyújthat hű képet a személyiségről, mint "a belső feltételek sajátos összességéről".

Az általunk felsorolt általános szempontok, ha vázlatosan is, de tartalmazzák a dialektika elemeit. Éppen a dialektikának mondanánk ellent, ha a dialektika eleméit merev keretek közé szorítanánk. Ugyanakkor a dialektikára történő hivatkozást sem tartjuk elegendőnek, annak szaktudományi konkretizálása nélkül.

A.G.Kovaljovnak feltétlenül érdeme, hogy a személyiségről szólva a dialektika tételeinek pszichológiai konkretizálására törekszik, Sz.L.Rubinsteinhez hasonlóan, akinek munkáiban, a személyiségről vallott felfogásában a filozófiai és a pszichológiai aspektus ötvöszötten jelentkezik.

A szovjet pszichológiában, nevezetesen a funkcionalista felfogás elleni harc jegyében, egyre inkább általánossá válik az a felfogás, hogy a személyiség vizsgálatánál össze kell kapcsolni az általános pszichológiai kutatást a személyiség individuál-pszichológiai megközelítésével.

Kovaljov szerint ahhoz, hogy a tanuló képességeit tanulmányozzuk feltétlenül figyelembe kell venni a követ-

-közű szempontokat: előzetes adatokkal kell rendelkezni a tanuláshoz és a munkához való viszonyát illetően /egyes tantárgyak és különböző munkatevékenységek terén/; jól kell ismerni munkaképességét, ismereteit és jártasságait, munkastílusát és módszereit; jellemének sajátosságait, az előző életkori szakaszok figyelembe vételével.

Amennyiben a nyert adatokat egybevetik azokkal az eredményekkel, melyeket tevékenységében /tanulás, munka/ elér, lehetőségessé válik a tanuló képességeiről történő ítéletalkotás.

A szintetikus és az analitikus vizsgálati aspektus, tehát feltételezi egyrészt a tanuló egész személyiségének tanulmányozását, másrészt a képességek, mint a személyiség egy bizonyos tulajdonsága tanulmányozása nélkülözhetetlenné teszi a processzuális /folyamati/ analízist.

Nagyon helyesen állapítja meg A.G.Kovaljov, hogy az általános pszichológiai és az individuál-pszichológiai aspektus összekapcsolása a pszichológiának egyik és másik területét is gazdagítja.

A másik lényeges szempont, hogy a személyiség tanulmányozását nem lehet elválasztani a neveléstől és azoktól a körülményektől, amelyek közepette formálódik.

A személyiség fejlesztése szempontjából különösen fontos, ugyanakkor jellegéből adódóan különösen nehéz, a nevelés és az egyéb környezeti körülmények kölcsönhatásának tanulmányozása a személyiség jellemének és relációinak kialakulására gyakorolt hatásukat figyelembe véve.

Igy például a tanuló magatartásának, erkölcsi tulajdonságainak, jellemének tanulmányozásánál nem elegendő az iskolai és az otthoni, családi feltételek tanulmányozása, hanem elengedhetetlenül fontos az iskolán és a családon kívüli kapcsola-

-tok ,viszonyok,érdekek stb feltárása.

A tanuló tevékenységének és életkörülményeinek tanulmányozásánál mint alapvető tényezőket szeretnénk kiemelni az iskolai és a családi nevelést,hiszen a két alapvető nevelési tényező **ö s s z h a n g j a** vagy **e l l e n t é t e** lényegében a gyermeki személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődését **p o z i t í v** vagy **n e g a t í v** irányban határozza meg.

Véleményünk szerint e tényezők szerepének feltárása a személyiség tanulmányozása során igen lényeges szempont,hiszen a kommunista erkölcsi nevelés egyik legfőbb gátló tényezője az otthoni,családi vallás-erkölcsi nevelés,melynek a gyerekekre gyakorolt hatását növeli a szülő és a gyermek intim pszichológiai kontaktusa,amely a vallás miszticizmusával párosulva közömbösítheti az iskola,a társadalom nevelési hatásait,vagy mindkettőt "sajátosan ötvözve" a gyermek előbb vagy utóbb súlyos konfliktus-helyzetbe kerül.

A személyiség tanulmányozásának elvei scrában igen lényeges szempont a személyiség **k ö z ö s s é g b e n t ö r t é n ő** **t a n u l m á n y o z á s a**.

Ilyen értelemben tanulmányozni kell a közösséget, annak strukturáját,a személyiség közösségben elfoglalt helyét és szerepét,a közösségi csoportok kölcsönös viszonyát,a személyiség társaskapcsolatait és az egész közösséghez való viszonyát.Ez a követelmény szükségessé teszi a **s z e m é l y i s é g - p s z i c h o l ó g i a i k u t a t á s** összekapcsolását a **t á r s a d a l o m - p s z i c h o l ó g i a i k u t a t á s s a l**.

Dolgozatunk bevezetőjében foglalkoztunk a tudományok differenciálódásának és adott kutatási téma szerinti integrálódásának problémájával.Felfogásunk mind a személyiség-elmélet,mind a személyiség vizsgálat vonatkozásában igazolásra talál.

A közösség a társadalom sejtje,s mint ilyen szociálpszichológiai aspektusu vizsgálatot igényel.A közösség sejtje a

a személyiség. A személyiség és a közösség, a személyiség és a társadalom egymással kölcsönhatásban lévő, egymástól elválaszthatatlan tényezők.

A személyiséget nem lehet attól a közösségtől izoláltan vizsgálni, amelyben él és formálódik, viszont a közösséget tanulmányozva nem lehet arról sem megfeledkezni, hogy a közösség konkrét személyiségek ből áll, akik sajátos individuális tulajdonságokkal rendelkeznek, mely tulajdonságok meghatározott módon alakultak ki életük és fejlődésük folyamán.

Az elmondottak figyelembe vétele különösen a tanulói személyiség vonatkozásában igen lényeges, mivel a gyermekek könnyen kerülnek társaik befolyása alá, kölcsönösen hatnak egymásra jó és rossz értelemben is. A személyiség számára a közösségi vélemény, a közösség hangulata döntő jelentőségű.

Ebből érthetővé válik a jó közösség pozitív hatása a közösséghez viszonyítva fejletlenebb tanulóra, ugyanakkor az is érthetővé válik, hogy az "álközösség" negatív romboló hatása milyen súlyos kárt okoz még az egyébként jól nevelt, előzetesen pozitív irányba fejlődő tanulói személyiségre is.

A.G.Kovaljov a közösség tanulmányozásával kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy általában a közösség struktúráját, szervezettségét és fejlettségi szintjét vizsgálják, de a közösség hangulata, fejlődésének dinamikája sok esetben figyelmen kívül marad. Pedig a közösség hangulatától jelentős mértékben függ az egész közösségnek és a közösség egyes tagjainak aktivitása, tevékenységének tónusa.

A személyiség tanulmányozása elvei között kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a szovjet pszichológusok a tevékenység elvének.

A személyiséget viselkedésének és tevékenységének folyamatában szabad vizsgálni.

A tanulás a munkával egységben alapvető forrása a tanulói személyiség fejlődésének. Az előző fejezetekben több vonat-

-kozásban foglalkoztunk a tevékenység szerepével a személyiség fejlődésében, így csupán néhány szempontra kívánjuk felhívni a figyelmet a személyiség munkatevékenységen keresztül történő tanulmányozása vonatkozásában.

A.G.Kovaljov szerint lényegében azt kell tanulmányozni, hogy egyik vagy másik munka mennyiben követeli meg az intellektuális és a motoros szféra mozgékonyságát, az értelmi önállóságot vagy testi erőt, a szenzoros érzékenységet, egyszóval a munkaképességet.

Ugyanakkor lényeges az olyan mutatók tanulmányozása mint: a munkára fordított idő; a munka eredményeinek mennyisége és minősége; munkatapasztalat, előző ismeretek és jártasságok; hogyan kezd hozzá a munkához és hogyan dolgozik; munkaszere-
tetből vagy csak a követelmények hatására, azaz tanulmányozni kell a tanuló motívációs szféráját, szükségleteit, érdeklődését, erkölcsi-pszichológiai jellemzőit stb.

Tehát bármely tevékenység tanulmányozásánál, amennyiben ez a tanulmányozás a személyiség megismerését tűzi ki céljául - a külső hatásokat a belső feltételekkel összhangban, az adott tevékenységgel összefüggésben, a személyiség relációinak összességében kell vizsgálni.

A pedagógiai munka gyakorlatában gyakran előforduló hiba, hogy a nevelők csak egy bizonyos tantárgy vagy tevékenységi forma alapján pozitív vagy negatív ítéletet alkotnak a tanulóról. Ilyen alapon nem lehet megítélni a személyiséget, mint ahogyan erkölcsi-pszichológiai jellemzőiről sem lehet ítéletet alkotni egyes tettei vagy szavai alapján.

A tanulói személyiség teljes és mély tanulmányozása a tevékenység különböző formáiban / tanulás, munka, társadalmi munka, játék, sport / történő tanulmányozást jelenti, amely számol a tanuló életkori sajátosságaival és jellemzőivel, fejlődésének tényezőivel.

A személyiség tanulmányozása nem öncél, hanem elengedhetetlen feltétele a hatékony oktató-nevelő munkának, a sze-

-mélyiség céltudatos fejlesztésének.

Neveléslélektani vonatkozásban a szovjet pszichológiai kutatások alapelve, hogy nevelve tanulmányozzák és t a n u l - m á n y o z v a nevelik a s z e m é l y i s é g e t. Ilyen módon a tanulói személyiség tanulmányozása elválaszthatatlanul összefügg a személyiség nevelésével, erkölcsi, értelmi és testi erőinek fokozatos fejlesztésével. /10;13;32;/

Az elmondottak összegezéséül T.I.Bocskareva és A.I.Raev összeállítása alapján, ismertetni kívánjuk azokat az alapelveket, amelyeket a személyiség tanulmányozása közben figyelembe kell venni:

1. A z o b j e k t i v i t á s elve.
2. A tanulók személyiségét életüknek és tevékenységüknek külső feltételeivel összefüggésben kell tanulmányozni.
3. A tanulói személyiséget mindig megvalósulásuk, f e j l ő d é s ű k folyamatában kell vizsgálni.
4. A személyiséget mindig a n a l i t i k u s a n és s z i n t e t i k u s a n kell tanulmányozni.
5. A személyiséget mindig t e v é k e n y s é g k ö z b e n kell tanulmányozni.
6. A tanulói személyiséget k ö z ö s s é g b e n, közösségeken keresztül kell és lehet megismerni.
7. A tanulók megismerésének a pedagógus a k t i v beavatkozása, követelményállítása, i r á n y i t á s a közben kell megvalósulnia.
8. A tanulók megismerése sohasem lehet
ö n c é l.
9. Lehetőség szerint föl kell tárunk a tanulók viselkedésének, tevékenységének, cseleke-

-deteinek és véleményeinek b e l s ő
m o t i v u m a i t.

10. A tanulók személyisége tanulmányozásá -
nak valamennyi formáját, folyamatát he -
lyesen kell megszervezni.

A felsorolt alapelvek lényegében tartalmazzák azokat az el -
veket, amelyek a szovjet pszichológiában a személyiség-vizs -
gálatok során alkalmazást nyernek.

A dialektika elemeiről szólva utaltunk arra, hogy helytelen
lenne a dialektika törvényeit merev sémákba foglalni és
ezekhez mint kiegészítést nem igénylő axiomákhoz ragaszkod -
ni. A személyiség bonyolult fejlődési dialektikáját figyelem -
be véve az ilyen eljárás feltétlenül szematizmushoz vezetne
és nem szolgálná a személyiség fejlődésében történő megis -
merését.

Az itt felsorolt alapelveket bizonyos összegezés céljából
közöltük, melyek figyelembe vételét indokoltnak tartjuk, ugyan -
akkor a kutatási feladatoktól függően feltétlenül szükséges -
nek tartjuk k i e g é s z i t é s ü k e t is.

A személyiség megismerésének alapelveiből kiinduló, azok fi -
gyelembe vételével történő személyiség-vizsgálatok a szov -
jet pszichológiában több területen folynak, valamennyi prob -
lémakör ismertetése is külön dolgot igényelne.

A következőkben a tanulói személyiség nevelése és megismeré -
se aspektusából vázolni szeretnénk a személyiség-vizsgálatok
főbb irányait és azok jellemzőit.

B. A személyiség megismerésének irányai

Az előzőekben már foglalkoztunk a személyiség és a társadalom viszonyának, a külső és a belső feltételek kölcsönhatásának kérdésével és a személyiség fejlődésében betöltött szerepével. A környezet személyiségformáló szerepének felismeréséből adódóan a szovjet neveléslélektani kutatások egyik fontos iránya és egyben jellemzője, hogy a személyiség-vizsgálatok azoknak a törvényszerű viszonyoknak a feltárására irányulnak, amelyek egyik oldalról a gyermek életfeltételei és másik oldalról a gyermeki személyiség tulajdonság között fennállnak.

1. A tanuló életfeltételei és személyiségének formálása

E problémakörrel kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy milyennek életfeltételek és nevelés hatására hogyan alakulnak ki a gyermeknél bizonyos tulajdonságok, mi játszik vezetőszerpet, mi a meghatározó ezekben a feltételekben és hogyan kell megszervezni a gyermek életét annak érdekében, hogy személyiségét a kommunista nevelés céljainak megfelelően, azzal összhangban formálhassák.

A személyiség dialektikus materialista értelmezéséből adódóan ezeknek a kutatásoknak lényeges sajátossága az a törekvés, hogy a személyiséget úgy értsék meg, mint valamely egységes struktúrát, amely a környező valósággal reálisan létező kölcsönös kapcsolataiban alakul ki.

Éppen ezért a kutatások fő követelménye nem a személyiség egyes megnyilvánulásainak tanulmányozása, hanem lényeges megnyilvánulásainak összessége, annak egysége.

Ez a követelmény természetesen megfelelő metodológiai elv érvényesítését teszi szükségessé, melynek értelmében elengedhetetlen a gyermek természetes életfeltételek közepette történő tanulmányozása, a tanulói személyiség olyan módon történő megismerése, amely lehetővé teszi az életfeltételek

és a nevelés személyiségformáló szerepének feltárását. A tanulói személyiség természetes életfeltétele, nevelésének reális feltétele - a pedagógiai munka folyamata, így a személyiség megismerésének módszerei közül a szovjet pszichológiai kutatásokban előtérbe került a pedagógiai folyamatban történő megfigyelés, a pedagógiai tapasztalat elemzése és általánosítása, a gyermekkel történő beszélgetés. Mivel a személyiség megismerése nem csupán a már kialakult tulajdonságok passzív konstatálására korlátozódott, hanem nevelői céllal történt ezért a kutatások alapvető módszerévé vált a természetes pszichológiai - pedagógiai kísérlet,

azaz a tanulói személyiség tanulmányozása a tanuló aktív és céltudatos nevelésének folyamatában. / 8;10;56; /

L.I.Bozsovcics helyesen utal arra, hogy a tudományos kutatás végső feladatát abban kell látni, hogy megtanuljuk írni a nyitni azokat a folyamatokat, amelyeknek mozgástörvényeit tanulmányozzuk.

Ezt a gondolatot megtaláljuk A.G.Kovaljovnál, V.N.Mjasziscsev-nél, A.V.Vegyenovnál és általában azoknál a szovjet pszichológusoknál, akik neveléslélektani kutatásoknál vagy más irányú vizsgálataiknál nem a személyiség absztrakt funkcionális-tá felfogásából indulnak ki.

A.G.Kovaljov a tanulói személyiség pedagógiai célok érdekében történő tanulmányozásával foglalkozva, nevezetesen arra hívja fel a figyelmet, hogy a tanulók negatív viselkedési formái tanulmányozásánál elsősorban azokat az okokat kell feltárni, amelyek ezt a viselkedést előidézik /félénkség, impulzivitás, durvaság stb./, majd megfelelő pedagógiai eljárások útján a gyermek átnevelésére kell törekedni. A.G.Kovaljov a negatív jellemvonásoknak a környezeti feltételektől és a gyermek nevelésétől való függését kiemelve arra is rámutat hogy a jól megszervezett pedagógiai munka milyen pozitív eredményekhez vezet.

A szovjet pszichológusokkal megegyezően Makarenko eszméit követve, a tanuló életfeltételei sorában és mint nevelési tényező vonatkozásában nagy jelentőséget tulajdonítunk a közösség személyiségformáló szerepének.

A szovjet neveléslélektani és társadalomlélektani kutatók egyaránt nagy figyelmet fordítanak a közösség sajátosságainak és kialakulása feltételeinek tanulmányozására.

M.N.Volokityina az elsőosztályos közösség sajátosságaival foglalkozva, a közösségnek az elsőosztályos gyermek személyisége alakulására gyakorolt hatását vizsgálja. A közösség kialakulása folyamatát elemezve arra a következtetésre jut, hogy a tanulók együttes munkája, egymás kölcsönös segítése a tanulmányi munkában, annak felismerése, hogy egymás segítése valóban szükséges-, végső soron ahhoz vezet, hogy a kezdeti zárkózottság és befeléfordulás a közösség hatására a társak iránti érdeklődéssé változik, baráti kapcsolatok kialakulásához vezet. A gyermekeknél fokozatosan eltűnnek azok a nem kívánatos, negatív tulajdonságok, amelyekkel az iskolába jöttek. M.N.Volokityina helyesen emeli ki a közösségi közvélemény kialakulása és a személyiség formálódása kölcsönhatását.⁺

A.L.Snirman elsősorban a serdülőkorú tanulók közösségeinek tekintetében végez jelentős kutatásokat.

Makarenko tanításait követve, mely szerint az egyén és a társadalom közötti összekötő kapocs a közösség, A.L.Snirman azt a gondolatot fejti ki, hogy a közösség tanulmányozása, a közösségnek a személyiségre gyakorolt vizsgálata a személyiség "társadalmi determináltsága" g.á.v a l " kapcsolatos pszichológiai kutatás alapvető útja. A.L.Snirman kutatásai két irányban folytak:

a. Kutatta magának a gyermeki közösségnek a sajátosságait, a közösség alakulásának és fejlődésének azon jellegzetességeit, amelyek a leghatékonyabb pedagógiai ráhatást eredményezik a tanulói személyiség társadalmi

⁺ Волокитина М.Н. Очерки психологии школьника I класса, М., Учпедгиз, 1954.

m i l a g é r t é k e s személyiségtulajdonságainak kialakulására.

Ilyen jellemzőknek tekinti a közösség céltudatosságát, igényességét, kezdeményező képességét, önállóságát, fegyelmet stb. Abban a közösségben, amely az említett tulajdonságokkal rendelkezik, a tanulói személyiségnek olyan lényeges tulajdonságai alakulnak ki, mint például a tanuláshoz, a munkához, a társadalmilag hasznos tevékenységhez való tudatos viszony, tanuló-társaihoz való helyes viszonya, fegyelmezettsége, önállósága stb.

L.I. Bozsovics azt a hiányosságot említi meg Snirman kutatásai vonatkozásában, hogy Snirman nem emeli ki a közösség alapvetően lényeges vonásait, amelyek **e l s ő d l e g e s e n** hatnak a személyiség fejlődésére, hanem a közösség valamennyi jellemzőjét egyenértékűnek tekinti a személyiség formálása szempontjából. Ahhoz, hogy a közösségi hatások "mechanizmusának", a közösség feltételeinek hatását a személyiség fejlődésére jobban megérthessük, Bozsovics szerint nagy figyelmet kell fordítani a közösség **f e l é p ü l é s é n e k** formáira.

b. Snirman kutatásainak másik iránya a személyiség társadalmilag értékes tulajdonságainak és azok közösségben történő nevelése feltételei ^{nek} vizsgálatával kapcsolatos.

E témakörbe tartozik: a közösségi meggyőződések, közösségi érzelmek, magatartások és szokások kialakulása folyamatának vizsgálata. Önéletrajzi adatokra, valamint ugyanazon osztályban folytatott két éves megfigyelés eredményeire támaszkodva Snirman helyesen mutat rá a közösségi jellemzők bonyolult kialakulási folyamatára, valamint azokra a lényeges különbségekre, amelyek a **gyermek különböző fejlődési szakaszaiban** megmutatkoznak. / 8;56;69; /

A személyiség közösségi viszonyulásainak neveléslélektani vizsgálatával több szerző foglalkozik.⁺

Ilyen irányban folytat vizsgálatokat N.I. Szudakov /állhatatosság/; P.I. Ivascenko /meggyőződések/; A.A. Bodalev

⁺ vö. Dr. Duró Lajos tanulmánya /10/; valamint /8/vonatkozó irodalma.

a tanulónak önmaga iránt támasztott követelménye alakulását vizsgálja.

Jelentős kutatásokat folytatnak a tanulói személyiség sajátosságai és a gyermek életfeltételei közötti összefüggések vizsgálata terén a Pedagógiai Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetében.

Az iskoláskorú gyermekek nevelésének pszichológiai kérdéseivel foglalkozó laboratóriumi kutatások kezdettől fogva abból az alaptételből indultak ki, hogy az életfeltételek önmagukban, azaz egyenesen és közvetlenül nem képesek meghatározni a gyermeki személyiség kialakulását. Egy és ugyanazon külső feltételek különböző vonásokat alakíthatnak ki. A gyermeki személyiség formálódása elsősorban attól függ, hogy milyen kölcsönös kapcsolatban van a gyermek a külső feltételekkel, életfeltételeivel. A személyiség fejlődésének erre a tényezőjére a szovjet pszichológiában elsőként Sz.L.Vigotszkij hívta fel a figyelmet.

/ Itt szeretnénk felhívni a figyelmet "a fejlődés társadalmi szituációja" fogalom értelmezésére, mellyel dolgozatunk II. fejezetében foglalkoztunk -48. oldal-./

Sz.L.Vigotszkij szerint a környezetnek a gyermek fejlődésében betöltött szerepét akkor értelmezzük helyesen, ha abból indulunk ki, hogy a környezet nem abszolút, hanem viszonylagos mérték.

Bármely "környezeti elem" ⁺ különböző módon gyakorol hatást a gyermekekre attól függően, hogy fejlődésének melyik szakaszában van.

Például a gyermek környezetéhez tartozó felnőttek beszéde bár lényegében egy és ugyanaz / kulturáltságát, szókészletét, helyességét tekintve / akkor is amikor a gyermek 6 hónapos és akkor is amikor a gyermek 3 éves és 6 hónapos, mégis a beszédnek mint "környezeti elemnek" a hatása más és más, mivel a gyermek csecsemőkorban és kisgyermekkorban értelmi színvonalának különböző szintjén áll.

L.I. Bozsovics Vigotszkij koncepciójából kiindulva arra a következtetésre jut, hogy még abban az esetekben is amikor

⁺ "элементы среды"

a környezeti hatás objektív tartalmát tekintve változatlan, mégis különböző hatást vált ki a gyermeknél bekövetkezett változások következtében.

Éppen ezért szükséges azon kölcsönös kapcsolatok konkrét tartalmának a tanulmányozása, amelyek a gyermek és a környezet között reálisan léteznek, és amelyek lehetővé teszik a környezeti hatás sajátos jellegének megértését minden életkori szakaszban, minden egyes tanuló esetében.

Ebből az a következtetés adódik, hogy ha a környezeti hatás nem csupán annak objektív tartalmával határozható meg, hanem a gyermeknek már korábban kialakult pszichológiai sajátosságaival is, amelyek a rubinsteini koncepció értelmében "megtörik", "közvetítik" a környezeti hatást, akkor a tanulói személyiség tanulmányozásának fő feladata: megtalálni azt a döntő láncszemet, amely ebben a "közvetítés"ben meghatározza a környezetnek a gyermekre gyakorolt hatása jellegét és e hatás eredményét is.

L.Sz.Vigotszkij szerint a keresett "láncszem" az, hogy a gyermek hogyan éli át a reál hatást gyakorló külső "környezeti elem" hatását.

Lényegében tehát az élmény[†] az a szétbonthatatlan egység, amelyben egyrészt képviselve van a környezet, /amit a gyermek átélt /, másrészt képviselve van amit a gyermek visszabe ebbe az átélésbe, azáltal, hogy fejlődése már korábban elért színvonalától függően mint egy prizmán keresztül tükrözi a környezeti hatásokat.

Ebben a tükrözésben részt vesznek pszichikus folyamatai, állapotai, relációi és tulajdonságai, egyszóval személyisége egésze, ahogyan erről már az előzőekben szólottunk /vö.27.o./

Bozsóvics véleménye lényegében megegyezik Vigotszkij felfogásával, viszont kiemeli annak fontosságát, hogy nem elegendő csupán megállapítani, hogy egyik vagy másik gyermek ismeretei formálisak és nem hatnak gondolkodásának fejlődésére, mivel nem szeret tanulni és nem érdekli annak tartalma, amit elsajátít, hanem azt is fel kell tární, hogy milyen okok játszanak közben, mi okozza azt hogy a tanuló így vagy úgy vi-

[†]"переживание"

-szonyul az ismeretekhez. A gyermeki személyiség pszichológiai kutatásának tehát elengedhetetlen feladata a gyermek és a környezet kölcsönös viszonya olyan objektív jellemzőinek felkutatása, melyek lehetővé teszik annak megértését is, hogy a gyermek hogyan éli át a valóságot és azt is, hogy a valóság milyen hatásai jelentősek a gyermeki személyiség formálódása szempontjából. /8-195./

L.I. Bozsovcics és munkatársainak az "aktív átnevelő /átszervező/ kísérlet"⁺ módszerével folytatott kísérleti kutatásai azt igazolják, hogy a gyermeki személyiség tulajdonságai kialakulása törvényszerűségeinek megértéséhez fel kell tárni és meg kell különböztetni a gyermek objektív helyzetét, amelyet az életben, a közösségben elfoglal, valamint "belső pozícióját"⁺⁺, azaz azt, hogy saját fejlődése története kialakult meghatározott tapasztalata és meghatározott tulajdonságai alapján hogyan viszonyul környezetéhez, a környezetében elfoglalt saját helyzetéhez és azokhoz a követelményekhez, melyeket a környezet, a nevelés támaszt iránta.

A gyermek objektív helyzetének analízise tehát lehetővé teszi, hogy megértsük azoknak a követelményeknek a rendszerét, amelyet a környezet támaszt a személyiség iránt, a "belső pozíció" tanulmányozása pedig a személyiség szükségleteinek és törekvéseinek a megértését teszi lehetővé. Abban az esetben, ha sikerül a gyermek "belső pozícióját" megérteni, nemcsak az egyes különálló jelenségekhez való viszonya tárul fel a gyermeknek, hanem ezek az alapon világossá válik a valósághoz való viszonyának egésze rendszere.

Az ilyen irányban folytatott kutatások azt igazolják, hogy a gyermek belső pozíciójának jellegétől jelentős mértékben függ a gyermek "átnevelésének" sikere, ugyanis a kísérlet során az a törekvés, hogy átépítsék a gyermek viszonyait a valóság centrális jelentőségű jelenségei iránt, nem járt sikerrel abban az esetben, ha nem változott meg a gyermek

⁺"преобразующий метод", ⁺⁺"внутренняя позиция".

egész belső pozíciója.

L.I.Bozsovcics kutatásai során arról is meggyőződött,hogy a gyermek b e l s ő p o z í c i ó j á n a k jellegétől és annak a k ü l s ő h e l y z e t é h e z v a l ó v i s z o n y á t ó l f ü g g , hogyan épül fel a gyermek viselkedése,hogyan folyik le tevékenysége,következés-képpen az is,hogy hogyan f o r m á l ó d i k s z e m é l y i s é g e .

A gyermeki szükségletek vonatkozásában elmondottak arra hívják fel a figyelmünket,hogy a gyermek s z ü k s é g l e t e i és megvalósulásuk l e h e t ő s é g e i közötti viszony,a gyermeki szükségleteknek megfelelő h e l y z e t elfoglalása,vagy megőrzése más emberekkel való kölcsönös viszonyainak rendszerében rendkívül jelentős a gyermek fejlődésében.

Szeretnénk hivatkozni L.I.Bozsovcics és A.V.Vegyenov azon kutatásaira,amelyek az e l l e n t m o n d á s o k v i z s g á l a t a terén azt mutatták,hogy semmilyen ellentmondás a k i v ü l r ő l j ö v ő k ö v e t e l m é n y e k és a gyermek l e h e t ő s é g e i között mindaddig nem válik az u j kialakulásának forrásává,amig ez a külső ellentmondás nem válik b e l s ő v é ,azaz amig nem talál visszatükrözésre magának a gyermeknek a s z ü k s é g l e t e i b e n . Az előzőekben már említést tettünk arról,hogy Sz.L.Vigotszkij a gyermeki fejlődés specifikus feltételeinek tanulmányozásánál milyen nagy jelentőséget tulajdonít a "fejlődés társadalmi szituációjának".

A gyermeki személyiség fejlődése értelmezésénél Vigotszkij egyrészt annak a h e l y z e t n e k az analiziséből indult ki,amelyet a gyermek a számára lényeges életviszonyok rendszerében elfoglal;

másrészt azoknak az á t é l é s e k n e k az elemzéséből, amelyek a gyermek v i s z o n y u l á s a i v a l kapcsolatosak,adott helyzetében.

Klinikai gyakorlatából szeretnénk ismertetni egy esetet:

Egy és ugyanazon családban, ahol

a gyermekek apa nélkül nevelkedtek és az édesanya periodikusan súlyos pszichikus zavarokban szenvedett, három gyermek nevelkedett.

A gyermekek fejlődésére a nehéz életkörülmények különböző módon hatottak.

Ugyanakkor, amikor a kisebb gyermek visszamaradt a pszichikus fejlődésben - bátortalan, passzív és kifejezetten félénk volt -, idősebb testvére vele ellentétben korai pszichikus érettségről tanuszkodott - aktív, ítélőképes, gondoskodó, határozott -, mindenben számítani lehetett rá.

Sz.L.Vigotszkij szerint a két gyermek közötti különbség elsősorban abból adódott, hogy a gyermekek életkoruknak és értelmi színvonaluknak megfelelően különböző módon élték át a környezet hatásait és ezekhez a hatásokhoz különböző módon viszonyultak.

A gyermekek konkrét helyzetét elemezve Vigotszkij arra mutatott rá, hogy a kisebb gyermek erre a családi szituációra nem is válaszolhatott másként, mint védekező neurotikus tünetekkel, életkoránál fogva kénytelen volt passzívan elviselni a negatív, ártó környezeti hatásokat.

Az idősebb gyermek, aki édesanyja megbetegedésének idején már 10 éves volt, szinte felnőtt korba került, felelős volt az egész családjáért. Édesanyja betegségének súlyosbodásával egyre inkább ő szervezte a család életét és gondoskodott kisebb testvéreiről.

A.G.Kovaljov és V.N.Mjasziscsev a jellem tanulmányozása vonatkozásában ugyancsak a gyermek családban betöltött szerepéből indultak ki. Kutatásuk során azt vizsgálták, hogy

két leány /egypetéjű ikrek/ jelleme hogyan alakult különböző módon a családban betöltött helyzetüktől és szerepüktől függően.

Az egyik kislányt születésétől fogva "idősebbnek" számították és kora gyermekkorától kezdve vigyáznia kellett a "fiatalabb" ikertestvérére. Mindkettőjük viselkedéséért őt tették felelőssé, elsőként a szülei őt vonták be különböző otthoni munkák elvégzésére /otthoni takarítás, bevásárlás stb./

"Következésképpen -állapítják meg a szerzők - a szülőknek a gyermekhez való különböző viszonya határozza meg jellemük különbözőségét még akkor is, amikor egy és ugyanazon környezetben élnek és nevelkednek, egy és ugyanazon öröklött adottságokkal rendelkeznek, mint ahogyan ez egypetéjű ikreknél szokott lenni." +

L.I. Bozsovic véleménye szerint bár Kovaljov és Mjasziscsev, csakugy mint Vigotszkij, nem használták a "pozíció" fogalmát, mégis teljesen világos, hogy a szülőknek semmiféle viszonya nem határoz meg semmit sem a gyermek személyiségének alakulásában, ha ennek a viszonnak köszönhetően nem változik a gyermek életmódja, nem változnak saját kötelezettségei, tevékenysége és magatartása.

A.L. Snirman a közösséget úgy tanulmányozva, mint a tanulói személyiség fejlődésének legfontosabb tényezőjét, szintén arra a következtetésre jutott, hogy " ... a közösség hatása a személyiségre nemcsak a közösség jellemző vonásaitól függ; e hatásnak függenie kell magától a személyiségtől is, a közösségben történő tevékenységtől, attól a helyétől, amelyet az életben betölt és attól, ahogyan a közösséghez viszonyul." ++

.....
+ Ковалев А. Г., Мясичев В. Н., Психические особенности человека. Т. I. Характер. Л., 1957.

++ Шнирман А. Л., Коллектив, как жизненное условие формирования личности школьника.
"доклады на совещании по психологии личности." 1956.
АПН РСФСР.

Mintegy az elmondottak összegezésül szeretnénk megállapítani, hogy az utóbbi évek pszichológiai kutatásai az életfeltételek és a személyiség kölcsönhatása vonatkozásában arra engednek következtetni, hogy a gyermeki személyiség fejlődését mindennek **előtt** az határozza meg : milyen **h e l y e t** foglal el az általa elérhető emberi **v i s z o n y o k** rendszerében;

milyen kölcsönös viszonya alakul ki azokhoz a követelményekhez, amelyeket a nevelés, a felnőttek, a közösség és az élet támaszt iránta;

milyenek pszichológiai sajátosságai, melyekkel fejlődésének, adott szakaszában rendelkezik.

L.I. Bozsovics szerint ezekből a kölcsönös viszonyokból származnak a gyermek azon szükségletei és kívánságai, céljai és törekvései, amelyek megtörve és közvetítve a környezeti hatásokat, fejlődésének **m o z g a t ó e r ő i** válnak és új pszichikus tulajdonságok kialakulásához vezetnek. /8;9;10;63;76/

2. A személyiség tanulmányozásának egyéb irányai

A személyiség megismerésére irányuló neveléslélektani kutatás egyéb irányai közül néhányat szeretnénk csupán megemlíteni a részletesebb összegezés igénye nélkül.⁺

A szovjet pszichológiában jelentős kutatások folynak a tanulói személyiség **t e v é k e n y s é g e m o t i - v u m a i** n a k feltárása érdekében.

Ilyen értelemben A.N. Leontyev és munkatársai folytatnak kísérleti kutatásokat, melynek során vizsgálják a motivumok jellegét, a motivumoknak a tevékenység lefolyására gyakorolt hatását, a motivumok és a tevékenység különböző feltételektől függő kölcsönhatását, a tanulási tevékenységben és egyéb tevékenységi formákban stb.

Számottevő kutatások folynak a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődése tényezőinek feltárása érdekében.

⁺ Lásd még: Dr. Duró Lajos /10/ ; Dr. Németh Kálmán /56/ valamint a Magyar Pszichológiai Szemle XXI., XXII. kötetének vonatkozó számait.

A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésének kérdéseivel már foglalkoztunk dolgozatunkban több vonatkozásban.

Mivel az erkölcsi elvek, erkölcsi fogalmak ismerete a személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlődésének egyik alapvető feltétele, több pszichológus ilyen irányban folytat kutatásokat / A.L.Maliovanov; A.Sz.Aljakinszkaja; I.M.Krasznobaev; V.I.Szelivanova; V.A.Kruteckij; T.E.Konnyikova; stb./

E kutatások lényeges problémája, hogy a magatartás erkölcsi normáinak ismerete egyes esetekben miért növeli a magatartás színvonalát, más esetekben miért marad semleges a magatartás vonatkozásában vagy esetleg ellentmondásba kerül az-
zal és a személyiség negatív tulajdonságainak kialakulásá-
hoz vezet.

Több kutatás megállapításai szerint az erkölcsi magatartás viszonylag fejlett színvonalán álló tanulók, még felsőbb osztályosok is, az erkölcsi fogalmak tartalmát pontatlanul, vagy egyenesen helytelenül tárják fel. I.M.Krasznobajev jelentős tényanyag alapján jutott arra a következtetésre, hogy az etikai fogalmak tartalmának feltárása az esetek többségében nem felel meg a tanulók életkori lehetőségeinek, általános intellektuális fejlődésüknek és az erkölcsi magatartás általuk felhalmozott tapasztalatainak.

Ezt a megállapítást alátámasztják V.I.Szelivanov adatai, melyek szerint az erkölcsi fogalmak tartalmát a vizsgált 7. és 8.osztályos tanulók közül 49,8 % tudta elegendő pontossággal feltárni, 25,4 % egyáltalán nem tudta szavakban kifejezni, hogy mit ért bizonyos erkölcsi fogalmakon, a tanulók 24,8% pedig helytelenül tárta fel^{sz} adott erkölcsi fogalmak tartalmát. /8/

Az erkölcsi szokások szerepével a személyiség fejlődésében ugyancsak több kutató foglalkozik /A.A.Szmirnov; A.E.Adrianova; M.N.Gumcsina ; A.L.Snirman stb./

A magatartás szokásformáinak megszilárdítása problémájával, valamint az erkölcsi szokásoknak a személyiség fejlődésében

betöltött szerepével, L.I. Bozsovic's vezetésével több irányu kutatás folyik a PTA Pszichológiai Intézetének laboratóriu- mában. /L.Sz. Szlavina; N.F. Prokina kutatásai /10; 8; / /.

A k o l l e k t i v i z m u s kialakításának pszicholó-
giai problémáival is több
irányu kutatás folyik.

Ilyen értelemben az utóbbi években egyre jelentősebb szere-
pet töltenek be azok a kutatások, amelyek a tanulók k ö z ö s
s é g i v i s z o n y u l á s a i n a k problémájával
foglalkoznak.

Lényegében e problémakörhöz tartozik a tanulók s z e m é-
l y e s k a p c s o l a t a i n a k neveléslélektani vizs-
gálata. Ilyen értelemben szeretnénk kiemelni J.L. Kolominszkij
kutatásait. /10; 26; 27; 28; /

A közösségben kialakuló i n t e r p e r s z o n á l i s
k a p c s o l a t o k ⁺ jellegével kapcsolatban folytat ku-
tatásokat P.M. Jakobszon. /23/

Az elsőosztályos tanulók interperszonális kapcsolatainak kia-
lakulása vizsgálatánál abból indul ki, hogy a gyermek beirat-
kozása az iskolába egész sor komoly változást eredményez az
életében, összehasonlítva az előző óvodai vagy családi hely-
zetével.

Az iskola első osztályába kerülve u j é l e t f e l t é-
t e l e k közé kerül a gyermek, u j k ö v e t e l m é .
n y e k k e l kerül szembe, meghatározott tanulmányi tevé-
kenységgel r e n d s z e r e s e n kell foglalkoznia.

A gyermeknél u j v i s z o n y o k rendszere alakul ki,
nemcsak a kollektiva életét irányító tanítóval, hanem osztály-
társaival is, akikkel együtt kell hogy teljesítse különböző
iskolai közelezettségait a tanulás, a magatartás és egész
sor más kérdés vonatkozásában. Mindezek a tényezők u j kapcsa-
latok kialakulását eredményezik a gyermekközösség tagjaival,
u j érdekek és törekvések alakulnak ki annak érdekében, hogy
a gyermek m e g h a t á r o z o t t h e l y e t foglal-
hasson el^a közösségben. P.M. Jakobszon és munkatársai /pszi-
chológusok és pedagógusok / közös munkájuk során a következő

⁺" межиндивидуальная связь"

kérdésekre kívántak választ kapni: Milyen az interperszonális kapcsolatok jellege az elsőosztályosoknál?

Milyen fogalmakkal rendelkeznek a tanulók ezekről a kapcsolatokról, hogyan változnak ezen fogalmak a tanév folyamán?

A mindennapos foglalkozások során mikor van lehetőség arra, hogy a gyermekek az egymásközötti érintkezés során megismerjék egymást?

A kutatás nem terjedt ki a gyermeki interperszonális kapcsolatok egész rendszerére, csupán arra hogy ezek a kapcsolatok hogyan nyilvánulnak meg a gyermekek egymáshoz való viszonyában.

A két megismételt cikusból / a II.félév elején és végén / álló kísérlet eredményeként P.M.Jakobszon többek között arra a következtetésre jutott, hogy az elsőosztályos gyermekeknek bizonytalan fogalmaik arról, hogy tulajdonképpen ki is a barátjuk; igen gyakran olyan gyermeket nevez az első tanuló barátjának, aki őt egyáltalán nem számítja a barátai közé.

P.M.Jakobszon szerint az óvodás gyermeknek iskolás tanulóvá válása folyamata / szervezett közösségben rendszeres tanulással foglalkozva /, ahhoz vezet, hogy a gyermeknél az nemcsak az interperszonális érintkezés új tapasztalata jön létre, hanem új értékelési kritériumai alakulnak ki társai magatartását illetően, amely lehetővé teszi a barátok választását.

L.I.Bozsovics; L.Sz.Szlavina és A.V.Vegyenov kutató tevékenységében is jelentős helyet kap az elsőosztályos tanulók pszichikus fejlődésének, társadalmi-pszichológiai fejlődésének kérdése.

Személyiségfelfogásunknak megfelelően nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a kutatásokat sem, amelyek a személyiséggel elválaszthatatlanul összefüggő pszichikus folyamatok, állapotok, reakciók és tulajdonságok /szükségletek, érdekek, eszmék, irányultság, képesség, temperamentum, jellem/ vizsgálá-

-latával kapcsolatosak. Az általános lélektani személyiség-vizsgálatok, a társadalomlélektani kutatások, valamint a fejlődés-és neveléslélektani kutatások a személyiség megismerése tekintetében - ha más és más aspektusból is, de mégis összegezést nyernek. A pszichológia valamennyi szakterületének megvan a maga kutatási témája, speciális tárgya és ebből adódó irányultsága, azonban a pszichológia tudománya egészében és egyes ágazatai külön-külön csak úgy fejlődhetnek intenzíven, ha a kutatási tapasztalatok összegezést nyernek. A szovjet neveléslélektani kutatások irányai mereven nem különíthetők el a pszichológiai kutatás egyéb irányaitól, legkevésbé a személyiség vonatkozásában, mely problémakör vonatkozásában nemcsak a pszichológia szakterületei, hanem más tudományok is integrálódnak.

A személyiség tanulmányozásának elvei és irányai témakört lezárva indokolt lenne, hogy azokkal a kérdésekkel is foglalkozzunk, amelyek a tanulói személyiség tanulmányozása programjával kapcsolatosak. A szovjet pszichológiában - abból a helyes elvből kiindulva, hogy a személyiség tanulmányozása tervszerű és szisztematikus kutatást igényel pontosan átgondolt és előre összeállított program alapján - a programok számtalan variációját találhatjuk meg. /A.G.Kovaljov; V.N.Mjasziscsev; A.L.Snirman; A.F.Lazurszkij; V.A.Kruteckij; N.D.Levitov és mások összeállításában./

Ezen programok ismertetésével és elemzésével nem kívánunk foglalkozni.*

A személyiség tanulmányozásának programjai közül csupán egyet kívánunk ismertetni, melyet A.G.Kovaljov állított össze a tanulói személyiség erkölcsi - pszichológiai tanulmányozása szempontjából.

*A személyiség tanulmányozásának szempontjaival kapcsolatban, a különböző programok vonatkozásában gazdag anyagot találhatunk Németh Kálmán bölcsészdoktori értekezésében /56/.

2. A tanulói személyiség
erkölcsi-pszichológiai tanulmányozásának
programja

I. Az iskoláskor előtti személyiség formálódásá-
nak és életének története

1. A család anyagi és kulturális életfeltételei,
azok alakulása.
2. A családtagok közötti kölcsönös viszony és
azok hatása a gyermekre.
3. A család erkölcsi-pszichológiai atmoszférája.
4. A gyermek életmódja a családban és annak ala-
kulása /játék, munka, egyéb/.
5. A gyermek családon kívüli kapcsolatai:
 - 1/ családok közötti kapcsolatok és azok ha-
tása a gyermekre;
 - 2/ társaival való kölcsönös kapcsolatai az
óvodában vagy a lakása közelében /játék,
találkozások, foglalkozások/ és ezek ha-
tása.
6. A gyermek erkölcsi képzeteinek jellege.
7. Az iskolás kialakuló erkölcsi magatartásának
sajátosságai.

II. A kisiskolás erkölcsi-pszichológiai arculatá-
nak formálódása és életének története

1. Az általános iskolai osztályközösség és annak
jellemzői.
2. Az általános iskolai tanító jellemének és pe-
dagógiai képzettségének tulajdonságai.

3. A kisiskolás iskolán kívüli kapcsolatai és azok hatása a gyermekre.
4. Az iskola és a család kölcsönös kapcsolata és annak hatása a gyermek erkölcsi-pszichológiai tulajdonságaira.
5. Erkölcsi képzetek és fogalmak.
6. Az iskolás életmódja az iskola és a család feltételei közepette, az alsóbb osztályokban történő oktatás periódusában / a tanulás - hoz és a munkához való viszonya, a közösséghez és a szüleikhez való viszonya, társadalmi aktivitása, hajlamai és érdeklődései./
7. Tanulmányi előmenetele és szorgalma.

III. A serdülő vagy felsőbb iskolás viselkedési módjának és életfeltételeinek elemzése

1. A közösség és annak struktúrája.
2. A közösség életének erkölcsi-pszichológiai atmoszférája.
3. A tanulmányozott tanuló közösségben elfoglalt helye / az aktívban vagy a passzív tanulók között/.
4. A tanulmányozott tanuló tekintélye a közösségben / értékelés és igények/.
5. A tanulmányozott tanuló viszonya a közösséghez / értékelés és igények/.
6. A közösség tekintélye a tanulmányozott tanuló szemében.
7. A különböző tanárok viszonya a tanulóhoz, ezen viszonyoknak a kritériumai.
8. A tanuló viszonya tanáraihoz és ezen viszonyok motivumai / ezen kérdés tanulmányozása a kutató részéről óvatosságot és pedagógiai tapintatot igényel/.

9. Az iskolán kívüli kapcsolatok jellege és ezen kapcsolatok hatása a tanuló magatartására.
10. Életmód a családban / munka, tanulás, pihenés /.
11. A tanuló erkölcsi meggyőződései.
12. A tanuló viszonya a különböző tantárgyakhoz és ezeknek a viszonyoknak a motivumai.
13. A tanuló munkához való viszonya.
14. Társaihoz való viszonya.
15. A társadalmi kötelezettségekhez való viszonya, a társadalmi tevékenységben kifejtett aktivitásának színvonala és motivumai.
16. Mennyire felelnek meg a tanuló erkölcsi meggyőződései életmódjának és magatartásának.

IV. Az iskolás összegező jellemzése

1. Az iskolás erkölcsi jólneveltsége, amely az emberekhez való viszonyaiban nyilvánul meg / szülőkhöz, tanárokhoz, társaihoz /, - kollektivizmus, tapintatosság és figyelmes-ség, igazságosság és becsületesség, következetesség.
2. Az erkölcsös magatartás teljessége és következetessége életének különböző szituációiban vagy határozatlanság és kétszínűség; ezek okai.
3. Különböző emberekhez való viszonyában tanusított módora / a külső és a belső jólneveltség egysége /.
4. A munkához és a társadalmi tevékenységhez való viszonyának erkölcsi ösztönzői, ezek fejlődésének színvonala.
5. Erkölcsi képzetek, fogalmak és meggyőződések.
6. A tanulmányi, a munka és a társadalmi munka

eredményessége és a tanuló lehetőségeinek értékelése.

7. A tanuló viszonya a szülők, tanárok és társai bírálataihoz, kritikai megjegyzéseihez, tanácsaihoz és a büntetésekhez.
8. A tanuló gyakorlati tulajdonságai /jártasságai és készségei a munkában, kezdeményezőkézsége, állhatatossága a munkában/.

A.G.Kovaljov a tanulók erkölcsi-pszichológiai tanulmányozása programjáról szólva megállapítja, hogy a programban foglalt szempontok csak bizonyos tájékozódást kívánnak nyújtani az ilyen irányban történő vizsgálatokhoz. A vizsgálat feladataitól függően az egyes fejezetekhez tartozó kérdések kibővíthetők, mások elhagyhatók. A.G.Kovaljov tehát nem merev sémát kíván nyújtani a tanuló erkölcsi-pszichológiai fejlődése tanulmányozásához, sőt külön kiemeli hogy a személyiség tanulmányozása folyamatában új kérdések merülhetnek fel, amelyeket be kell iktatni a programba. /32-52./

Véleményünk szerint is ez a helyes álláspont. A személyiségvizsgálatok elveiről szólva már kifejtettük azon álláspontunkat, hogy a dialektika törvényei nem szoríthatók merev sémákba, nem válhatnak dogmává. A személyiség fejlődésére a dialektika törvényei, mint a magasanszervezett anyag mozgásformáira sajátosan érvényesek. Ez a sajátosság a személyiség dialektikusan determinált fejlődésében rejlik. Amennyiben ezt a fejlődést akár az erkölcsi-pszichológiai tulajdonságok kialakulása, akár más tulajdonságok fejlődése aspektusából vizsgáljuk, a tanulmányozott jelenség programjának kellő rugalmassággal kell rendelkeznie, mert csak az ilyen program biztosíthatja a vizsgált jelenség tanulmányozása során feltárt törvényszerűségek teljességgel történő rögzítését.

3. A személyiség tanulmányozásának módszerei

A személyiség tanulmányozásának módszereit tekintve a szovjet pszichológusok általában nem használják a polgári pszichológiában elsősorban alkalmazott t e s z t m ó d s z e r t /vö.15.o./,sőt egyes pszichológusok abból a meggondolásból kiindulva,hogy a személyiség mint egészes egység nem tanulmányozható kísérleti uton, ellene vannak a l a b o r a t ó r i u m i k i s é r l e t alkalmazásának is.Lényegében ilyen álláspontot foglal el N.D. Levitov; A.L.Snirman és még más pszichológusok.

A.G.Kovaljov egy régebbi munkájában szintén a laboratóriumi kísérlet ellen foglalt állást: "Teljesen világos -irta-, hogy a laboratóriumi kísérlet nem szolgálhat eszközként a tanuló lényeges sajátosságainak tanulmányozásához." + /8/ A.G.Kovaljovot elsősorban -véleményünk szerint- a funkcionalista szemlélet elleni állásfoglalása készítette a laboratóriumi kísérlettel szembeni álláspontra.

Későbbi munkáiban viszont már A.G.Kovaljov is kiemeli a laboratóriumi kísérlet fontosságát.^{/32/}

Feltevésünket igazolja,hogy a személyiség tanulmányozásának módszerei közül három alapvető módszert emel ki:

- 1/ a természetes kísérlet módszerét;
- 2/ a pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszerét;
- valamint
- 3/ a laboratóriumi kísérlet módszerét.

Azt is szeretnénk megjegyezni,hogy N.D.Levitov a pszichikus állapotok tanulmányozása során mint kiegészítő módszert alkalmazta a laboratóriumi kísérlet módszerét például a "motivumok harca" vizsgálatánál.Mivel az affektív állapotok fel-

+ Ковалев А.Г. О работе классного руководителя по изучению личности школьника,1949.

tűnően megnyilvánulnak az ember mimikájában N.D.Levitov igen hasznos módszernek tartja a fotó-és filmfelvételek tanulmányozását.

N.D.Levitov szerint: "A pszichikus állapotok diagnosztizálása céljából alkalmazható a kísérlet módszere is - természetes és laboratóriumi.... de /T.I.Agafanov kísérletére utalva/ kétséges, hogy a "motivumok harca" állapotának tanulmányozása a kísérlet mesterséges szituációjában megfelelő-e az élet szituációinak: hiszen a pszichikus állapot elsősorban attól függ, hogy mennyire jelentős az ember számára az a szituáció amelybe került." /45-34/

N.D.Levitov tehát egészében nem veti el a laboratóriumi kísérlet módszerét, csupán alkalmazhatóságának kereteit szűkíti le /L.I.Bozsovcics szerint/ tulságosan.

A személyiség vizsgálatának valamennyi módszerével nem kívánunk részletesen foglalkozni,⁺

A m e g f i g y e l é s / komplex vagy speciális/;

A b e s z é l g e t é s / egyéni, csoportos, irányított stb./;

A t e v é k e n y s é g e r e d m é n y e i n e k

e l e m z é s e /dolgozat, rajz, kézimunka, munkadarabok stb./;

a k é r d ő i v e s m ó d s z e r / tanulókhöz, szülőkhöz/;

a z ö n é l e t r a j z és más személyes tárgyú d o l g o z a t o k i r a t á s á n a k módszere, /irodalmi művek elemzése stb./;

a k i s é r l e t i módszerek / laboratóriumi vagy természetes kísérlet/;

a t e r m é s z e t e s p s z i c h o l ó g i a i - p e d a g ó g i a i kísérlet;

a s z o c o m e t r i a módszere, mindazon módszerek amelyek alkalmazását megtaláljuk a szovjet pszichológia azon módszerei között, amelyek a személyiség megismerése céljából és nevelése céljából nyernek alkalmazást.

Ilyen értelemben legteljesebben a pszichológiai-pedagógiai kísérletben összegeződnek a személyiség vizsgálatának egyes módszerei.

⁺E módszerek részletes kifejtését lásd: /10;13;56;64;valamint/8;/32;/.

a. A természetes kísérlet módszere

A természetes kísérlet módszerének kidolgozása lényegében A.F.Lazurszkij nevéhez fűződik.

Lazurszkij szerint mind a m e g f i g y e l é s , mind a l a b o r a t ó r i u m i kísérlet eredményes használhatósága mellett több hiányossággal rendelkezik/ a kísérletvezető helyzete a megfigyelés során passzív; a szituáció nem ismételhető meg; nem nyújt elegendő alapot objektív elemzésre; a laboratóriumi kísérlet nem biztosítja a személyiség egészének vizsgálatát; mesterséges feltételeket teremt stb/. Éppen ezért a kísérlet pozitívumait megőrizve Lazurszkij a személyiség bonyolult megnyilvánulásait, különböző relációit természetes életfeltételek között, a személyiség tevékenysége folyamatában kívánta vizsgálni.

A.G.Kovaljov szerint a természetes kísérlet módszere mintegy k ö z b ü l s ő helyet foglal el az objektív megfigyelés és a laboratóriumi kísérlet között.

A természetes kísérlet lényege, hogy a tanulmányozott gyermek, a kísérleti személyt korábban már megvizsgált, meghatározott tevékenység /játék, munka stb./ feltételei közepette tanulmányozzák. E feltételek meghatározott reakciókat váltanak ki a kísérleti személy részéről, s mivel a kísérleti helyzet ismételhető különböző tevékenységi formákban, így pontosabban rögzíthetők az előzetesen nyert adatok, ugyanakkor a tevékenység feltételeinek a variálása lehetővé teszi annak tanulmányozását is, hogy a megváltozott feltételek milyen hatást gyakorolnak a kísérleti személy reakcióira, magatartására.

A.F.Lazurszkij a természetes kísérlet következő komponenseit állapította meg:

- 1/ a tevékenységi forma kiválasztása;
- 2/ ezen tevékenység funkcionális analízise;
- 3/ a személyiség megnyilvánulásainak megfigyelése a kiválasztott tevékenység feltételei közepette;

- 4/ a tevékenység eredményeinek rögzítése előzetes elemzése összegezése útján.

A természetes kísérlet módszerét a szovjet pszichológiában sikeresen alkalmazzák a tanulók individuál-pszichológiai sajátosságainak tanulmányozásánál, a tanítási óra és az órán kívüli foglalkozások folyamataiban.

Abból a helyes elvből indulva, hogy a személyiség minőségi elemzése csak akkor vezethet eredményhez ha a vizsgálat nemcsak elméleti, hanem gyakorlati célokat is követ, a természetes kísérlet módszerét tökéletesítve a szovjet pszichológusok kidolgozták a p s z i c h o l ó g i a i - p e d a g ó g i a i k i s é r l e t módszerét.

b. A pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszere

A természetes kísérlet módszerénél a kísérletvezető szerepe lényegében a kísérlet feltételeinek a megszervezésére korlátozódott, mely feltételek között tanulmányozták a gyermeket, majd regisztrálták a kísérlet eredményeit.

A szovjet pszichológusok közül többen /elsősorban Sz.L. Rubinstein; B.G. Ananyev; V.M. Mjasziscsev, A.G. Kovaljov, valamint L.I. Bozsovic és munkatársai/ a természetes kísérletnél lényeges változtatást eszközöltek, amennyiben a kísérletvezető a kísérleti személyt, a vizsgált személyiséget

természetes életfeltételei és tevékenységformái közepette

vizsgálja, miközben a k t i v

r á h a t á s t g y a k o r o l f e j l ő d é s é r e.

Ezek az aktiv ráhatások lehetnek n e v e l ő

vagy

o k t a t ó j e l l e g ű e k.

A szovjet pszichológiai kutatások ezen módszerének több elnevezését találhatjuk meg a szakirodalomban:

"nevelési kísérleti módszer"; "nevelőkísérlet módszere"

"oktató-kísérlet módszere", "pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszere". A.G.Kovaljov az utóbbi elnevezést találja legjobbnak, mivel tartalmában az előzőeknél helyesebben fejezi ki a kísérlet céljának két alapvető aspektusát: "a tanár tanulmányozva neveli a gyermeket és egyúttal nevelve tanulmányozza tanítványát". /32-50./

Tehát a személyiség megismerésének ez a módszere a teljesértékű tanári munka gyakorlatából fejlődött ki, erre utalnak A.G.Kovaljov azon megállapításai is, hogy a nevelő-kísérletező ráhatás személyiségformáló hatása teljes mértékben akkor biztosítható, ha a kutató maga is valamilyen felelős helyzetet foglal el az osztályban, ahol a pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszerét alkalmazza / tanár, osztályfőnök és így tovább /.

Ellenkező esetben ha nem is a maximális hatásokkal, de olyan személy is elvégezheti a kísérletet, aki közvetlenül nincs kapcsolatban ugyan az osztállyal, de előzetesen igen jól informált.

A pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszerét is előzetesen összeállított, a kutatás célkitűzésének megfelelő program alapján kell alkalmazni. /vö. 111. oldal, valamint irodalom: 56-151.o./

A pszichológiai-pedagógiai kísérlet a személyiség vizsgálatának egyéb módszereit felhasználva / megfigyelés, beszélgetés, a személyiség élettörténetének tanulmányozása, a tevékenység eredményeinek elemzése stb. / komplex-módszernek tekinthető, mely komplex-módszer alapvető sajátossága : aktív nevelési irányultsága.

A.G.Kovaljov és munkatársai sikerrel alkalmazzák az ismertetett módszert, amely egyre inkább általánossá válik a neveléslélektani kutatásokban.

Bár más elnevezéssel, de lényegében azonos tartalommal az "aktív átnevelő kísérlet"⁺ alapvető módszere a PTA Pszichológiai Intézetében folytatott kutatásoknak.

Azok a kutatások, amelyek L.I.Bozsovcics vezetésével folytak elsődlegesen azt a célt kívánták szolgálni, hogy gya-

⁺ "активный преобразующий метод"

•korlati segítséget nyujtsanak a pedagógusoknak és a nevelőknek a tanuláshoz való helyes viszony, valamint a tanulóól megfelelő magatartásának kialakításában.

L.I.Bozsovcics megállapítása szerint a későbbiek folyamán a cél fokozatosan e s z k ö z z é változott és az a k t í v á t s z e r v e z ő k i s é r l e t a további kutatás alapvető módszerévé vált.

A kísérleteket gyakorló pedagógusokkal együtt a v a l ó s á g o s p e d a g ó g i a i f o l y a m a t feltételei közepette folytatták. Előzetesen alaposan tanulmányozták a gyermek é l e t é n e k körülményeit /környezetének tagjaira is kiterjedően/, vizsgálták a gyermek előzetes t e v é k e n y s é g é n e k és magatartásának tulajdonságait.

E tanulmányozás eredményeként bizonyos hipotéziseket állítottak fel, amelyek azokat a valószínű okokat tartalmazták, melyek következményeként a gyermeknél bizonyos n e g a t í v tulajdonságok kialakultak.

A következő lépés már arra irányult, hogy a gyermek körülményeinek és tulajdonságainak jellemzőit ismerve megkeressék azokat az utakat, amelyek a gyermek negatív tulajdonságainak az á t é p í t é s é h e z vezetnek.

A kísérlet eredményességének kritériuma a gyakorlat volt, azaz a tanulmányozva nevelt gyermeknek a visszatérése a normális tanulmányi eredményekhez és a jó magatartáshoz.

L.I.Bozsovcics szerint a gyakorlatban alkalmazott módszerek /megfigyelés, beszélgetés, napló stb./ nem elegendőek a személyiség teljességgel történő megismerése számára.

A további elmélyült kutatások megkövetelik a megfelelő l a b o r a t ó r i u m i k i s é r l e t i módszerek kidolgozását is, mert enélkül a maga teljességében /fiziológiai, pszichológiai, társadalmi / nem tárható fel és nem ismerhető meg a személyiség.

c. A szociometria módszere

A személyiség fejlődése szempontjából jelentős szerepük van azoknak a személyes kapcsolatoknak, különböző relációknak, amelyek a személyiség és a környezet kölcsönhatásában alakulnak ki. Dolgozatunkban több vonatkozásban foglalkoztunk a relációk, a személyiség viszonyulásainak kérdésével. Ezekben a kérdésekben a személyiség társadalom -lélektani aspektusa nyilvánul meg, és a személyiség társadalmi jellegű, közösségi tartalma viszonyaiban realizálódik. A szociálpszichológiai kutatások előtérbe kerülésével a pszichológiában felszínre került a szociometria módszere, amely jó ideig csupán bírálat tárgyát képezte a polgári szociológia és szociálpszichológia vonatkozásában.

A szociometria módszere a polgári pszichológiában, a szociometria Moreno-féle értelmezése valóban sok veszélyt rejt magában elsősorban azért, mert a "polgári szociometria igazi arculatát az objektív kísérleti kutatás maszkja takarja" mint ahogyan Ja. L. Kolominszkij helyesen megállapította. /27/

A mikroszociológia vagy szociometria a társadalmi csoportok belső strukturáját tekintő kutatási tárgyának, mely belső struktúra /mikrostruktúra/ lényegében nem más mint a különböző érzelmek összessége, melyeket az emberek egymás iránt táplálnak. Ezek az érzelmek a Moreno által javasolt kísérleti módszerrel /a csoport vagy kollektíva tagjai valamely tevékenység elvégzéséhez meghatározott számú partnereket választanak / feltárhatók és megállapíthatók hogy hogyan keletkeznek, honnan származnak a "pszichológiai vonzalmak", hogyan keletkezik maga a "mikrostruktúra".

Moreno a marxista szociológiával polemizálva a társadalomnak az osztályokra történő tagozódását nem létezőnek "meta-szociológiai" felépítménynek tekintti, az osztályviszonyok vonatkozásában mélységesen reakciós és idealista következtetésekre jut.

Moreno a tőkés társadalomban élő emberek gazdasági és politikai egyenlőtlenségének kérdését felcseréli a pszichológiai viszonyok kérdésével, a szociológiai problémákat pszichológiai problémákkal váltja fel és a szociometria módszerét egyedüli lehetséges módszernek tekinti. A mikroszociológia az antimarkxista ideológia igényével lép fel és a személyiség vonatkozásában nemcsak idealista /a spontaneitást az isten helyezte az emberbe/ hanem reakciós is /mindig voltak, akik kevesebb "spontaneitással" és produktivitással rendelkeznek" ; "szociometriai proletariátus" stb./.

Nem tartjuk feladatunknak a polgári szociometria részletes bírálatát, csupán annyiban kívántunk e kérdéstről szólni, hogy érthetővé tegyük, m e n n y i r e i n d o k o l t volt és ma is az a bírálat amelyet a szovjet szociológusok és pszichológusok a polgári szociometriával szemben alkalmaztak. /26;28;/

Ja.L.Kolominszkij szerint az emberi kölcsönös viszonyok pszichológiai aspektusu tudományos kutatások tárgyát képezhetik, azonban ezeket azokból a reálisan létező objektív viszonyokból leszármazottaknak kell tekinteni, amelyekbe az emberek a termelés folyamatába lépve kerülnek.

A szovjet pszichológusok munkáiban megállapítást nyert, hogy még az iskolások között kialakult kölcsönös viszonyokra is a leglényegesebb hatást a különböző társadalmi faktorok gyakorolják.

A szociometria módszerének, mint a neveléslélektani kutatások egyik módszerének alkalmazását az teszi indokolttá, hogy a neveléslélektani kutatás egyéb módszerei, mint ahogyan erről az előzőekben már szólottunk a maga teljességében és objektivitásában nem képesek feltárni például egy osztály személyes kapcsolatainak jellegét, a tanulók egymáshoz való viszonyulásának sokrétűségét.

A szociometriai módszerek neveléslélektani alkalmazása terén a szovjet pszichológiában elsősorban J.L.Kolominszkij

nevét kell megemlíteni, aki a szociometriai polgári értelmezésének sokrétű bírálatából kiindulva, rámutatva e vizsgálati módszer korlátaira egyben alkalmazásának lehetőségeit kutatja.

Kolominszkij eddigi kutatásai alapján a szociometria módszerének két változatát tartja sikeresen alkalmazhatónak. Az egyik változat szerint a tanulók társaskapcsolatokat úgy kívánták feltárni, hogy a tanulóknak olyan feladatot adtak, hogy első-másod-és harmadsorban írják le annak az osztálytársuknak a nevét, akivel egy padban szeretnének ülni. A kísérletet több osztályban / 3. és 6. osztályban / négy alkalommal ismételték meg. A társválasztás motivumait kísérleti jelleggel folytatott beszélgetés, valamint dolgozat íratása / "A mi osztályunk" / útján kívánták feltárni. A másik változat szerint művészi reprodukciókat a tanuló szabad választás alapján adott át három osztálytársának. A társaskapcsolatok, a tanulók személyes kapcsolatainak indirekt úton történő feltárása lényeges szempontokra hívhatja fel a figyelmet mind az osztályközösség, mind az egyes tanulói személyiség vonatkozásában.⁺

Véleményünk szerint a szociometria módszere a személyiség közösségben elfoglalt helye és a közösség tagjaihoz való viszonya feltárása szempontjából szükséges és jól felhasználható módszer.

Igy például kiindulási alapul szolgálhat a természetes pszichológiai-pedagógiai módszer alkalmazásához, lehetővé teszi a s t a t i s z t i k a i e l e m z é s t, fényt vethet sok olyan rejtett problémára, amelyeket a nevelés-lélektani kutatás egyéb módszerei esetleg nem fednek fel. Megismételt alkalmazása bizonyos rögzítésére szolgálhat egy kísérleti ciklus során bekövetkezett strukturális változásoknak, s más módszerekkel komplex-módon alkalmazva a közösség dinamikájáról is képet adhat.

Mint önálló módszer a szociometria talán a legkevésbé alkalmas a tanulói személyiség megismerésére, de mint a személyiség közösségi kapcsolatainak feltárására irányuló módszerek e g y i k é t - feltétlenül használandónak tartjuk.

⁺Lásd: /10;23;24;25;26;27;28;56;79;/

4. A tanulók személyes
kapcsolatainak a vizsgálata az
általános iskola 8.osztályában

A szovjet személyiség-és társadalomlélektani kutatások tapasztalatainak felhasználásával dolgozatunk befejező részében saját vizsgálatunkat szeretnénk ismertetni.

A tanulók személyes kapcsolatainak a vizsgálata a szovjet pszichológiai kutatásoknak viszonylag új területe. Lényegében ugyanezt állapíthatjuk meg a "relációk pszichológiájáról" is, amely elsősorban a személyiség viszonyulásainak, az aspektusából kívánja a személyiség lényegét feltárni.

A tanulói személyiség viszonyulásai bizonyos értelemben az osztályközösség tagjaival való személyes kapcsolataiban realizálódnak. E kapcsolatok feltárása mind a tanulói személyiség, mind a közösség nevelése szempontjából jelentős. A tanulónak a közösségben elfoglalt helye és szerepe, társainak iránta tanúsított magatartása, e közösségben kialakuló baráti kapcsolatok pozitív és negatív irányban is befolyásolhatják személyiségének fejlődését.

A személyes kapcsolatok jelentőségét felismerve a személyiség és a közösség vonatkozásában, egyre több szovjet pszichológus foglalkozik olyan módszerek kidolgozásával, amelyek lehetővé teszik a tanulók személyes, intim kapcsolatának feltárását, elősegítik a személyiség szubjektív, "belső szférájának" megértését.

A következőkben ismertetendő kísérletünk az elmondottak figyelembe vételével, elsősorban a "szociometria és a statisztika módszere" alkalmazásának lehetőségeire kívánja a figyelmet felhívni.

A Szegedi Tanárképző Főiskola II.Sz.Gyakorló Általános Iskola 8.osztályában,elsősorban a szociometria módszerével kívántuk az osztályközösség strukturáját feltárni és a tanulók kölcsönösségi kapcsolatait megállapítani.

Az általunk végzett felmérés bizonyos értelemben azoknak a kapcsolatoknak a r ö g z i t é s é r e szolgált,melyek az osztályközösségben több iskolai év során alakultak ki.A tanulók viszonylag jól ismerik egymást és az osztályfőnök is jól ismeri a gyermekeket.

Az osztályfőnök 1964/65.és 1965/66.évben eszközölt feljegyzései - a gyermek családi körülményei;családlátogatás tapasztalatai /bizonyos képet nyújtva a gyermek családon belüli helyzetéről és viszonyairól /;a tanuló értelmi fejlődése; erkölcsi-akarat és érzelmi tulajdonságai; közösségi viszonyulásai; - arról tanuskodnak,hogy az osztályfőnök ódaadó munkát végzett a tanulók megismerése és nevelése érdekében.

Az osztályfőnöki munka tapasztalatainak /megfigyelés;beszélgetés/ felhasználásával és az általunk alkalmazott szociometriai és statisztikai módszer útján nyert adatok feldolgozásával kívánjuk ismertetni a kísérlet eredményeit és a kísérlet tapasztalatait.

A kísérletben 27 tanuló vett részt,az osztály létszáma 29 fő.

A kísérletben résztvevő tanulók személyi kapcsolatainak feltárása céljából a tanulóknak kiadott k é r d ő i v a következő kérdéseket tartalmazta:

- I. Nevezd meg 3 osztálytársadat /első-másod-harmadsorban/, akikkel szívesen vagy együtt!
- II. Nevezd meg 3 osztálytársadat /első-másod-harmadsorban/, akikkel nem szeretsz együtt lenni!

- III. Vitás ügyeiddben kit választanál társaid közül döntőbírónak ?
/első-másod-harmadsorban/
- IV. ua. negatív értelemben.
- V. Kire mernéd rábízni titkaidat osztálytársaid közül?
/első-másod-harmadsorban/
- VI. ua. negatív értelemben.
- VII. Kivel szeretsz együtt játszani?
/első-másod-harmadsorban/
- VIII. ua. negatív értelemben.
- IX. Osztálytársaid közül ki az aki szívesen segít Neked és általában társaidnak ?
/első-másod-harmadsorban/
- X. ua. negatív értelemben.
- XI. Mi a véleményed önmagadról?

A feltett kérdések vonatkozásában különfelhívtuk a figyelmet a rangsorolásra, valamint arra hogy lehetőleg indokolja meg választásait.

Belátásuktól tettük függővé, hogy aláírják-e a kérdőíveket vagy sem. Arra is lehetőségük nyílt, hogy ne válaszoljanak minden kérdésre, illetve nem volt feltétlenül szükséges az sem, hogy "mindenáron" három tanulót válasszanak.

Ezekkel a lehetőségekkel éltek is a tanulók. Érettségükről tanuskodik, hogy egy-két tanulótól eltekintve szívesen és komolyan válaszoltak a kérdésekre, sőt néhány tanuló kivételével alá is írták a kérdőíveket.

A későbbi kontroll azt igazolta, hogy az önkéntesen aláírt kérdőíveken a tanulók őszinte válaszokat adtak.

Kételyeink elsősorban abból adódtak, hogy a fiú és a leány

tanulók az I.-II.kérdéseknél nem választották egymást, s így a választások alapján készült szociometriai vázlatukon az osztály fiú és leány csoportra szakadt. A személyes kapcsolatokat rögzítő táblázatok /1-5/ elkészítésénél a következő módon jártunk el:

I.kérdésre adott válaszok alapján

- 1.helyen választotta: 1.sz.táblázat/elsődleges kapcsolatok;amennyiben a választás kölcsönös $\longleftrightarrow$ közvetlen baráti kapcsolatra utal,amennyiben egyoldalú akkor közvetlen baráti kapcsolat kiépítésére való törekvést fejez ki./
- 2.helyen választotta: 2.sz.táblázat/másodlagos kapcsolatok;itt már a közvetlen baráti kapcsolatok mellett az osztálytársi,padtársi kapcsolatok is előtérbe kerülnek,s ez a 2.sz. táblázaton már egységesebb szociometriai alakzatban jut kifejezésre./
- 3.helyen választotta: 3.sz.táblázat /harmadlagos kapcsolatok;főleg a fiúk közül többen már nem is választottak harmadsorban,amennyiben választottak -egy-egy baráti kör tagjai választották egymást,kimerítve a kölcsönös választás lehetőségét./

Jelölések: A kapcsolatokat attól függően,hogy milyen sorrendiségű kapcsolatot jelölnek különböző színekkel /piros,kék,fekete/ jelöltük. Azoknak a tanulóknak a nevét,akiket legtöbben választottak : piros, akiket nem választottak,vagy komolyabb nevelési problémát,okoznak -zöld-színnel jelöltük. Mivel az I.-II. kérdésre adott válaszoknál a fiúk és a leányok nemek szerint elkülönültek szükségessé vált az egyes táblázatokon a "fiú"; "leány" jelölés.

A kérdőívre adott válaszok

s t a t i s z t i k a i feldolgozása: A kérdőívek válaszait összegezve az I.-II; III-IV; és a IX.-X. kérdésekre adott válaszok alapján készítettünk grafikont.

A statisztikai összesítés során a következő eljárást alkalmaztuk: 1.helyen jelölte : 3 pont

2. " " : 2 "

3. " " : 1 "

A nagyobb pontszám /3/ az elsődleges választás tartalmi értékét kívánja tükrözni.

A grafikonon a "pozitív" választásokat "piros"

a "negatív" " " " kék " színnel jelöltük.

A k i s é r l e t eredményei, következtetések:

Véleményünk szerint az adott osztályban reálisan létező

személyes kapcsolatok jellemzőit az összesített eredmények alapján készített vázlatok /4., 5.sz./ csak akkor fejezik ki a maguk teljességében sematikus ábrázolásban, ha előzetesen szemléltetjük a közvetlen baráti kapcsolatok jellegét.

Amennyiben összehasonlítjuk az 1.sz.táblázatot a 4. és 5.sz. táblázatokkal, azt tapasztaljuk, hogy az összesített táblázat az osztályközösségről viszonylag egységes képet mutat.

Attól eltekintve, hogy a fiú és leány csoport elkülönül, csupán a "G.M. - S.Z.-H.J.," alakzat válik ki az osztály közösségi strukturájából. Ezek a tanulók külön élnek a közösségtől, és valójában egymással sincsenek baráti kapcsolatban.

Az 1.sz.táblázaton viszont t ö b b egymástól külön álló kisebb és nagyobb csoportot találunk, az elsődleges baráti kapcsolatoktól függően.

Kölcsönösen választották egymást N.Géza - K.István;

S.Aranka -G.Ágnes; A.Katalin - D.Katalin.

Ezek a kapcsolatok közvetlen barátságot tükröznek.Ebből adódóan különül el D.K. a nagyobb szociometriai alakzattól az 1.sz.táblázaton. A.K. és D.K. közvetlen barátsága, különösen D.K. esetében nem zárja ki a közösségi viszonyulásokat,amit szemléletesen tükröz az 5.sz.táblázat,melyen D.K. középponti helyet foglal el.A statisztikai táblázatokból kitűnik,hogy D.K. tanulót mind a fiú,mind a leány osztálytársai tisztelik és szeretik.

Vizsgáljuk meg mi a magyarázata D.Katalin népszerűségének az osztályban - barátnője,osztálytársai és osztályfőnöke véleménye alapján:

A.Katalin szerint: "kedves,őszinte hozzám,és nem mondja el másoknak,amiről beszélünk.Önfeláldozó, elkísért az orvoshoz,amikor beteg voltam...Megosztja velem az uzsonnáját... Mátsszani is szeretek vele,mivel ügyes és becsületes.

Osztálytársai véleménye: "rendes";"kedves";"megértő";"igazságos,nem néz el semmit";
"gyakran segít a tanulásban";
"szeretek vele lenni,m i n d e n -
k i n segít";"bizhatok a titoktartásában";"bizok benne";
"mert sokszor igazságosan dönti el a vitatkozást vagy a veszekedést";
"szerény,ha kérjük,mindig jön és játszik velünk";
"nem néz le senkit";"szorgalmas"stb.

Osztályfőnöke: "Családi körülményei példásan rendezettek,ott-honi magatartása kifogástalan.A családon belüli kapcsolatok kedvezően hatnak a gyerekre. Tanulmányi eredménye 4,3 ; egy-két tárgy okoz számára kisebb problémát,de kitartó munkával legyőzi a nehézségeket...Szolid,

szerény, megbízható gyerek..."

Mint ő r s v e z e t ő az őrséért, de az egész osztályért szívesen dolgozik. A közösségben segítőkészségeért szeretik."

Az 5.sz.táblázatot vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy D.Katalin közvetlen baráti köréhez középponti helyet elfoglaló tanulók tartoznak /N.Katalin és Sz.Ágnes/, akikről csaknem egyöntetűen pozitív a véleménye a közösségnek és az osztályfőnöknek is. D.Katalin legjobb barátnője A.Katalin kitűnő tanuló, jó sportoló, sőt a közösségi megmozdulásokon, őrsi vetélkedőkön is igen a k t i v , de s e g i t ő k é s z s é g e főleg közvetlen barátnői irányában nyilvánul meg, éppen ezért a kölcsönösségi vázlat és a tanulók véleménye arra utal, hogy A.K. k ö z ö s s é g i v i s z o n y u l á s a i miatt nem került centrumba.

A 3.sz.vázlatot megtekintve azt tapasztaljuk, hogy a harmadlagos kapcsolatok tekintetében A.K.-G.Á.-E.I. külön alakzatot képez. Ez az alakzat azért érdekes, mert A.K. kifejezetten n e g a t i v értelemben nyilatkozik azokról, főleg G.Á.-ról, akik éppen őt választották.

Véleményéből következőtve feltehetően egy régebbi baráti kapcsolat felbomlásáról van szó / A.K.részéről bizonyos mértékig indokoltan "nem tartják be ígéretüket" stb./, melynek következtében negatív módon viszonyul régebbi barátnőihez, bizonyos mértékig többi társaihoz, így az osztályközösséghez való tartozása tulajdonképpen / a kölcsönösségi vázlat szerint / D.K.-hoz fűződő baráti kapcsolatában merül ki, még akkor is, ha a közösség megmozdulásain aktív. Bár hipotézisünket mind a kölcsönösségi vázlat, mind a statisztika alátámasztja, mégsem lehet alaposabb elemzés nélkül olyan következtetést levonni, hogy A.K.nem jó közösségi ember.

A szociometriai vázlatok és a statisztikai táblázatok minden esetre f e l h i v j á k a f i g y e l m e t , hogy esetleg a látszólag "problémamentes" tanulónál is lehetnek problémák, nevezetesen a közösségi viszonyulás terén.

A közösségi viszonyulás tekintetében még érdekesebb S. Aranka helyzete az 5. és a 9.sz.táblázaton.

S.A. kitűnő tanuló, osztályfőnöke szerint: "nagyon intelligens, kiváló ér-

telmi képességekkel rendelkező gyerek...

ugyanakkor: "a közösségben nem aktív, tudását nem adja át..." "osztálytársait lekezelem..."

A közösség fejlettségére utal, hogy S.A. valamennyi pozitív tulajdonságát elismerve itélik el negatív tulajdonságait, melyek elsősorban közösségi magatartása, segítőkészsége terén mutatkoznak meg.

A vizsgálat azt mutatja, hogy a tanulónak a közösségben elfoglalt helyét nem elsősorban a tanulmányi munkája, hanem közösségi viszonyulásai határozzák meg.

Sz. Ágnes tanulmányi eredménye 4,4 tized, mégis középpontba került, elsősorban jó közösségi kapcsolatai miatt.

Nemcsak a fiúk, de az egész osztály viszonylatában egyike a legkedveltebb tanulóknak B. Sándor /4,7/, aki közösségi magatartását tekintve az első helyen áll /9.sz.tábl./; a fiúk kölcsönösségi vázlatában abszolút középponti helyet foglal el. R. Géza /5/ tanulmányi eredménye ellenére, valamennyi táblázaton B.S. mögött áll.

Természetesen a tanulmányi eredménynek is jelentős szerepe van a személyes kapcsolatok kialakulása és a közösségi vélemény tekintetében, de nem az elsődleges szempont az egyoldalú vagy a kölcsönös választások vonatkozásában.

Mindezekre a tényezőkre fel kell figyelnie az osztályfőnöknek, és a további vizsgálat során arra is választ kell adnia, hogy milyen motivumok a döntőek a személyes kapcsolatok kialakulásánál.

A következőkben néhány olyan kérdést szeretnénk felsorolni, amelyek szükségszerűen felmerülhetnek egy szociometriai felmérés kapcsán:

Milyen negatív tulajdonságok miatt vegyülnek el a közepes vagy annál gyengébb tanulmányi eredményt produkáló tanulók között jeles tanulók?

Miért zárkoznak el egyesek a közösségtől?

Miért zárkozik el a közösség egyes tanulóktól?

/ezt az elzárkozást mennyiben befolyásolják egyrészt a tanuló tulajdonságai, otthoni körülményei;

másrészt a közösség fejlettségi mutatói./

A közösség mennyiben befolyásolja a személyes kapcsolatok kialakulását?

A már kialakult kapcsolatok miért bomlanak fel és alakulnak újak?

Melyek a személyes kapcsolatok kialakulásának motiváló tényezői?

Mi az oka annak, hogy egyes tanulók közösségi aktivitása ellentmond a közösségi közvéleménynek?

/ezen aktivitásának melyek a motivumai; mennyire fejlett a közösségi közvélemény./

Miért van az, hogy egyes tanulók különböző oldalakról kísérleteznek mégsem tudnak a közösséghez kapcsolódni! /4.sz. és 5.sz. vázlat/

Miért elszigeteltek egyes tanulók?

A közösségi közvéleményt mely csoportok, vagy egyes személyek befolyásolják pozitív vagy negatív irányba?

Mi az oka annak, hogy adott közösségen belül a fiúk és a lányok a személyes választások alapján elkülönülnek?

/mennyiben valós ez az elkülönülés és mennyiben maradtak "rejtettek" ezek a kapcsolatok a felmérés során/

Az osztályon kívüli kapcsolatok mennyiben befolyásolják az osztályos belüli személyes választásokat?

Elsősorban a közösség aspektusából említettünk néhány kérdést szociometriai felmérésünk alapján. Ezeken kívül, valamint velük kapcsolatban újabb és újabb problémák merülhetnek fel, amelyek újabb vizsgálatokat igényelnek.

A következőkben arra kívánunk r e s z -
b e n választ adni, hogy mi okozza

G.Miklós - S.Zoltán - H.József csoport elkülönülését a
közösség egyébként "viszony-
lag egységes" strukturájától.

G.Miklóst az osztályközösség m i n d e n t e k i n t e t -
b e n n e g a t i v a n é r t é k e l t e ,

S.Zoltán kivételével, aki vonzódik hozzá, mint negatív példaképet követi. Kettőjük kapcsolata nem nevezhető barátságnak legfeljebb iskolai "haverságnak". G.M. senkit nem választott társai közül. A kérdőív valamennyi kérdését k i h u z t a , de a nevét "vagányságból" ráírta.

G.M. lenézi, megveri osztálytársait, köztük S.Z.-t is, aki mint a gyengébb az erősebbhez vonzódik a tulkoros G.M.-hez.

G.M. rossz példája az erős közvélemény hatására csupán S.Z. személyében talál követőre.

H.József tulajdonképpen senkihez sem tartozik az osztályban, hiszen "nincs olyan osztálytársam" indoklással nem választott társat. Arra a kérdésre, hogy kivel osztaná meg titkait a következőket válaszolta: "Senki vel nem közölném, mert úgy érzem, mindenki "utál". Ha valaki barátkozni akar velem, akkor a másik szünetben lenéz."

Jellemző, hogy S.Z. milyen indoklással választotta H.J.-t másodszorban társnak: "kis játékos fiú, jólesik a pajkosságain nevetni, kis bohókás gyerek."

H.J. mivel társai lenéznek és megverik egyrészt az erősebbek előtti "bohocco-dással", másrészt a nálánál gyengébbek megverésével próbál kitűnni.

A statisztikai táblázatokból n e g a t i v értelemben messze kinagyalik G.M. és S.Z., ugyanakkor az is kitűnik, hogy H.J.-ra sem pozitív sem negatív vonatkozásban nem sok ügyet vetnek társai.

Mindhárom tanuló, különösen G.M. súlyos nevelési problémát jelent az osztályban tanító tanárok, az osztályfőnök és nem utolsósorban a szülők számára. G.M. esetében különösen megnehezíti az osztályfőnök dolgát, hogy G.M. bátyja rossz példáját követi, és a szülők képtelenek /előző mértéktelen kényeztetés! / a két fiúval pozitív eredményt elérni. A fiúk magaviseletével kapcsolatos viták megmérgezik a család légkörét.

A három tanuló értelmi fejlettsége különböző, a legértelmesebb közöttük G.M., aki ennek ellenére osztályt ismételt, de jóformán egyáltalán nem tanul, csavarog, az iskolából igazolatlanul késik, mulaszt.

Erkölcsei-pszichológiai arculata mindhárom tanulónak alapvető fogyatékosságokat tükröz, ebből adódóan közösségi magatartásuk, a közösség tagjaihoz való viszonyuk negatív irányba hangolja ellenük a közösségi közvéleményt.

Nem kívánunk problémájukkal részletesebben foglalkozni, mégis szükségesnek tartjuk ismertetni S.Zoltánnak a IX. és X.kérdésre adott válaszát, amely egyaránt fényt vet az osztály legfejlettebb közösségi érzelmi tanulójára:

B.Sándorra és az osztály egyik legkevésbé közösségi érzelmi tanulójára, a "nehezen nevelhető gyermek" típusára: S.Zoltánra.

IX.kérdésre adott válasza: "B.Sándor, szerény, az osztályban talán ő a legjobb szívű gyerek velem és mindenkivel egyaránt."

A X.kérdésre adott válasza: "Nemigen szoktam senkitől segítséget Kéri, az osztájtól. Mert tudom hogy ugysis megtagadnák tőlem, mert én rossz tanuló vagyok. Sok tanár szerint, hanyag, csavargó. És az osztálytársaim nem szeretnek csavarkokkal barátkozni. /Pedig most már van olyan a magatartásom mint akármelyiké, néha még sokkal jobb is./ Mert azt a tanárok nem veszik észre, ha a F., K., N., Sz; verekednek az osztályban és a folyosón, de engem a legkisebb moccásra is felfigyelnek."

B.G.-S.Z.-H.J. külön-külön és együttesen nagyon komoly hiányosságokra hívja fel a figyelmet. A velük történő foglalkozás hatékony beavatkozást igényel, ugyanakkor ez a beavatkozás a jelenlegi állapotot megelőző és a mostani körülmények alapos analizisét igényli.

Kísérletünk elenzésének befejezéséül /mely elemzés csak egy-egy problémát emelt ki ! / még egy kérdéssel szeretnénk foglalkozni.

A személyes válasszások alapján készült szociometriai alakzatokat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a 4.sz. táblázaton P.Géza, az 5.sz. táblázaton V.Katalin és K.Klára hiába próbál "betörni" a jó tanuló és magaviseletű tanulók szociometriai alakzatába. A három tanuló/ellentétben az előbb tárgyalt tanulókkal/ "jó kapcsolatok" kiépítésére törekszik, jó tanulók a példaképeik.

P.G., V.K., és K.K., más és más okok miatt szorult a "perifériára", részben önhibájukon kívül nem tudnak szorosabb kapcsolatot kiépíteni a közösség tagjaival.

Vegyük P.Géza esetét: P.Gézát k ö z ö s s é g i törekvései, személyes kapcsolatokra irányuló kísérletei ellenére sem fogadja be a közösség, ahova t a r t o z n i szeretne!

Osztályfőnöke és osztálytársai szerint:

"a tanulmányi munkában tanusított lazaságai miatt /2,5/; másrészt tisztaságának hiányosságai miatt általában nem szívesen érintkeznek vele."

"Verekedős, saját ügyeiben szívesen biráskodik."

Amennyiben a pedagógus t u l l é p a s z o c i o m e t r i a é s a s t a t i s z t i k a k o r l á t a i n P.Géza esetében a következőket tapasztalja:

"rossz tanuló"; "nem tiszta"

"verekszik"; "olykor megorva"

Édesapja tüdőbeteg, rokkant nyugdíjas.

Édesanyja szív-és epebántalmakban szenved.

Öt testvére van, akik közül kettő még iskolás.

Tizenegyen laknak szoba-konyhas lakásban /3 család!/
Nős családtagok, unokák.

Gyereksírás. A felnőttek TV.-t néznek.

Osztályfőnöke véleménye szerint: "Nyugodt tanulási körülményekről beszélni sem lehet."
P.Gézának szív-és idegbántalmai vannak, gyógytornára jár!"

Mégis!! "A közösségben a k t i v, k é s z s é g e s, ö n t e v é k e n y."

Ez van a mérleg két serpenyőjében.

P.Gézának mint minden embernek a l a p v e t ő s z ű k s é g l e t e a társas érintkezési szükséglet.Életkorának megfelelően és otthoni körülményeiből adódóan ezt a szükségletét osztálytársai között kívánja realizálni. A jó tanulóhoz vonzódik.Ma még B.Sándor;R.Géza;F.István gyakorol rá vonzó hatást.

G.Miklóst és S.Zoltánt el-
itéli:"kötekedő,nagyképű,huligán", de holnap ! esztleg már hozzájuk sodródik,reménytelennek látva a jó közösséghez való tartozás lehetőségeit.

Ma még P.Gézánál a "verekedés" lényegében v é d e k e z é s ; személyiségének,ö n é r z e t é n e k védelme azzal a csoporttal,vagy közösséggel szemben,amely nem fogadja be annak ellenére,hogy "közösségi megbízatásainak komolyan eleget tesz.Segítőkész."

Az osztályfőnök látja a gyermek problémáit.Többek között közösségi megbízatásokkal,a közösség előtti dicsérettel próbálja P.Gézát közelebb hozni társaihoz.

Mindezen törekvések mindaddig nem járhatnak sikerrel,amig nemcsak az osztályfőnök,hanem a k ö z ö s s é g i s oda-teszi a szívét,eszét és a jóindulatát a mérleg serpenyőjének a másik oldalára,mindent elkövetve annak érdekében,hogy az otthoni súlyos problémákat az iskola kedvező pszichológiai légköre,a közösség segítőkézsége kompenzálja.

Kísérletünk összegezéséül csupán annyit szeretnénk megállapítani,hogy egy s z o c i o m e t r i a i felmérés és a nyert adatok s t a t i s z t i k a i összesítése,mint kiinduló vagy adott kísérleti ciklus rögzítésére szolgáló módszer,korlátaait és lehetőségeit figyelembe véve,feltétlenül sikerrel alkalmazható a neveléslélektani kutatásokban. E módszer segítségével számtalan új kérdés,rejtett probléma tárul fel, d e n e m n y e r m e g o l d á s t . A neveléslélektani kutatás további módszereinek,elsősorban a p s z i c h o l ó g i a i - p e d a g ó g i a i

kísérlet módszerének alkalmazásával lehetőség nyílik a
a tanulói személyiség tanulmányoz-
va történő nevelésére és
nevelése közben történő
tanulmányozására.

A személyiség közösségben történő
tanulmányozása, közösségi viszonyai-
nak feltárása, majd a közösségben a közösség által törté-
nő nevelése - az az út -, amely a kollektív-
személyiség töretlen fejlődését biztosítja, a
szocialista közösség, a szocialista társa-
dalom általános emberi, erkölcsi-eszmei
követelményeinek megfelelően.

TÁBLÁZATOK

I.

A szociometriai felmérés

I.kérdése alapján: "Nevezd meg 3 osztálytársadat
akikkel szívesen vagy együtt!"

1.sz.táblázat: "elsősorban"

2.sz. " : "másodsorban"

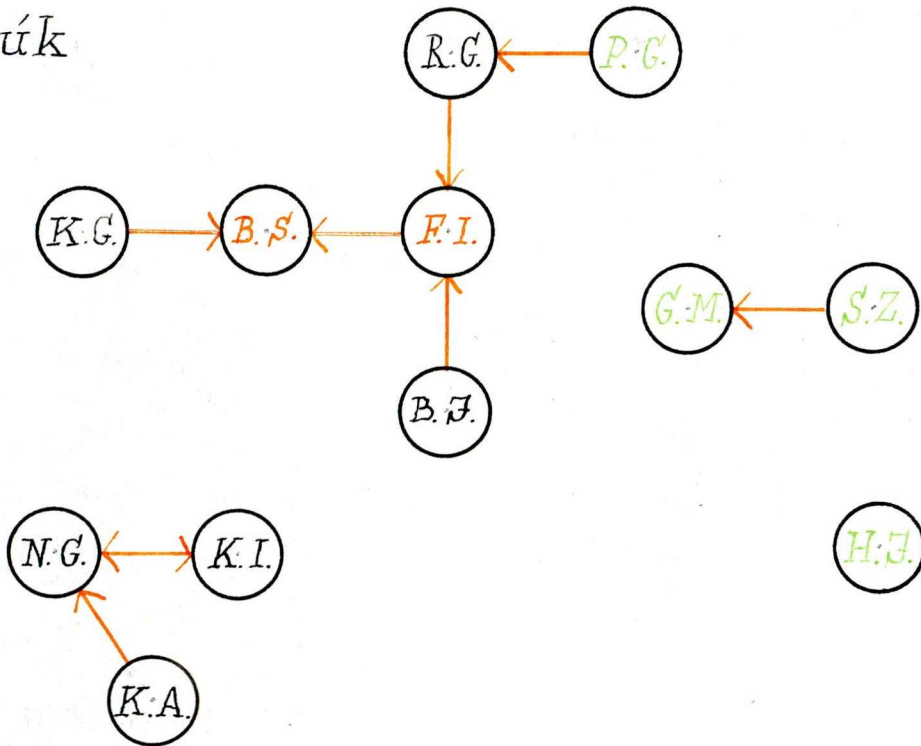
3.sz. " : "harmadsorban"

4.sz. " : Összesítés /fiuk/

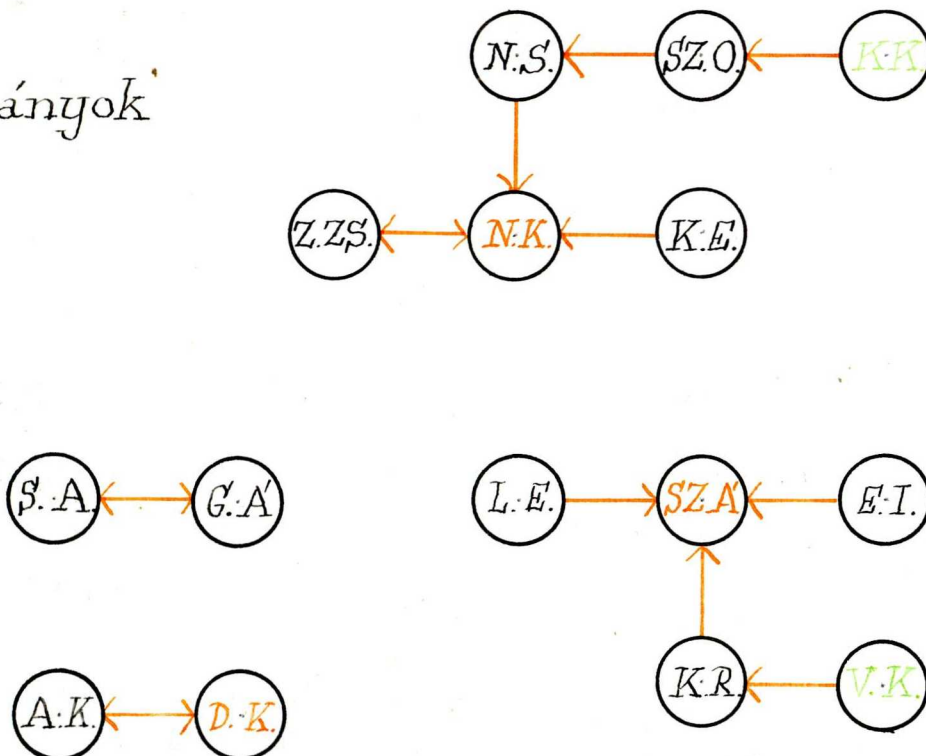
5.sz. " : " /leányok/

1. Sz.

Fiúk

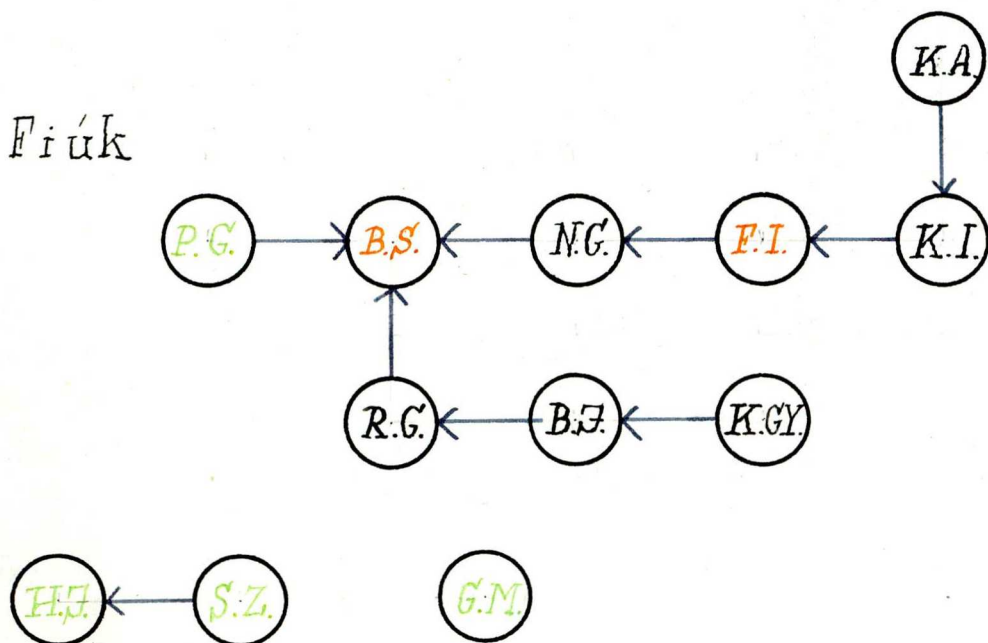

Leányok

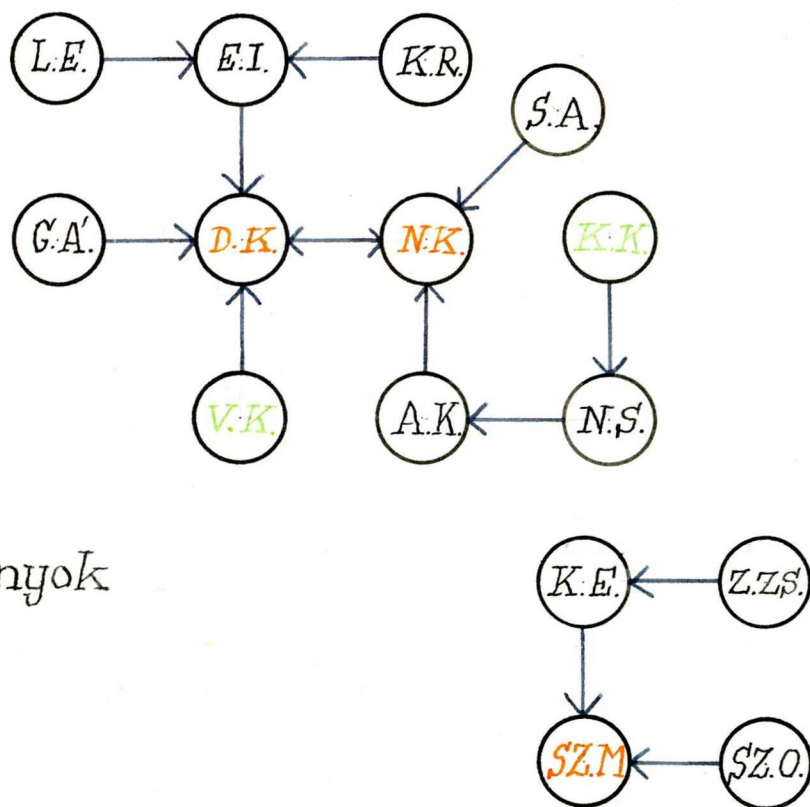

2. Sz.

Fiúk

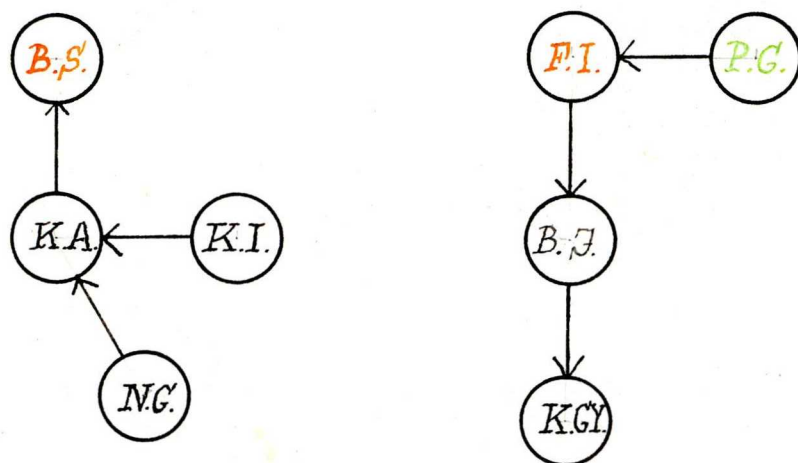

Leányok

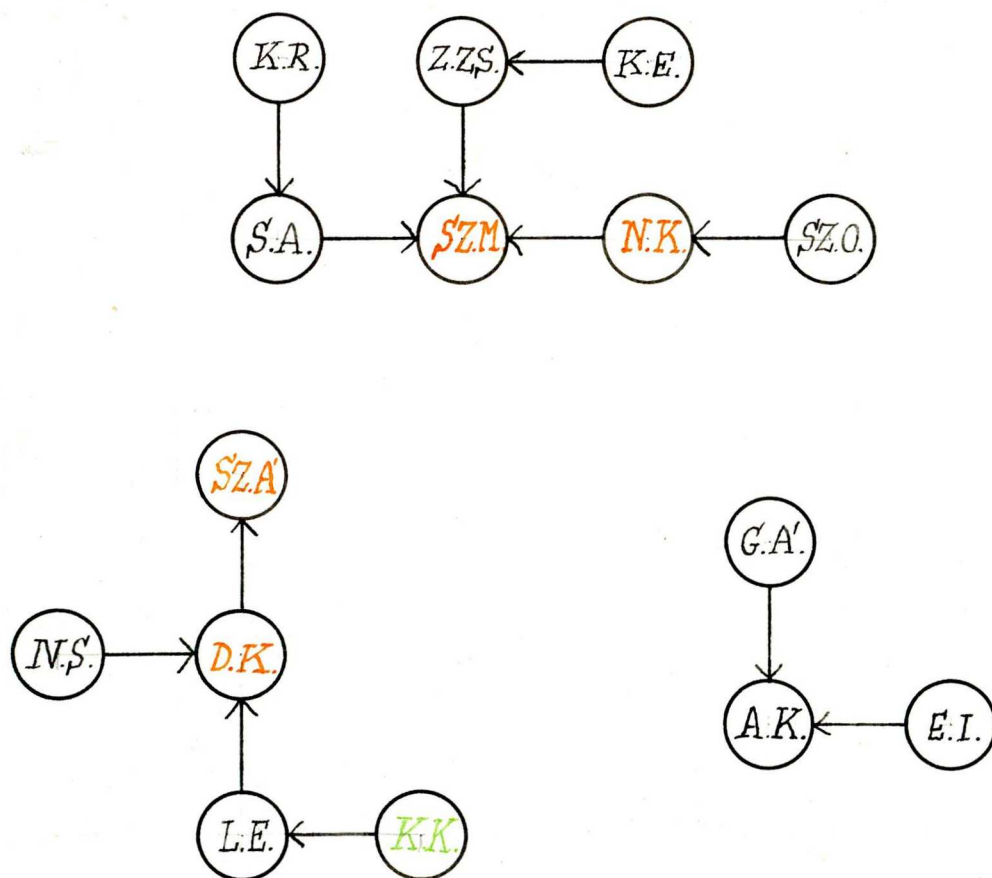

3. Sz.

Fiúk.

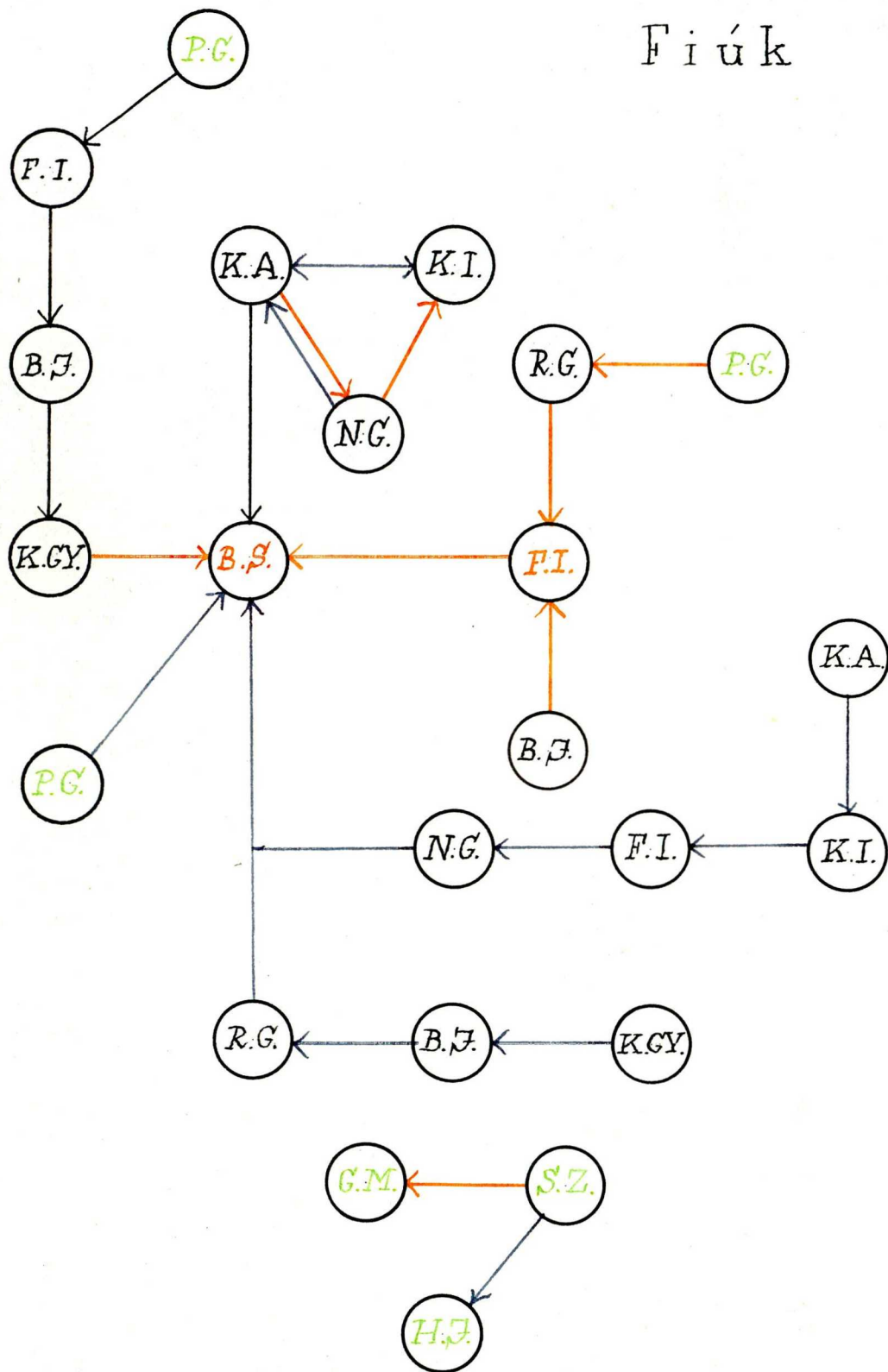

Leányok

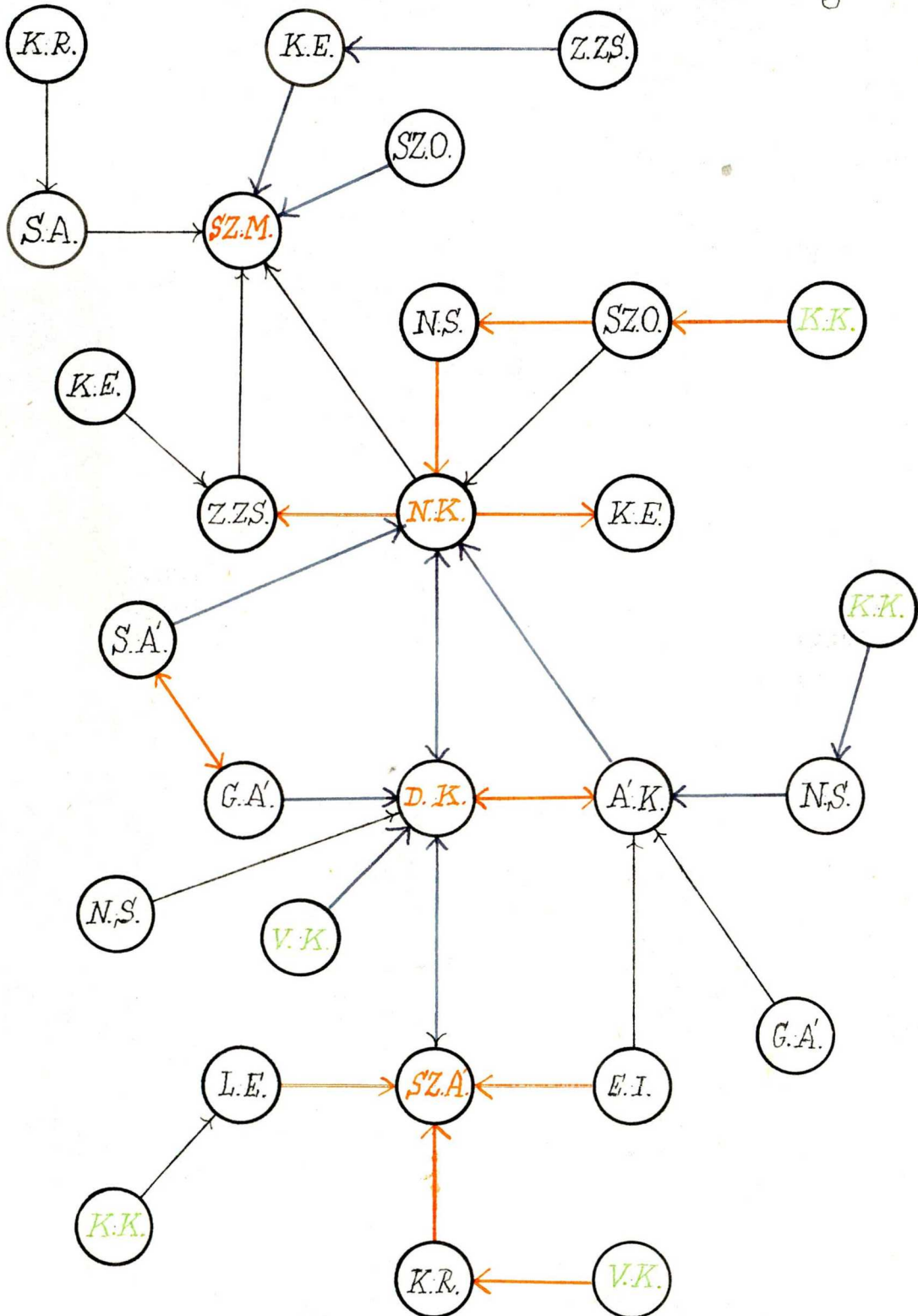
4.Sz.

Fiúk

5.Sz.

Leányok

TÁBLÁZATOK

II.

A szociometriai felmérés I.-II., valamint
III.-IV. és
IX.-X. kérdéseire

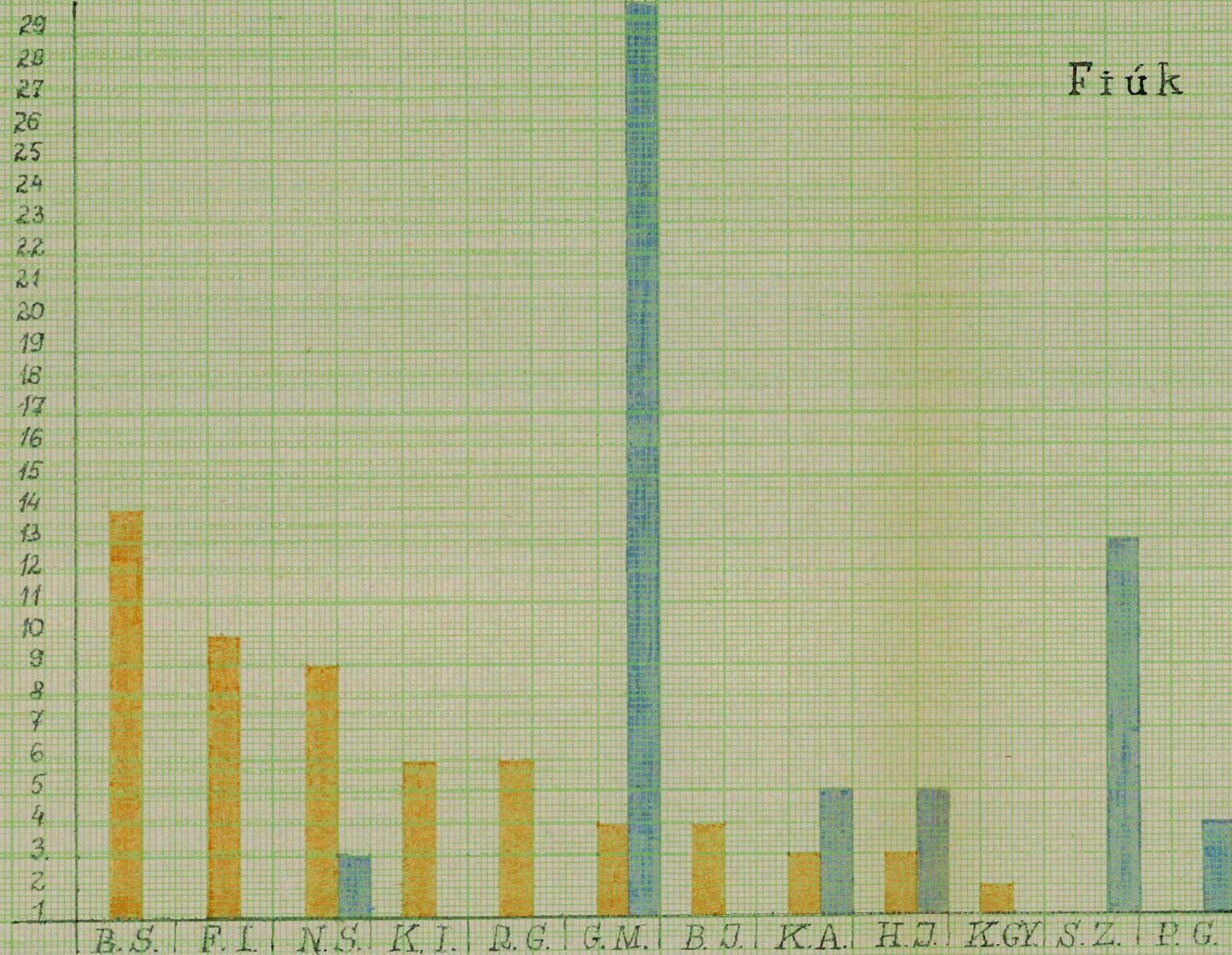
adott válaszok

s t a t i s z t i k a i ö s s z e s i t é s e :

I.-II.kérdés : 6. és 7. sz. táblázat.

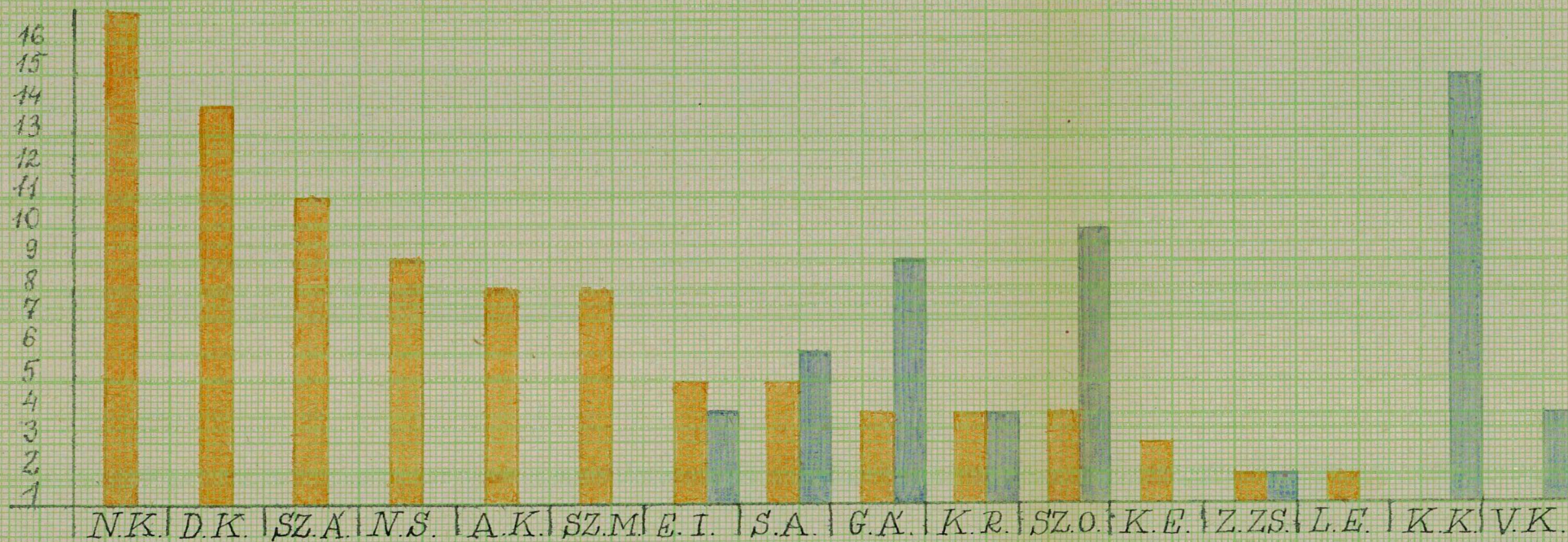
III.-IV. " : 8. sz. "

IX.-X. " : 9. sz. "

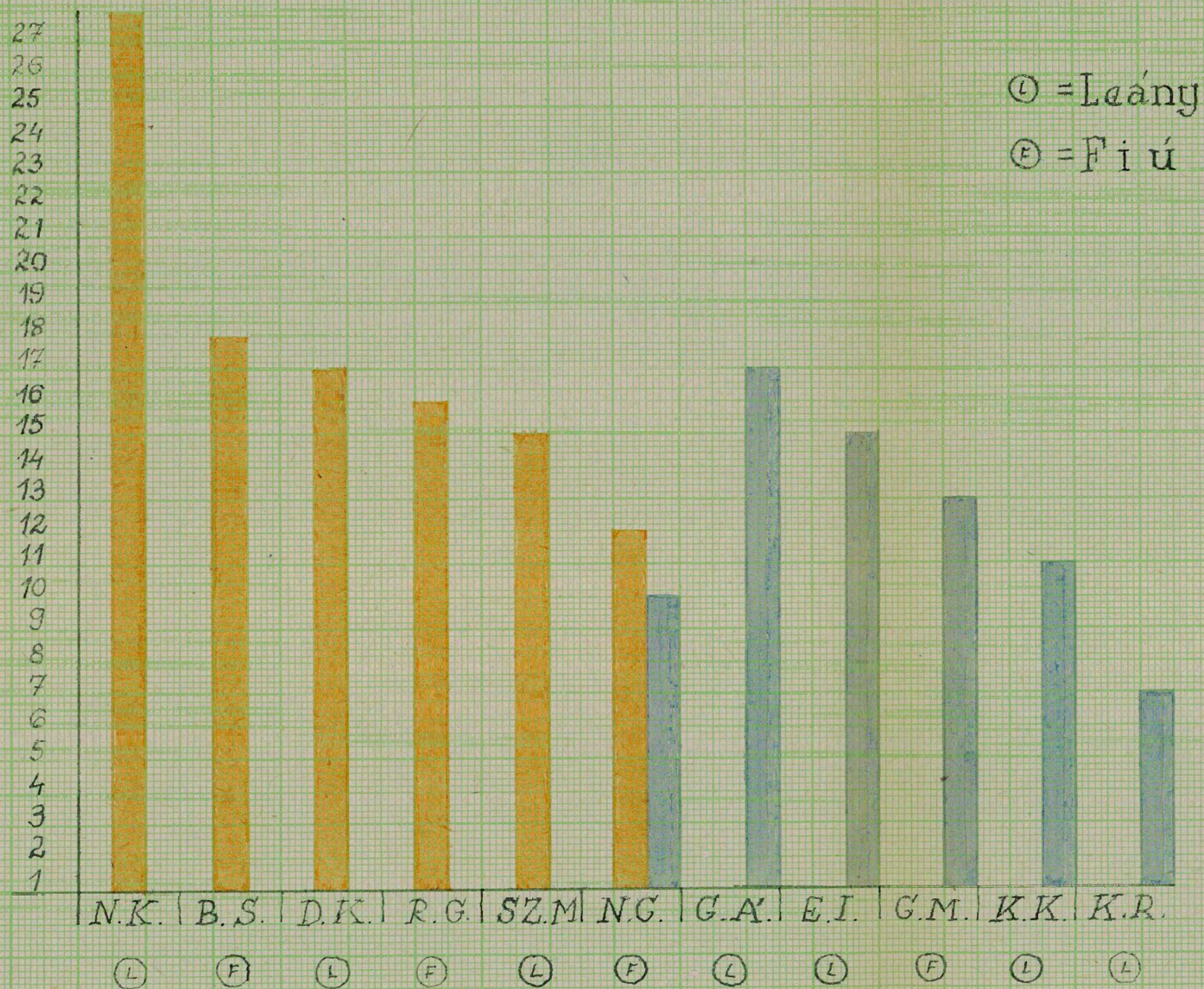

6. SZ. TÁBLÁZAT

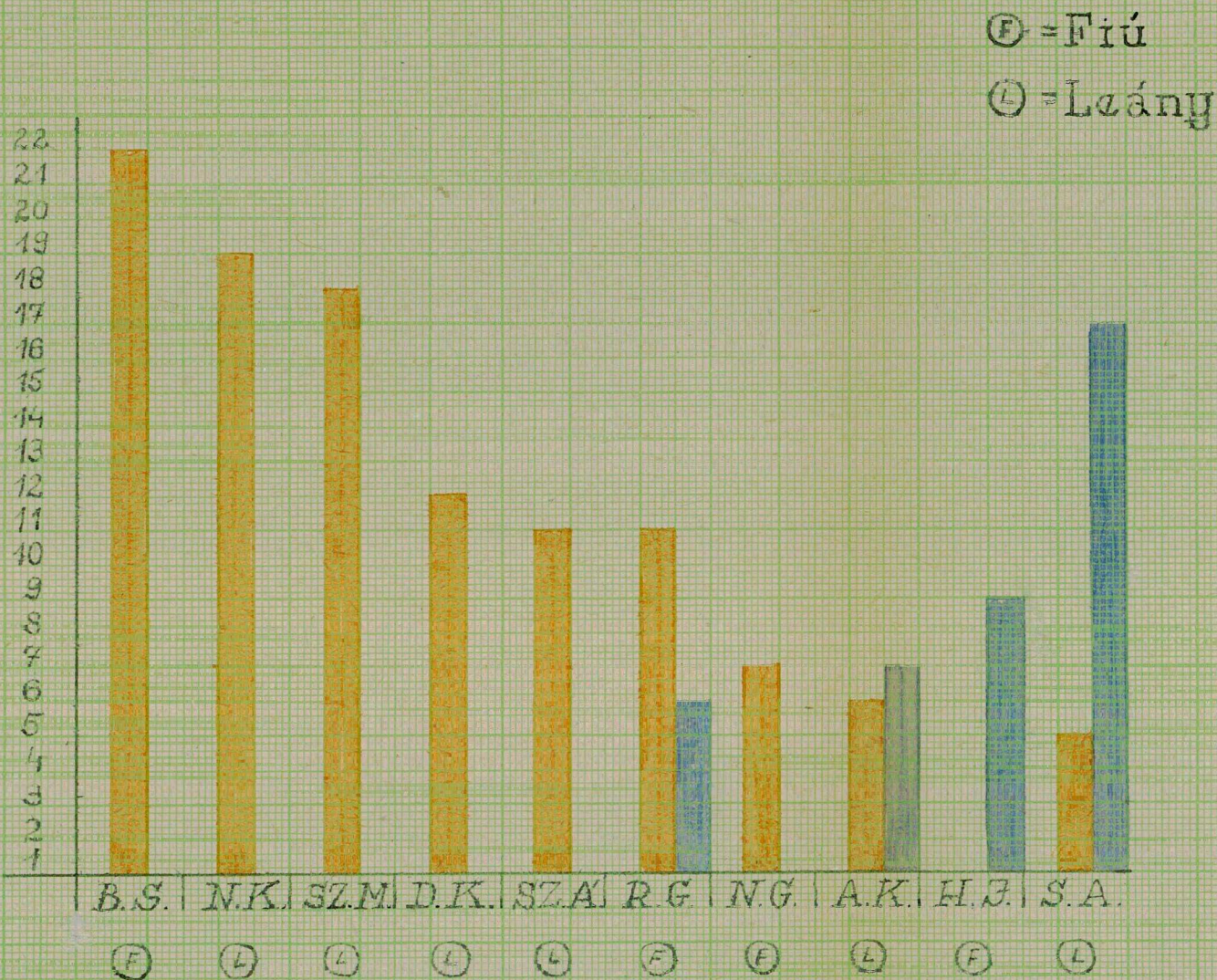
Leányok

7.SZ. TABLAZAT

8. SZ. TÁBLÁZAT

9. SZ. TÁBLÁZAT

Ö s s z e g e z é s

Bevezetőnkben a személyiség problematikájának helyét kívántuk vázlatosan szemléltetni azon tudományok rendszerében, melyek jellegükből, kutatási témáikból adódóan sokrétűen differenciáltak, de adott kutatási téma, nevezetesen a személyiség vonatkozásában integrálódnak. Ez a tendencia nemcsak a személyiség általános problematikája tekintetében nyilvánul meg, hanem megnyilvánul nevezetesen a személyiség erkölcsi strukturájának vizsgálata vonatkozásában is.

Az erkölcs problémáinak, a személyiség erkölcsi fejlődése kérdéseinek megoldásában elsősorban az etika, a pszichológia és a pedagógia integrálódik. Amennyire nem nélkülözheti a pszichológiai és a pedagógiai kutatás az erkölcsi jelenségek etikai magyarázatát, legalább annyira nélkülözhetetlen a személyiség erkölcsi fejlődésének pszichológiai megalapozottsággal történő céltudatos, tervszerű pedagógiai irányítása.

A tudományok integrálódása a személyiség értelmezése és fejlesztése érdekében a marxista dialektika aspektusából történik, amely alapelve és egyben alapvető módszere a személyiség problematikájával foglalkozó tudományoknak.

A személyiség problémája a szovjet pszichológiában elválaszthatatlanul összefügg a kommunizmus építésének elméletével és gyakorlatával. Dolgozatunkban következtetesen arra törekedtünk, hogy ezt a kapcsolatot szemléltessük.

A személyiség problémája jellegéből adódóan megköveteli a személyiségre vonatkozó különböző szubjektív és objektív idealista, mechanikus filozófiai és pszicho-

-lógiai irányzatok bírálatát.

A polgári filozófia és pszichológia egyes irányzatainak, a marxista pszichológia és filozófia pozíciójából történő bírálata után foglalkoztunk a személyiség dialektikus materialista értelmezésével, a személyiségben "strukturák szintézisét" alkotó pszichikus folyamatok, állapotok, relációk és tulajdonságok összefüggésének és kölcsönhatásának kérdésével.

Mivel a személyiség tevékenységben történő fejlődése meghatározott társadalmi viszonyok közepette megy végbe, és a személyiség társadalmisága a személyiség legfőbb meghatározója, ezért dolgozatunkban indokoltnak tartottuk mind a személyiségi-, mind a társadalmi lélektani aspektus érvényesítését.

Dolgozatunk következő fejezetében általános-és társadalomlélektani megalapozottsággal kívántunk a személyiségvizsgálatok főbb irányjaival foglalkozni.

Ezen irányzatok vizsgálatánál elsődlegesen figyelembe vettük, hogy az SzKP XXII. kongresszusának határozatai, a kommunizmus építőinek "erkölcsi kodexe" jelentős feladatokat ró a pszichológia és a pedagógia tudományára a

"kommunista holnap emberének" nevelése terén. A nevelést, elsősorban a közösségi nevelést a személyiség erkölcsi fejlődése alapvető tényezőjének tekintjük, ezért ilyen értelemben foglalkoztunk az erkölcsi fejlődés, nevelés és oktatás pszichológiai értelmezésének bizonyos értelemben vitatott kérdéseivel.

A személyiség erkölcsi-pszichológiai fejlettségének egyik lényeges mutatója az önevelés igénye, ezért indokoltnak tartottuk, hogy a személyiség erkölcsi fejlődéséről szólva az önevelés és a távlatok kölcsönhatásának kérdésével is foglalkozzunk.

Hangsúlyozva az erkölcsi szokások, érzelmek és fogalmak, valamint a személyiség erkölcsi gyakorlatának szerepét az erkölcsi meggyőződés kialakulásában, külön kiemeltük a

a világnézeti nevelés jelentőségét, mint a kommunista erkölcsi meggyőződés alapvető személyiségformáló tényezőjét.

Dolgozatunkban következetesen kifejezésre juttattuk, hogy a közösséget, a közösség pszichológiai atmoszféráját alapvetően fontosnak tartjuk a személyiség fejlődése szempontjából.

Bevezetőnk jelszava: "Mindent az emberért, az ember javáért" tartalmazza azt a gondolatot is, hogy

"Mindent a közösségért, a közösség javáért" hiszen a személyiség a közösségen kívül, a közösség nélkül nem létezhet.

Dolgozatunk harmadik fejezetében a tanulói személyiség tanulmányozásának elveivel és módszereivel foglalkozva, azt kívántuk szemléltetni, hogy a tanulói személyiség megismerésére irányuló, a személyiség dialektikus materialista értelmezéséből kiinduló kutatások gyakorlati célokat követve a tanulói személyiség nevelését szolgálják, feltárva a személyiség fejlődésének feltételeit.

A tanulói személyiség céltudatos és tervszerű tanulmányozása és ezután történő nevelése, megköveteli a komplex eljárás programjának kidolgozását. Az ismertetett program és más programok sem tekinthetők merev sémának tekintetbe véve a személyiség fejlődésének dialektikáját.

A személyiség tanulmányozásának módszereiről szólva, elsősorban azokkal a módszerekkel kívántunk foglalkozni, amelyek elsősorban szolgálják a tanulói személyiség tanulmányozva történő nevelését és nevelés közben történő tanulmányozását. Ezen módszerek közül kiemeltük a természetes pszichológiai-pedagógiai kísérlet módszerét, amely lényegében tartalmazza a személyiség megismerésének alapvető módszereit és mint komplex-eljárás jól alkalmazható az iskolai nevelés gyakorlatában.

Dolgozatunk befejező részeként a szovjet pszichológiai /általános-és neveléslélektani; társadalom-

-lélektani/ kutatások tapasztalatainak felhasználásával lefolytatott kísérletünket ismertettük.

A tanulók személyes kapcsolatainak vizsgálata terén szerzett tapasztalatainkat elsődlegesen azzal a céllal közöltük, hogy a hazai neveléslélektani kutatásokban viszonylag ritkán alkalmazott szociometriai és statisztikai módszerek felhasználásának lehetőségeit szemléltessük.

Végezetül köszönetemet szeretném kifejezni a József Attila Tudományegyetem Neveléstudományi és Lélektani Intézete munkatársainak, akik az orosz nyelvű szakirodalom biztosításával, valamint hasznos gyakorlati utmutatásaikkal hozzájárultak dolgozatunk elkészítéséhez.

T R O D A L O M

1. Adaszkin, B.I., 1965, Воспитание интереса к профессии.
Советская Педагогика, № 8.
2. Ananyev, B.G., 1965, Az ember mint a nevelés tárgya.
Pedagógiai Szemle, XV.10.
3. Ágoston György, 1962, A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai.
Tankönyvkiadó.
4. Birliba, K.M., 1963, Об индивидуальных и возрастных особенностях аккуратности у младших школьников.
Вопросы Психологии, № 6.
5. Boldürev, N.I., 1962, Моральный кодекс строителя коммунизма - основа нравственного воспитания молодого поколения.
Советская Педагогика, № 6.
6. Boldürev, N.I., 1965, О качественном своеобразии процесса нравственного воспитания.
Советская Педагогика, № 8.
7. Vozsovis, L.I., 1956, Некоторые проблемы формирования личности школьника и пути их изучения.
Вопросы Психологии, № 5.
8. Vozsovis, L.I., 1960, Изучение личности школьника и проблемы воспитания.
Психологическая наука в СССР, Т. II. АИИ.
9. Vozsovis, L.I., 1963, Вопросы формирования личности школьника в свете проблем воспитания.
Вопросы Психологии, № 6.
10. Duró Lajos, 1964, Időszzerű neveléslélektani vizsgálatok a Szovjetunióban.
Magyar Pszichológiai Szemle, XXI.2.
11. Duró Lajos, 1964, A pszichológia története és a mai nyugati pszichológia.
Magyar Pszichológiai Szemle, XXI.3.
12. Duró Lajos, 1965, Gondolatok Sz.I. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai I-II.c. könyvéről.
Pedagógiai Szemle, XV.4.

13. Duró L.-Kelemen L.-Radnai B., 1965, Fejlődés-és neveléslélektan.
Tankönyvkiadó./kézirat/
14. Epifanceva, A.I., 1964, Перспектива личности и её психологические особенности.
Вопросы Психологии, № 6.
15. Filozófiai problémák a magasabbrendű idegműködés fiziológiájában és a pszichológiában, 1965, Bp.,
Akadémiai Kiadó. / 80-185; 520-581/
16. Fraisse, P., 1965, A kísérleti pszichológia gyakorlati kézikönyve.
Akadémiai Kiadó. Bp., /291-343/
17. Francev, Ju. P., 1961, Социалистический коллективизм и формирование личности.
Вопросы Философии, № 5.
18. Gak, G.M., 1960, Учение об общественном сознании в свете теории познания.
Москва.
19. Golossov, V.F., 1961, A termelési viszonyok további tökéletesítése mint a szovjet ember személyisége fejlődésének egyre növekvő szellemi gazdagságának alapja.
Tájékoztató. 2. /kézirat/
20. Gubko, A.T., 1962, На путях к целостному изучению личности.
Вопросы Психологии, № 6.
21. Horváth György, 1965, A marxista személyiségelmélet és a nevelés.
Magyar Pedagógia, V.4.
22. Huszár Tibor, 1963, A környezet és az emberi cselekvés dialektikája.
Valóság, VI.3.
23. Jakobszon, P.M., 1965, О характере межиндивидуальных связей в коллективе первоклассников.
"Проблемы общественной психологии" М.,
24. Kántás L.-Kántás V., 1965, A spontán társas szerkezet vizsgálatának felhasználása a közösségi nevelésben.
Pedagógiai Szemle, XV.3.
25. Kolbanovszkij, V.N., 1965, Предмет, методы и актуальные проблемы общественной психологии.
"Проблемы общественной психологии" М.,

26. Kolominszkij, Ja. L., 1965, Некоторые экспериментальные данные для критики социометрии.
"Проблемы общественной психологии" М.,
27. Kolominszkij, Ja. L., 1963, Путь изучения и формирования личных взаимоотношений между учениками класса.
Вопросы Психологии, № 2.
28. Kolominszkij, Ja. L., Rozov, A. I., 1962, Изучение взаимоотношений школьников социометрическими методами.
Вопросы Психологии, № 6.
29. Kondakov, M. I., 1964, Ленин о коммунистической нравственности.
Советская Педагогика, № 4.
30. Kovaljov, A. G., 1962, A személyiség fejlődésének törvényszerűségei.
Pedagógiai Szemle, XII.6.
31. Kovaljov, A. G., 1963, A pszichológiai folyamatoknak, a személyiség állapotainak és tulajdonságainak összefüggése.
Magyar Pszichológiai Szemle, XX.2.
32. Kovaljov, A. G., 1963, Психология личности.
Ленинград.
33. Kovaljov, A. G., 1960, К вопросу о соотношении этики с психологией и педагогикой.
Вопросы Философии, № 6.
34. Kovaljov, A. G., 1964, Самовоспитание и развитие личности школьника.
Советская Педагогика, № 4.
35. Kovaljov, A. G., Mjasziszsev, V. N., 1963, Психология личности и социальная практика.
Вопросы Психологии, № 6.
36. Kruteckij, V. A., Elkonyin, D. B., 1956, Сопределение по психологии личности.
Вопросы Психологии, № 4.
37. Kruteckij, V. A., 1960, Проблема характера в советской психологии.
Психологическая наука в СССР, Т. II.
38. Kurilev, A. K., 1961, Az ember sokoldalú fejlődése a kommunizmus építésének egyik törvényszerűsége.
Tájékoztató, /kézirat/ 2.sz.

39. Lenin Művei I.kötet.Szikra,1951. /440.o./
40. Lénárd Ferenc,1965, Az általános pszichológia személyiség fogalma és pedagógiai alkalmazása.
Pedagógiai Szemle,XV.3.
41. Leontyev,A.N.,1964, A pszichikum fejlődésének problémái.
Kossuth Kiadó,Bpest.,
42. Leontyev,A.N.,1955, Природа и формирование психических свойств и процессов человека.
Вопросы Психологии, № I.
43. Leontyev,A.N.,1960, Биологическое и социальное в психике человека.
Вопросы Психологии,№ 6.
44. Leontyev,A.N.,Galperin,P.J.,Elkonyin,D.B.,1959, Реформа школы и задачи психологии.
Вопросы Психологии, № I.
45. Levitov,N.D.,1955, Проблема психических состояний.
Вопросы Психологии,№ 2.
46. Levitov,N.D.,1954, О психических состояниях человека.
"Просвещение",М.,изд-во АПН.
47. Levitov,N.D.,1963. Психология труда.
Учпедгиз,М.,
48. Lihacsev,B.T.,1965, Общественные отношения - основа нравственного воспитания и развития детей.
Советская Педагогика,№ 3.
49. Leuhin,I.Ja.,Ravkin,Z.I.,Sztyerapov,A.V.,1965,Некоторые вопросы развития и воспитания детей.
Советская Педагогика, № 3.
50. Lurija,A.R.,1959, Развитие речи и формирование психических процессов.
Психологическая наука в СССР,Т.I. АПН.
51. Makarenko Művei V.kötet,1955,Budapest.
52. Marx-Engels Művei,3.kötet,Budapest.
53. Marjenko,I.Sz.,Perfiljeszkaja,D.I.,1964,Актуальные вопросы коммунистического воспитания и пути их научного решения.
Вопросы Психологии, № 6.
53. Mjasziscsev,V.N.,1960,Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека.
Психологическая наука в СССР,Т.II.АПН.

54. Mjasziscsev, V.N., 1965, Социальная психология и психология отношений.
"Проблемы общественной психологии" М.,
55. Моральный кодекс строителя коммунизма. 1964, М.,
56. Németh Kálmán, 1965, A tanulói személyiség pszichológiai megismerésének néhány elméleti és gyakorlati kérdése.
Bölcsészdoktori értekezés, Szeged.
57. Ojzerman, T.I., 1961, A személyiség problémája a mai burzsoá filozófiában és szociológiában.
Tájékoztató, 1-2. /kézirat/
58. Pavlov, I.P., 1953, Válogatott Művei.
Akadémiai Kiadó, Bp.,
59. Pecsérnyikova, I.A., 1961, Воспитание коммунистического отношения к труду в процессе производственного обучения.
Советская Педагогика, № II.
60. Rubinstein, Sz.L., 1957, Теоретические вопросы психологии и проблема личности.
Вопросы Психологии, № 3.
61. Rubinstein, Sz.L., 1959, Принципы и пути развития психологии.
Изд-во, АПН СССР, М.,
62. Rubinstein, Sz.L., 1960, Gondolkodáslélektani vizsgálatok.
Gondolat Kiadó, Bp.,
63. Rubinstein, Sz.L., 1962, Léte és tudat.
Kossuth Kiadó, Bp.,
64. Rubinstein, Sz.L., 1964. Az általános pszichológia alapjai I.-II.
Akadémiai Kiadó, Bp.,
65. Russzo, L.I., 1963, Формирование коллективистических навыков и убеждений школьников.
Советская Педагогика, № 4.
66. Sasztyina, E.P., 1965, Формирование коллективистических отношений и трудовая деятельность подростков.
Советская Педагогика, № 6.
67. Sznasztyin, V.I., 1965, Коммунизм и личность.
Изд-во. Политической Литературы, М.,
68. Siskin, A.F., 1964, A marxista etika alapjai.
Kossuth Kiadó, Bp.,

69. Snirman, A.L., 1955, Об изучении развития личности в коллективе.
Вопросы Психологии, № 2.
70. Sule, M.P., 1964, О характера взаимоотношений между учителями и учениками.
Советская Педагогика, № 4.
71. Szmirnov, A.A., 1959, Задачи психологии в свете решений XII съезда КПСС.
Вопросы Психологии, № 5.
72. Szuhomlinszkij, B.A., 1964, Воспитывать коммунистическое отношение к общественной собственности.
Советская Педагогика, № 2.
73. Szvéték Sándor, 1965, A közösség fejlődésének törvényszerűségei.
Pedagógiai Szemle, XV. L.
74. Vág Öttó, 1964, A nevelés szerepe a személyiség alakulásában.
Magyar Pedagógia, IV. 2.
75. Vigotszkij, Sz. L., 1960, Развитие высших психических функций.
Изд-во АПН. М.,
76. Vegyenov, A.V., 1959, Роль внутренних противоречий и способов их преодоления в развитии личности.
Вопросы Психологии, № I.
77. Vegyenov, A.V., 1963, Вопросы коммунистического воспитания и психологическая наука.
Вопросы Психологии, № 4.
78. Vegyenov, A.V., 1964, Важнейшие вопросы нравственного развития и воспитания детей.
Советская Педагогика, № 8.
79. Vodzinszkaja, V.V., 1965, Отношение молодого рабочего к своей профессии.
"Труд и развитие личности", Ленинград. сб.
80. Vulfszon, L.V., 1963, Фреудизм и буржуазная педагогика.
Советская Педагогика, № 8.
81. Zankov, L.V., 1963, Психология и педагогика.
Вопросы Психологии, № 6.

